

T.C
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇALIŞMA EKONOMİSİ VE ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ ANABİLİM DALI
ÇALIŞMA EKONOMİSİ BİLİM DALI

**ATÖLYELERDEN FABRİKALARA GAZİANTEP'TE TEKSTİL
İŞÇİLERİNİN İŞÇİLEŞME DİNAMİKLERİ**

Yüksek Lisans Tezi

ELİF TUĞBA ŞİMŞEK

İstanbul, 2017

T.C
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇALIŞMA EKONOMİSİ VE ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ ANABİLİM DALI
ÇALIŞMA EKONOMİSİ BİLİM DALI

**ATÖLYELERDEN FABRİKALARA GAZİANTEP'TE TEKSTİL
İŞÇİLERİNİN İŞÇİLEŞME DİNAMİKLERİ**

Yüksek Lisans Tezi

ELİF TUĞBA ŞİMŞEK

Danışman: Yrd. Doç. Dr. BERNA GÜLER MÜFTÜOĞLU

İstanbul, 2017

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

TEZ ONAY BELGESİ

ÇALIŞMA EKONOMİSİ VE ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ Anabilim Dalı ÇALIŞMA EKONOMİSİ Bilim Dalı TEZLİ YÜKSEK LİSANS öğrencisi Elif Tuğba Şimşek'nın ATÖLYELERDEN FABRİKALARA GAZİANTEP'TE TEKSTİL İŞÇİLERİNİN İŞÇİLEŞME DİNAMİKLERİ adlı tez çalışması, Enstitümüz Yönetim Kurulunun 13.03.2017 tarih ve 2017-6/16 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oy birliği / oy çokluğu ile Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Tez Savunma Tarihi 20.03.2017

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

	Öğretim Üyesi Adı Soyadı	İmzası
1.	Tez Danışmanı Yrd. Doç. Dr. BERNA GÜLER MÜFTÜOĞLU	
2.	Jüri Üyesi Yrd. Doç. Dr. ÖZGÜR MÜFTÜOĞLU	
3.	Jüri Üyesi Yrd. Doç. Dr. ÖZGÜR NARİN	

ÖNSÖZ

Bu çalışmanın gerçekleştirilmesine dair öncelikli olarak anmam gereken bir isim var ki o da tez hazırlık sürecinde kaybettiğim, benimle birlikte tezimi dert edinen sevgili babam Ethem Şimşek'tir. Babamı özlemle anıyor, desteğini benden esirgemeyen aileme çok teşekkür ediyorum. Diğer büyük destekçim ise her çıkmaza girdiğimde, her sıkıştığım da zihin açıcı fikirleriyle beni aydınlatan, tecrübesiye, enerjisiyle bana umut veren çok değerli danışmanım Yrd. Doç. Dr. Berna Güler Müftüoğlu'dur. Kendisine ne kadar teşekkür etsem az olur. Yüksek Lisansa başlamamda ve tezimi bitirmemde beni teşvik eden ve cesaret veren başta Yrd. Doç. Dr. Özgür Narin, Yrd. Doç. Dr. Umut Ulukan ve Yrd. Doç. Dr. Çağatay Edgücan Şahin olmak üzere tüm Ünye İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi hocalarıma teker teker teşekkür ederim. Tezim için değerli zamanını ayıran Yrd. Doç. Dr. Özgür Müftüoğluna ve tez teslim sürecinde yardımlarını esirgemeyen sevgili Arş. Gör. Batuhan Ersöz'e teşekkür ederim. Alan araştırmam için sunduğu önerilerle, kitap ve kaynak tavsiyeleriyle çalışmama katkı sunan Doç. Dr. Hakan Koçak'a ayrıca teşekkür ederim. Gaziantep'te bulunduğum süre zarfında her ihtiyacıma koşan Hamza Bayındır ve Mehmet Türkmen'e teşekkür benim için bir borçtur. Son olarak, zor anlarımda yanımda olan ve beni yalnız bırakmayan sevgili arkadaşlarım Kübra Yavuz ve Özlem Çelik'e, tez yazım sürecinde desteklerinden ötürü Talha Sağıroğlu'na ayrıca teşekkürlerimi sunarım. Çalışmanın hazırlık sürecinde katkıları olan fakat isimlerini anamadığım sevgili arkadaşlarımdan şimdiden özür dilerim. Bu çalışmanın ortaya çıkmasında hiç kuşkusuz vardiyasından çıkıp gelerek değerli zamanını ayıran ve aynı zamanda çalışmanın esin kaynağı olan Gaziantep tekstil işçilerinin yeri büyüktür. Onlara da teşekkürü bir borç bilirim.

İstanbul, 2017

Elif Tuğba Şimşek

ÖZET

Tarihsel bir fenomen olması itibariyle sınıf, bir dizi ilişki ve süreci içerisinde barındırmaktadır. Bu anlamda sınıf birden ortaya çıkmamış, kendi oluşum dinamikleri içerisinde doğmuştur. Ancak burada doğum bir “anı” değil; uzun ve sancılı bir süreci ifade etmektedir. Bu süreç 1800'lü yılların İngiltere'sinden, 2000'li yılların “küresel” dünyasına kadar süre gelmiştir. Farklı mekân ve dönemlerde kendine özgü dinamikler yaratan bu süreçte değişmeyen fenomen, üreticilerin üretim araçlarından kopartılarak hızla içine çekildiği *işçileşme* hâli olmuştur. Sanayi Devrimi sonrasında İngiltere'de en yaygın şekilde yaşanan sermaye birikimi ve işçi sınıfı deneyimleri zamanla tüm dünyaya yayılmış, farklı mekânlarda, farklı işçileşme süreçleri yaşanmıştır. Günümüzde *küreselleşme* olarak nitelendirilen bu süreç ile işçileşme dalgası yerellere kadar nüfuz eden bir hâl almıştır. Bu mahiyetten yola çıkarak, Türkiye'nin bir yereli olan Gaziantep'te, tekstil işçisinin işçileşme dinamikleri, tüm toplumsal ilişki ve süreçleriyle değerlendirilmektedir. Sermaye birikimi ve emek süreçleri arasındaki ilişkinin küçük tekstil atölyeleri ve fabrika gibi üretim mekânları üzerinden okunması anlamlıdır. Bu bağlamda, sınıf ve sınıfın ortaya çıkış dinamikleri irdelenirken, bir süreç olarak işçileşmenin ekonomik ve toplumsal evrimi ele alınmıştır. Sermayenin küreselleşmesi ve yerelleşmesi bağlamında ülkeler/bölgeler/mekânlar arası eşitsizlik sorunsalı çok geniş bir literatüre sahiptir. Bu nedenle eşitsizlik ve bağımlılık ilişkisini yaratan asıl unsur olarak emek süreçlerine işaret edilmesi önemlidir. Tekstil işçisi, sahip olduğu zengin deneyim ve mücadele birikimiyle yaşanan dönüşümün dinamik bir ilişkisi olarak çalışmaya konu olmuştur.

Anahtar Kelimeler: İşçileşme, Uluslararasılaşma, Yerelleşme, Mekân, Tekstil Sektörü, Direnişler, Gaziantep.

ABSTRACT

As an historical phenomenon, class complies with several relations and processes. In this sense, class did not arise suddenly; it has been grown out with in its own formation dynamics. Yet, this arise or birth is not a moment, it expresses a long and difficult process. This process comes from England of 1800s and exceeds to millennium “global” world of 2000s. In this process, which creates its unique dynamics in different places and eras, the only unchanged phenomenon is *laborization* into which producers are got drawn while teared off production tools. The experiences of the workers and the accumulation of the capital occurred commonly in England just after the Industrial Revolution spread all over the world by the time and different laborization processes have taken place in many different locations on the world. As per the process, called as *Globalization* nowadays, laborization even penetrated to the locals. Regarding the interpreted progress, the “laborization” dynamics of textile workers in Gaziantep where can be nominated as a local in Turkey, is evaluated regarding also the social interactions and processes. It would be evocative that the relation between capital accumulation and labor processes are assessed via manufacturing places such as textile workshops and factories. In parallel with that assessment, the social and economic evolution of laborization is evaluated as a process while dynamics of class and its generation are scrutinized. The inequality problem between countries/territories/places has many studies in the academic literature stating also the globalization and the localization of the capital. It is significant that labor processes are pointed as the main factor that creates the relation between inequality and dependency. Textile workers are the topic of the article because they become a dynamic relation of the transformation due to the their experience and history that is full of struggle.

Keywords: Laborization, Internationalisation, Localization, Place, Textile Sector, Resistances, Gaziantep.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No.
TABLO LİSTESİ	v
ŞEKİL LİSTESİ	vi
KISALTMALAR	vii
1. GİRİŞ	1
2. İŞÇİLEŞMEYE DAİR BİR ÇÖZÜMLEME DENEMESİ	
2.1 İşçi Sınıfının Oluşumu ve İşçileşme Süreçleri	4
2.1.1. Sınıfı Anlamak	4
2.1.2. İşçi Sınıfının Ortaya Çıkış Dinamikleri	9
2.1.3. İlksel Birikim ve İşçileşme	14
3. YENİ İŞÇİLEŞME DALGASI: KÜRESELLEŞME VE YERELLEŞME	
3.1. Küreselleşme Üzerine Tartışmalar	19
3.1.1. Sermayenin Dünya Üzerinde Saçılımı	26
3.2. Küreselleşmeden Yerelleşmeye	31
3.2.1. Küresel Ölçekte İşçileşme.....	31
3.2.2. Türkiye'de Yerel Sermayenin Birikimi	38
3.2.3. Türkiye'de Yerelleşmenin Boyutları	43
3.2.3.1. Planlamanın Bölgesel Kalkınmadan Bölgesel Birikime Evrimi	46
3.2.3.2. Güneydoğu Anadolu Projesi	52
3.2.3.3. Sermaye ve Devletin İçsel İlişkisi: Devlet Teşvikleri ...	57
3.2.3.4. Kalkınma Ajansları Ne İçindir?	62
4. ANADOLU'DA İŞÇİ SINIFININ OLUŞUMU: GAZİANTEP ÖRNEĞİ	
4.1. Gaziantep'in Değişen Sosyo-Ekonomik Yapısı	66
4.1.1. Gaziantep'in Demografik Yapısı	66
4.1.2. Gaziantep'e Göçler	67
4.1.2.1. İç Göç	67
4.1.3. Türkiye'ye Gelen Suriyeli Mülteciler	71
4.1.3.1. Türkiye'de Suriyeli Mültecilerin Durumu: Geçiciden Yerleşige	71
4.1.4. Gaziantep'in Sosyal Yapısı	74
4.1.4.1. İşgücü İstihdam İşsizlik	74
4.1.4.2. Gaziantep Eğitim Göstergeleri	79
4.1.4.3. Gaziantep Sağlık Göstergeleri	80
4.1.5. Gaziantep'te Öne Çıkan Sektör: Tekstil	82
4.1.5.1. Halıcılık	85

4.1.5.2. İplik ve Kumaş	86
4.1.5.3. Dokunmamış Kumaş	87
4.1.5.4. Konfeksiyon	87
4.2. Atölyelerden Fabrikalara Gaziantep'in Değişen Sermaye Yapısı	88
4.2.1. “Anadolu Kapları” Gaziantep	88
4.2.1.1. Sanayileşme Sürecinde Gaziantep	92
4.2.1.2. Gaziantep Kendi Göbeğini Kesebilmiş midir?	96
4.2.1.3. Göçle Gelen Yerli Sermaye	100
4.2.1.4. Gaziantep Sanayinin Örgütlenişi: Organize Sanayi Bölgeleri	101
5. ÜRETİM SÜRECİYLE BERABER DEĞİŞEN EMEK REJİMİ	
5.1. Çalışmanın Amacı	105
5.2. Çalışmanın Yöntemi	106
5.3. Atölyelerden Fabrikalara Emek Sürecinde Yaşanan Dönüşüm	110
5.3.1. Gaziantep'te Nasıl Bir İşçileşme Süreci Yaşanıyor?	114
5.3.2. Gaziantep Tekstil İşçilerinin Sosyolojik Özellikleri	120
5.3.3. İŞKUR'un İşbaşı Eğitim Programları “İşe Almak Sizden Sigortası Bizden”	127
5.3.4. Gaziantep'te Suriyeli Tekstil İşçileri Emek Süreçlerine Nasıl Dahil Oldu?	130
5.3.5. Gaziantep İşçi Sınıfının Örgütlülük Deneyimleri	135
5.3.5.1. Tekstil İşçilerinin Katıldığı Grev ve Direnişler	135
5.3.5.1.1. 1970'li Yılların Önemli Direnişleri	137
5.3.5.1.2. 1996 Ünaldı Dokuma İşçileri Direnişi	140
5.3.5.1.3. 2010 Çemen Direnişi	142
5.3.5.1.4. 2012 Tekstil Grevi	143
5.3.5.2. Tekstil İşçileri ve Sendikalar	145
6. SONUÇ YERİNE: ZORAKİ MARKALAŞAN ŞEHİR GAZİANTEP	149
EKLER	155
KAYNAKÇA	164

TABLO LİSTESİ

		Sayfa No.
Tablo 1	: 2012 Teşvik Sistemi İl Bazlı Bölge Gösterimi	60
Tablo 2	: Gaziantep İlinin Aldığı Göç, Verdiği Göç, Net göç ve Net Göç Hızı, 2010-2015	68
Tablo 3	: Göç Edilmeden Önceki Yerleşim Yerine Göre Göçte Yoğunluk Sıralaması	70
Tablo 4	: 2014 Yılına Ait İhracata Konu Olan İlk 10 Ürün	93
Tablo 5	: İller arası ihracat oranları karşılaştırması	95
Tablo 6	: Yıllara Göre Dış Ticaret Göstergeleri (1000\$)	95
Tablo 7	: 2015 Yılı Mali Destek Programları	98
Tablo 8	: 2016 Yılı Mali Destek Programları	99
Tablo 9	: Gaziantep Organize Sanayi Bölgesinin Genel Bilgileri	102
Tablo 10	: İstihdam ve Enerji Tüketimi	103
Tablo 11	: Derinlemesine Görüşme Yapılan İşçilere İlişkin Demografik Bilgiler	115
Tablo 12	: Derinlemesine Görüşme Yapılan Katılımcılara İlişkin Demografik Bilgiler	116

ŞEKİL LİSTESİ

		Sayfa No.
Şekil 1	: 2013 Yılı İl Bazında İşgücü, İstihdam ve İşsizlik Verileri ...	76
Şekil 2	: TRC1 Bölgesi İşgücüne Dâhil Olmama Nedenleri	77
Şekil 3	: TRC1 Bölgesi Sektörel İstihdam Payları (%)	78
Şekil 4	: 2013 Yılı Tekstil ve Tekstil Ürünleri Sektörü Nakdi Kredilerinin İllere Göre Dağılımı	84
Şekil 5	: TRC1 Bölgesi İmalat Sanayinde Faaliyet Gösteren Firmaların İstihdam Rakamlarına Göre Dağılımı	94

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
ADNKS	Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi
AFAD	Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı
AKP	Adalet ve Kalkınma Partisi
ÇUŞ	Çok Uluslu Şirket
DB	Dünya Bankası
EKOSEP	Ekonomik ve Sosyal Entegrasyon Projesi
GAP	Güneydoğu Anadolu Projesi
GAP-BKİ	Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi
GSMH	Gayri Safi Milli Hâsıla
GTO	Gaziantep Ticaret Odası
HAK-İŞ	Hak İşçi Sendikaları Konfederasyonu
HDP	Halkların Demokratik Partisi
HDTM	Hazine ve Kambiyo Kontrolörleri
İBBS	İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflandırması
İŞKUR	Türkiye İş Kurumu
IMF	Uluslararası Para Fonu
İKA	İpek Yolu Kalkınma Ajansı
KA	Kalkınma Ajansları
KESK	Kamu Emekçileri Sendikaları Konfederasyonu
KİT	Kamu Emekçileri Sendikaları Konfederasyonu
KOBİ	Küçük ve Orta Boy İşletme
KOSGEB	Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı
KÖY	Kalkınma Öncelikli Yöre
KSS	Küçük Sanayi Sitesi
MHP	Milliyetçi Hareket Partisi
NUTS	Avrupa Birliği Bölge İstatistik Sistemi
OECD	Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü
OSB	Organize Sanayi Bölgesi
ÖUKP	Ön Ulusal Kalkınma Planı
SGK	Sosyal Güvenlik Kurumu
STK	Sivil Toplum Kuruluşu
TCMB	Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası
TMMOB	Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği
TRC1	Gaziantep-Adıyaman-Kilis Düzey II Bölgesi
TÜİK	Türkiye İstatistik Kurumu
TÜRK-İŞ	Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu
UNICEF	Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu
YDY	Yabancı Doğrudan Yatırımlar

1. GİRİŞ

Tarihsel süreçte dünya üzerindeki neredeyse tüm toplum ve coğrafyalarda ezen-ezilen ilişkisine tanık olunmuştur. Fakat günümüzde kapitalizmle birlikte oluşan işçi sınıfı, üretim araçlarından koparılması ve kendi işgücünü “özgürce” satabilmesi noktasında önceki dönemlerden ayrılmaktadır. Bununla birlikte, dönemler arası geçiş bir anda yaşanmamış, yeni ekonomik sistemin nüveleri miladını dolduran eski sistemin içerisinde oluşmaya başlamıştır. Dolayısıyla “sınıf” ın oluşumu bir sürece ve ilişkiler topluluğuna ihtiyaç duymaktadır. Üreticileri işçileşmeye götüren bu süreçte farklı coğrafyalarda, farklı zamanlarda ve farklı şekillerde tezahür edebilmektedir. Ancak değişmeyen gerçeklik üreticinin kendi üretim araçlarından kopması, mülksüzleşmesi ve kendi işgücünü satma noktasına gelmesidir. Bu anlamda yaşanan işçileşme süreçleri ilk olarak kendini 18. yüzyılın ortalarından itibaren İngiltere’de göstermiş, işçi sınıfının ilk ortaya çıkışı sancılı olmuştur. Sanayi Devrimi ile beraber hızla üretim araçlarından koparılan ve mülksüzleşen insanlar, makinelerin başında önceki hayatlarından kalan birçok insani alışkanlıklarını da geride bırakarak *işçileşmiştir*. Kapitalizmin güçlenmesi ve sermayenin dışa açılma eğilimi bu süreci hızlandırırken, insanların kitleler halinde işçileşme süreçlerine dahil olması kaçınılmaz olmuştur. Tüm bu süreçler küresel ölçekte yayılan sermayenin *yerellere* kadar nüfuz etmesine olanak sağlamıştır.

Bu bağlamda, çok kapsamlı ilişkiler barındıran emek süreçleri gerek ekonomik, gerekse sosyolojik bir incelemeye ihtiyaç duymaktadır. Bu çalışmanın alanı olan Gaziantep, sahip olduğu tarihsel dönüşüm süreci ve emek-sermaye ilişkisiyle çok geniş ve çok zengin bir izlek karşımıza çıkarmıştır. Nitekim Gaziantep’in tarihsel süreçte edindiği ticari gelenekler, sermaye birikimi, kültürel çeşitlilik ve asıl önemli olan emek süreçlerinin geçirdiği dönüşüm ve deneyimler çalışma için oldukça geniş bir perspektif sunmuştur. Gaziantep birçok araştırmaya sermaye birikim süreçleri üzerinden konu olurken, bu çalışma ile emek süreçleri temel alınmış, Gaziantep’in sanayileşme sürecinde geçirdiği dönüşümün emek üzerindeki yansımaları irdelenmiştir. Bir diğer önem atfettiğimiz nokta ise bu dönüşümde emeğin etkisi ve iradesidir. Toplumsal süreç ve dönüşümlerde sınıf, aktif ve dinamik bir ilişki olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim

birçok çalışma “sınıfı” anlamaya çalışırken dahi dönüştürücü etkisini geri plana atabilmekte, yaşanan tüm gelişmelerin kaynağı sermayenin inisiyatifine bırakılabilmektedir. Bu noktada Gaziantep tekstil işçileri tüm toplumsal süreçleri, direnişleri, grevleri ve deneyimleriyle çalışmada geniş yer almıştır. Emeğin dönüşümüne gösterilen bu tepkiler çoğu zaman kazanımla sonuçlanmış, Gaziantep'te zengin bir direniş kültürünün oluşmasına yol açmıştır.

Çalışmaya konu olan dönem ise bir geçiş dönemini, iki ayrı üretim süreci ve mekânı içermektedir. Küçük tekstil atölyeleri ve fabrikalar iki ayrı üretim mekânını ifade ederken, geçiş döneminden kasıt ise atölyelerin yaygın olduğu 1970'li yıllardan, 1980 sonrası artan organize sanayi bölgeleri ve büyük fabrikalara geçiş sürecidir. Dönemleri ve dönüşümleri anlamak amacıyla yararlanılan kavram ve yapılar yol gösterici olmuştur. Gerek ekonomik yapıdaki dönüşüm ve sermaye birikiminin geldiği nokta, gerekse üretim mekânlarının dönüşümü işçilerin toplumsal yaşantıları ve emek süreçleri üzerinde büyük etki yaratmıştır. 1980 öncesinin planlamaya daha yatkın koşulları ve 1980 sonrası serbestleşme eğilimi bizi bir dizi çözümleme yapmaya itmiştir. Bu çözümlere kalkınma planlarının dönüşümünün yanı sıra yeni sanayi odakları, küreselleşme, yerelleşme ve esnekleşme gibi daha güncel dinamikler de dahil olmuştur. Ancak burada kullanılan “güncel” ifadesi bu süreçlerin sadece günümüze ait olgular olduğu anlamına gelmemektedir. Çalışmada da yer verildiği gibi bu olguların birçoğu, işçi sınıfının ilk ortaya çıkış dönemlerinden itibaren zaman zaman yoğunluk dereceleri artarak ya da azalarak kendini yeniden üretmiştir. Esnekleşme olgusu 1800'lü yılların İngiltere'sinin çalışma ilişkilerinde dahi farklı şekillerde kendini gösterirken, 2000'li yıllara gelindiğinde de emek süreçleri tahlillerinde önemini korumuştur.

Kapitalizmin bir “süreç” olduğunu düşünürsek, dönemler arası var olan tarihsel ilişkilerin kurulabilmesi bu süreci anlama noktasında hayati önem taşımaktadır. Yine tarihsel süreçte “mekân” arayışı sermayenin vazgeçilmezi olmuş, sermaye nerede kârını en üst seviyede tutabiliyorsa orayı ele geçirmeyi amaç edinmiştir. “Yerelleşme” olgusu bu bağlamda önem kazanmıştır. Günümüzde sermaye, sahip olduğu teknolojik imkanlarla hareket kabiliyetini artırabilmiştir. Birbiriyle ilişkili olan tüm bu süreçlerle sermaye, kendine sınırsız ve dizginsiz bir özgürlük alanı yaratmış; gerek aynı coğrafya

içerisinde daha “ucuz” kaynaklara yönelmiş, gerekse okyanusları aşarak kendini apayrı mekânlarda var edebilmiştir.

Bu mahiyetten yola çıkarak, Türkiye'de bölgeler arası eşitsiz coğrafi gelişimi var eden koşullar Güneydoğu'dan, Gaziantep'ten bakılarak çözümlenmeye çalışılmıştır. Sermaye birikiminin doğuda canlandırılmasının, doğunun kendi “iç dinamikleri”nin öneminin artmasının nedenleri sorgulanmıştır. Yapılan saha çalışması ile Gaziantep'in birçok çalışmaya konu olduğu şekliyle bir “Anadolu Kaplanı” olup olmadığı, özellikle emek süreçleri üzerinden irdelenmeye çalışılmıştır. Atölyelerden fabrikalara geçiş sürecinin dinamikleri sorgulanmıştır. Bu noktada, literatürde var olan ülkeler/bölgeler ya da mekânlar arası eşitsiz gelişimin yarattığı bağımlılık ilişkisi tartışmalarından emek süreçleri noktasında oldukça faydalanılmıştır. Nitekim bu tartışmalar çoğu zaman ülke ve bölgelerin sahip oldukları eşitsiz gelişimi sermaye birikimi, üretim sistemleri ve teknolojik üstünlükler üzerinden okurken, emek süreçleri göz ardı edilebilmektedir. Bu çalışmada, eşitsiz gelişim ve bağımlılık ilişkisini yaratan asıl kaynağın emek süreçleri ve toplumsal ilişkiler içerisinde aranması gerektiği kanısına varılmıştır. Teknolojik üstünlük ve sermaye birikiminin dinamikleri yadsınmamakla birlikte, asıl bağımlılık ilişkisinin emek üzerinden sürdürüldüğü düşünülmektedir.

Bu bağlamda, çalışmada ilk olarak sınıfın ortaya çıkış dinamikleri üzerinde durulup, işçileşme süreçleri irdelenmiş, daha sonra üçüncü bölümde sermaye birikim dinamikleri doğrultusunda ortaya çıkan “küreselleşme” ve “yerelleşme” olguları analiz edilmiştir. Dördüncü bölümde tekstil işçilerinin işçileşme dinamiklerini daha iyi anlayabilmek adına Gaziantep'e dair sosyo-ekonomik veriler derinlemesine incelenirken, beşinci bölümde Gaziantep işçi sınıfına yoğunlaşmıştır. Bu kapsamda, derinlemesine gerçekleştirilen işçi görüşmeleri çalışmanın temel kaynağını oluşturmuştur. Bu görüşmelere dayanarak işçilerin küçük tekstil atölyeleri ve fabrikalar gibi farklı üretim mekânlarında deneyimledikleri emek süreçlerine geniş yer verilmiştir. İşçilerin gerçekleştirdikleri grev, direniş, mücadele ve örgütlülük deneyimleri işçileşme süreçlerinin bir parçası olarak çalışmada yer almıştır.

2. İŞÇİLEŞMEYE DAİR BİR ÇÖZÜMLEME DENEMESİ

“İşçileşme” insanlık tarihinin son üç yüz yıllık dönemini içine alan belki de en kapsamlı sosyal değişim süreci olarak adlandırılabilir. Bu süre zarfında kitleler, farklı zaman ve mekânlarda hızla işçileşme süreçlerine dahil olarak “işçi sınıfı”nı oluşturmuştur. Çalışmanın konusu itibarıyla, işçileşme dinamiklerini daha iyi anlayabilmek adına, öncelikle işçi sınıfı ve işçileşme olgusuna daha yakından bakılacaktır. Kapitalizmin ilk dönemlerine ait işçi sınıfının sancılı oluşum süreçleri, Gaziantep işçi sınıfının oluşumundaki paralellikleri görmek adına değerlidir. Atölyelerden fabrikalara tekstil işçilerinin dönüşüm dinamikleri, bu örnekler üzerinden daha net okunmaya çalışılacaktır. Daha önce gerçekleştirilen birçok çalışma, günümüz dinamikleriyle bağlantı kurma noktasında temel kaynak olmuştur. Çalışmanın bütününde kullanılan işçileşme kavramı yerine kimi alıntılarda proleterleşme kavramı geçmektedir. Fakat çalışma boyunca kavramsal bütünlük sağlamak adına işçileşme kavramının kullanılması tercih edilecektir.

2.1 İŞÇİ SINIFININ OLUŞUMU VE İŞÇİLEŞME SÜREÇLERİ

2.1.1. Sınıfı Anlamak

Kapitalizmle birlikte ortaya çıkan, üretim araçlarından kopartılmış ve kendi işgüçlerini “özgürce” satabilen işçi sınıfı, tarihsel bir fenomen olma noktasında içerisinde çok yönlü ilişkiler barındırmaktadır. Sermeye birikiminden bağımsız ilerlemeyen bu süreç, sermaye sahipleri ve işçi sınıfı olmak üzere iki temel ayağa sahiptir. Ancak bu iki olgu arasında kalan ve birbiri ile etkileşimli ve birbirini dönüştürebilen bir dizi ilişkinin varlığını da göz önünde bulundurmak gerekmektedir.

“Sınıf” olgusuna daha yakından bakmak adına literatür tarandığında, ilk olarak, tüm yapıtlarında sınıf sorununu merkeze koymuş olan Karl Marx ile karşılaşılacaktır. Ancak Marx'ın metinlerinde yaptığı sınıf tanımlamaları farklı yorumlara neden olabilmektedir. Bu durum kendinden sonra gelen Marksistlerin sınıfa dair yaklaşımlarını da farklılaştırmıştır. Örneğin bazı araştırmacılar Marx'ın sınıf için yapıyı, bazıları da iradeyi ön plana koyduğunu savunmaktadır. Bu konu hala tartışmalı olmakla beraber,

Marx'ın yapıtlarında aktif öznenin iradesine geniş yer verdiği yadsınamaz. Nitekim Marx yaşadığı çağda egemen olan toplumsal varlık olarak insanı ve onun iradesini dışlayan tarih anlayışını reddetmiştir. Marx insan kültürünün temelini, insan emeğine dayandırmış, dolayısıyla tarih tarafından yaratılan insan, aynı zamanda tarihi de yaratmıştır. Marx'ın insanlığın özgürlüğü ile insan yaratıcılığı arasında kurduğu zorunlu ilişkinin anahtarı ise sınıftır. Çünkü yaratıcı gücü ortaya çıkaracak olan sınıfların girişkenliğidir.¹

Marx'ın toplumsal çözümlerinde sınıfsal indirgemeciliğe gittiğine dair eleştirilere karşı da yine Marx'ın sınıf yaklaşımından yola çıkarak bir çıkarım yapılabilir. Marx sınıf için salt bir ekonomik kategorileştirmeye gitmemiş, sınıfı ekonomik olmaktan çok sosyal bir kategori olarak görmüştür. Son dönem yapıtlarında ise maddi koşullar ile öznel koşullar arasında uyum olduğu kadar, karşıtlığı da kabul eden bir çizgide olduğu görülür. Bu noktada kesin bir önermesi olmaması ise olasılıkların çeşitliliğinden ileri gelmektedir. Nitekim özne ile yapı arasındaki ilişki, her dönemin farklı somut koşullarına göre farklılıklar içerir.² Bu noktada, Marx'ın ekonomik indirgemecilik yaptığına dair eleştirilere karşı, yine Marx'ın sınıfı ele alışıta kabul ettiği sosyallik ön plana çıkarılabilir.

Çalışmanın gidişatı açısından, işçi sınıfına nasıl yaklaşılacağı ve sınıfsal indirgemecilik tartışmalarının neresinde bulunduğu belirtilmesi elzemdir. Eleştirilerin kaynağı indirgemecilik ve belirlemecilikten kaçmak için karşımıza iki yol çıkmaktadır: Birincisi sınıf literatüründe geleneksel ve çağdaş yazın arasında eleştirel bir diyalog tutturmak olacaktır. Diğer seçenek ise bu külliyattan radikal bir kopuşu ifade eden çeşitli *post-* kuramların yolunu tutmaktır.³

Peki, *Post-* kuramlar derken ne anlıyoruz? *Post-* kuramların sınıfa yaklaşımını kısaca şöyle özetleyebiliriz:⁴

“Anlam, politik özne ya da kolektif eylem, yapısal pozisyonlara bakılarak anlaşılabilir; zira, politik özne, söylemsel

¹ Tülin Öngen, “Marx ve Sınıf”, **Praksis**, No. 8, Güz 2002, Ankara: Dipnot Yayınları, s.20

² Öngen, 2002, s. 20

³ Metin Özüğurlu, “Sınıf Çözümlemesinin Temel Sorunsalları”, **Praksis**, No. 8 (Güz 2002), s.31

⁴ Özüğurlu, 2002, s. 31

eklemlenilerin bir sonucu olarak oluşur; söylemsel pratikler ise toplumsal kuruluşun indirgenemez düzeylerini (iktisadi, siyasi, ideolojik) içerir; dolayısıyla, sınıfların nesnel varlığı ile rolleri arasında ilişki aramak belirlemeci bir hatadır. İkinci olarak, sınıf konumunun eklemleme açısından 'sınıfsal olmayan' konumlara göre herhangi bir öncelliği olamaz; ırk, cinsiyet, milliyet gibi kategoriler, sınıf konumuyla aynı ya da ondan daha fazla öneme sahip olabilirler; dolayısıyla, toplumsal ilişkilerin gerek açıklanmasında ve gerekse dönüştürülmesinde sınıf konumlarına öncelik vermek indirgemeci ve özcü bir hatadır. Sınıf da diğerleri gibi bir kimlik konumudur. Birleşik bir sınıf hareketi yaratmak çabası, işçi sınıfı içi farklılıkları ortadan kaldırmayı hedeflediği, dolayısıyla, 'farkı' bir tehdit olarak gördüğü için antidemokratiktir; bu otoriter politik eğilimin, herhangi bir özgürlük potansiyeli taşıması olası değildir.”

Sınıfı da cinsiyet ya da ırk gibi bir kimlik konumuna getiren bu yaklaşımları benimsemenin sonuçları ne olabilir? Bunlardan en önemlisi indirgemecilik ve belirlemecilikten kaçarken, araştırmacıların içine düşebileceği görelilik ya da bilinemezlik hastalığıdır -ki bu durumda içinden çıkılmaz bir kafa karışıklığı yaşanabilir. Bu noktada, birçok etnik çeşitliliğe ve kadın emeği açısından ayrı sorunsallara sahip Gaziantep'te yapılacak bir çalışma için, elbette sınıfa nasıl yaklaşılacağı konusu önemlidir. Dolayısıyla bu çalışma için izlenebilecek yol adına şunu belirtebiliriz: Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de ve çalışmanın odaklandığı bölge açısından sınıfsal problemlerin çözümü aciliyet içermektedir. Gaziantep'te işçileşme sürecini resmederken, işçileşmenin insani olmayan koşullarını dert etmekte ve bu koşulların altında yatan dinamikleri ortaya çıkarmayı amaçlamaktayız. Bundan dolayıdır ki indirgemecilik ya da görelilik tartışmalarına girmeden, toplumsal çözümlenmeleri Marx'ın yönteminden faydalanarak, sınıfsal bakış açısıyla ele almak, fakat aynı zamanda eleştirel tutumu elden bırakmadan, sosyo-kültürel farklılıkları gözetmek niyetindeyiz.

Sınıfa dair yapılan kısa girişin ardından mevcut çerçeve işçileşme süreçleri ile genişletilerek ve yine Marx ile devam edilecektir. Marx işçileşme sürecini toplumdaki üç ana değişime işaret etmek için kullanmıştır. Bu çözümleme Stephen Edgell'in (1998) kitabında şu şekilde yer alır: “*Toplumun proleterleşmesi, işgücünün proleterleşmesi ve*

politik proleterleşme.”⁵

Bu kavramsallaştırmadan yola çıkarak şunlar ifade edilebilir: Toplumun proleterleşmesi, işçi sınıfının katlanarak artması, insanların kendi hesaplarına çalıştıkları küçük işletmeleri ve kendi topraklarını kaybederek, giderek mülksüzleşip ücretli işçi haline gelmeleridir. İşgücünün proleterleşmesi ise işgücünün giderek niteliksizleşmesi, işin değersizleşmesi ve maddi üretim koşullarında yabancılaştırmanın artması olarak düşünülebileceği gibi; politik proleterleşme olgusu bizi işçi sınıfının siyasi bilincinin gelişmesi ve kendi için sınıf olmasına götürmektedir.⁶ Tarihsel süreçte toplumun ve işgücünün proleterleşmesine tanık olurken, politik proleterleşme, daha inişli çıkışlı ve tartışmalı bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. İşçi sınıfı dönem dönem siyasallaşırken, bazı dönemlerde ise sınıf bilincinin işçi sınıfı içerisinde büyük ölçüde ortadan kalktığı görülür. İlerleyen bölümlerde Gaziantep özelinde sınıfsal bilince somut örneklerle daha ayrıntılı değinilecektir. Ancak bu noktada işçileşme süreçlerini irdelemeye devam edeceğiz.

İşçileşmeye dair yukarıda yapılan kısa değerlendirmeler dahi işçileşmenin çok yönlü bir süreç olduğunu göstermektedir. İşçileşme olgusu ekonomik alanla olduğu kadar, toplumsal ve politik alanla da yakından alakalıdır. Tarihsel süreçte sayıca artan ücretli işçi sayısı, işbölümü ve işgücünün niteliksizleşmesiyle birlikte, kendi emeğine ve yaptığı işe yabancılaştıran bir kitle yaratmıştır. Marx 1844 el yazmalarında, “*İşçi ne kadar çok servet üretse, üretiminin gücü ve kapsamı ne kadar artarsa, kendisi de o kadar yoksullaşır.*” demiştir.⁷ Marx'a göre şeyler dünyasının artan değeriyle orantılı olarak insanlar dünyası değersizleşir, emek yalnız meta üretmez; kendini ve bir meta olarak işçiyi de üretir. Bu noktada, Marx'ın yabancılaştırma kuramından faydalanarak emeğin ürettiği nesnenin, emeğin karşısında yabancı bir şey, kendini üretenden bağımsız bir güç olarak çıktığı kanısına varabiliriz. Emeğin ürünü, bir nesneye aktarılmış, maddeleştirilmiş emektir. Yani emek kendi yarattığı ürüne yabancılaştırmıştır.⁸

Marx'ın emek sürecine dair ele aldığı “yabancılaştırma” durumuna işçileşmeyle

⁵ Stephen Edgel, “**Sınıf**”, Didem Özyiğit (çev.), Ankara: Dost Kitabevi, 1998, s. 15

⁶ Karl Marx-F. Engels, “**Komünist Manifesto**”, Gaybiköylü (çev.), 7. Baskı, Ankara: Bilim ve Sosyalizm Yayınları, s. 51

⁷ Karl Marx, “**1844 El Yazmaları**”, İstanbul: Birikim Yayınları, 2012, s.75

⁸ Marx, 2012, s.75

bağlantılı olarak, küçük bir parantez açmak yerinde olacaktır. Marx, emek sürecine dayandırdığı yabancılaşma durumu ile yabancılaşmış emeği, politik iktisadın eleştirisine temel almıştır. Bu noktada emeğin yabancılaşma hali farklı boyutlarla karşımıza çıkmaktadır: *“Etkinlik olarak emeğin işkenceye dönüşmesi; emeğin ürünlerinin emeğin karşısında yabancı nesnelere gibi çıkması; insanların diğer insanlarla arasındaki bağının insani ölçütlere dayanmaması”*⁹ Bu boyutlar bizi aslında işçileşmeye götürmekte, işçileşme ile yabancılaşma arasında var olan ilişkiyi açığa çıkarmaktadır. Nitekim işçileşmeye giden süreçte, emeğin kendi ürettiği ürüne yabancılaşmasına, yapılan işin insani yönlerinin aşınmasına tanık olunmaktadır.

Yine işçileşmeyle bağlantılı olarak Marx'ın yabancılaşma kuramı, bizi politik iktisadın emeğin kendi içinde yatan yabancılaşmayı gizlemesine götürmektedir. Emek, zenginler için daha fazla zenginlik ve saraylar yaratırken; işçiler için daha fazla yoksulluk ve sefalet doğurmuştur. İnsan emeğinin yerini makinalar alırken, bazı işçiler barbarca bir çalışmaya itilir ve başka işçileri de makineleştirir.¹⁰ Kapitalizm elinde bulundurduğu maddi manevi tüm imkanları bu uçurumu gizlemeye harcarken, kişinin kendi emeğini satmasındaki özgürlük aldatmacası kapitalizmin işini oldukça kolaylaştırmaktadır. Böylelikle yabancılaşma kavramı işçileşme kavramının bir parçası olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada Friedrich Engels'in resmettiği 1844 yılı İngiltere'si güzel bir örnektir:

“Burjuvazinin sunduğu koşulları kabullenmekten; ya da aç kalmak, soğuktan donmak, orman hayvanlarıyla birlikte çıplak yatmaktan başka bir seçim hakkı olmayan proleter için güzel bir özgürlük! Burjuvazinin isteğine göre değerlendirilen iyi bir “karşılık”! Eğer ki bir proleter “doğal üstleri”ni yani burjuvazinin “adilane” tekliflerini kabullenmektense aklıktan ölmeyi yeğleyecek kadar aptalsa, yerine başka biri kolaylıkla bulunabilir; yeryüzünde yeterince proleter vardır ve hepsi de ölümü yaşama yeğleyecek kadar deli değildirler.”¹¹

⁹ Hakan Arslan, “Küreselleşmenin Emek Üzerindeki İdeolojik Etkileri ve Seçenek Sorunu”, **Küreselleşme**, 2. Baskı, Ahmet Tonak (drl.), Ankara: İmge Kitabevi, s. 242

¹⁰ Marx, 2012, s.77

¹¹ Friedrich Engels, “İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu”, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2013 s.105

2.1.2. İşçi Sınıfının Ortaya Çıkış Dinamikleri

Tarihsel süreçte işçi sınıfının oluşumuna dair yapılan kapsamlı çalışmaların belki de en önemlilerinden biri Friedrich Engels'in “İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu” adlı çalışmasıdır. Engels'in, 1845 yılında son halini verdiği ve samayileşen İngiltere'nin erken dönemini konu alan bu çalışma, işçi hareketinin yükselişini de dahil ederek, sanayileşmenin siyasal ve toplumsal sonuçlarını, emekçiler üzerindeki etkisini incelemiştir. Bu çalışma, Eric Hobsbawn'ın da belirttiği gibi, kapitalizmin ne tür bir işçi sınıfı ürettiği, bu sınıfın yaşam koşulları ve bu maddi koşulların ne tür bireyler ve kolektif davranışlar yarattığına dair tasvir ve tahliller içermesi bakımından büyük önem taşımaktadır.¹² Diğer bir önemli nokta ise, kitapta konu olan dönemin vahşi kapitalizmi tasvir ettiği ve bu koşulların günümüzde geçerliliğinin kalmadığına dair görüşlerin gerçeği yansıtmadığının görülmesidir. Marksist yöntemi toplumun somut tahliline uygulayan bu eser, günümüz işçileşme süreçlerine de ışık tutmaktadır. Engels'in işçi sınıfının oluşumu ve durumuna dair somut örneklerle yapabileceği bir çalışma için İngiltere'yi seçmesinin nedeni, İngiltere'nin o dönemde sanayileşmenin ve işçileşmenin yaşandığı yegane yer olmasıdır. Zaman içerisinde tüm dünyaya yayılan bu süreçler, o dönemde en iyi İngiltere'de gözlemlenebilmiştir.

Engels çalışmasında İngiliz işçi sınıfının tarihini buhar makinesinin ve pamuklu dokuma makinesinin icadıyla başlatmıştır. Bu icatlar Sanayi Devrimine ve tüm sivil toplumu değiştiren bir devrime yol açmıştır. Engels'e göre İngiliz işçi sınıfının şekillenmesinde 1764 yılında James Hargreaves tarafından icat edilen pamuk eğirme makinası ve daha sonra icat edilecek olan iplik eğirme makinasının büyük rolü olmuştur. Bu icatlar ile artık daha çok pamuk ipliği elde edilebilmiş, dokunmuş mallara yönelik giderek artan talep, bu malların ucuzlamasıyla daha fazla artmıştır. Bu arada sanayileşme durmamış, sermaye sahipleri büyük binaların içine pamuk eğirme makineleri kurmuş ve bunları işletmeye başlatmışlardır.¹³ Kısa bir özetle geçilen bu dönemin devamında fabrika sistemine geçilmiş, makinelerin kullanımı ve yeni icatlar “proleterya”nın ortaya çıkmasına neden olmuştur. İmalatın hızla yayılması, daha fazla işçiye ihtiyaç duyulmasına neden olurken, işçiler tarımsal bölgelerden kentlere göç

¹² Engels, 2013, s.11

¹³ Engels, 2013, s.46

etmişlerdir. Nüfus büyük ölçüde artarken, bu artışın neredeyse tamamı proleter nüfusta gerçekleşmiştir. Ortaya büyük imalatçı ve ticari kentler ortaya çıkmıştır. Bu kentlerin nüfusunun büyük bir kısmını ise işçi sınıfı oluşturmuştur.¹⁴

Peki, işçi sınıfı halinden memnun mudur? Engels işçinin memnuniyetini çalışmasında sorgulamıştır:

“Neden çalışır; çalışma sevgisinden mi, doğal bir dürtüden dolayı mı? Hiç de değil! O; para için, işle hiçbir ilgisi olmayan bir şey için çalışır. Bu çalışma uzun saatler boyunca, kesintisiz ve tekdüzelik içerisinde gerçekleşir. Sadece bu bile içinde en küçük bir insani duygu kalan biri için işi daha ilk haftalarda işkenceye çevirmeye yeterlidir. İşbölümü, zoraki işin insanlıktan çıkarıcı yönlerini daha da derinleştirmiştir.”¹⁵

Buharlı makinenin icadı, sanayi devrimi, fabrika sistemi ve yeni işbölümü tüm ülkeyi hızla değiştirmiş ve bu dönüşümün en önemli sonucu olarak işçi sınıfı ortaya çıkmıştır. İlk sanayi kentlerinde işçiler sağlıksız barınma koşullarına tabi tutulurken, salgın hastalıklar için önlem alma fikri ancak burjuvazinin kendi hayatının riske girmesiyle ortaya çıkmaktadır. İş güvencesinin kaybolması ise yeni bir olgu değildir ve bu güvencesizliğin işçi üzerinde yarattığı duygusal duruma Engels ayna tutmuştur:

“Eğitilmesi için kimsenin kılını kıpırdatmadığı, binlerce değişim karşısında oyuncağa dönen, güvence diye bir şey tanımayan bir sınıfın ihtiyatlı davranmaya ve “itibara” ne ihtiyacı vardır. Koşullar sürekli olarak değişir ve bu değişim onu büyük bir güvensizliğin içine atarken uzaktaki bir fayda için anın zevklerinden fedakârlık etmesine ne gerek vardır? Avantajlarından hiç yararlanmadan sosyal düzenin tüm dezavantajlarına tahammül etmek zorunda olan, bu düzene ancak düşmanca gözlerle bakan bir sınıftan, bu düzene saygı duymasını kim isteyebilir?”¹⁶

Engels bu değişimin ana toprağı olan İngiltere’de çalışmasını gerçekleştirmiş fakat sanayileşme ve kapitalizmin her evresi, dünyanın farklı kesimlerinde, farklı deneyimlerle ortaya çıkarmıştır. Nitekim günümüze geldiğimizde hayatımıza

¹⁴ Engels, 2013, s.56

¹⁵ Engels, 2013, s.140

¹⁶ Engels, 2013, s.148

“küreselleşme” daha da yaklaştığımızda “yerelleşme” gibi kapitalizme içkin farklı kavramlar da girmiştir. Engels'in o döneme ait gözlem ve tasvirleri, makineleşmeyle birlikte işçi sınıfının oluşumu ve işçileşme süreçlerine dair bizlere çok geniş bir perspektif sunarken, günümüz işçi sınıfına dair çalışmalar için hala önemini korumaktadır. Dolayısıyla Engels'in işçi sınıfı tasvirleri, çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde de başvuracağımız bir kaynak olacaktır. Yine paralel olarak E.P. Thompson'un “İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu” adlı eserine geçebiliriz. Zira bu çalışmada da bizi işçi sınıfının oluşumuna dair zengin örnekler karşılamaktadır. Dokumacı-şairlerin dizelerinden verilen örnekler bu zenginliğin bir ayağını oluşturmuştur. Nitekim Todbordenli bir dokumacı olan Samuel Law'ın 1772 yılında yazdığı şiir, donmuş ellerle çiçekli kumaşları dokuyan bir işçinin, ilk sanayileşme dönemi şaşkınlığını yansıtmıştır bize.¹⁷

“Evet uzun gün boyunca ve akşamın koyu gölgesinde
Ben derin düşüncelere daldım tezgahın gürültüsünde...
Bu arada, çiçekli dalgalı kumaşı dokudum
Donmuş topraktan soğuk ellerle,
Ve çoğu kez insanın tüm suretinde
Çıplak dondurucu dehşetler ve hastalık vardı.”

Thompson İngiltere'de 1760 ve 1820 yılları arasındaki dönemi köylülerin haklarını kaybettiği çitleme yılları olarak tanımlamıştır. Bu yıllarda topraksızlar ve güneyde fakirleşen emekçiler, yarıcıyı, toprak ağasını ve kilisenin aşarını desteklemek zorunda kalıyordu. Yine 1800'den itibaren yerli endüstrilerde küçük ustalar yerlerini daha büyük işverenlere bırakırken, dokumacılar, çorapçılar ya da çivi yapımcılar başka yerlerde güvensiz bir şekilde ücretli işçi haline gelmeye başlamıştır. Fabrikalarda ve madenlerde bu yıllar çocuk istihdamının yaygınlaştığı yıllardır. İmalatçılar işçilerin emeği sayesinde bir kuşak içinde zenginleşirken, Thompson'ın yorumuyla, büyük çaplı girişimler ve fabrika sistemi, sömürü sürecinin şeffaflaşmasına neden olmuştur.¹⁸ Sanayi Devrimi işçi sınıfını yaratırken, işçi sınıfı bu dönemde, dönemin koşullarına göre şekillenmeye başlamıştır.

İngiltere'de dokumacıların sayısı hızla artarken, 19. yüzyılın ilk otuz yılında

¹⁷ E.P. Thompson, “İngiltere'de İşçi Sınıfının Oluşumu”, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015, s.361

¹⁸ Thompson, 2015, s. 253

ücretler iyice aşağı çekilmeye başlamıştır. Bunun nedeni olarak o dönemde süre gelen savaşların arkasına sığınırken, asıl neden en büyük istihdam kaynağının dokumacılık olması ve bundan faydalanmak isteyen büyük işverenlerin diğer işverenlere ücret indirimlerini empoze etmesidir. O dönemde Lancashire'lı dokumacılar dizeleriyle bu durumu betimlemişlerdir.¹⁹

“... Ücretlerimizi aşağıya çekiyorsunuz, söylemesi utanç verici;
Pazarlara gidip satamadığınızı söylüyorsunuz;
Ve size bu kötü günler ne zaman değişecek diye sorduğumuzda
Hemen bir cevap veriyorsunuz, “Savaşlar sona erdiğinde.”

...
Herkes zarar verenin Bonapart olduğunu söylüyorsunuz
Ve onun yıkılmasına dua etmek için nedenlerimiz var diyorsunuz
Şimdi Bonapart çoktan öldü gitti ve açıkça görüldü ki
Bizim kendimizin, Boniler kılığında daha büyük tiranlarımız var.”

1790'dan itibaren dokumacıların ilk talebi yasal bir asgari ücret seviyesi olmuştur. Bu talebin 1808 Mayıs'ında Avam Kamarası'nca reddedilmesini Manchester'da 10 bin ile 15 bin dokumacının katıldığı günlerce süren grev izlemiştir. Gösteriler yöneticiler tarafından kan dökülerek dağıtılmıştır.²⁰ Sanayileşmenin ilk dönemlerinde en yaygın işçi kitlesini oluşturan dokumacılar, maruz kaldıkları dönüşüme karşı ilk tepki gösteren işçi kitlesini de oluşturmuşlardır. Sahip oldukları evleri, elde ettikleri küçük mutlulukları ve görece daha huzurlu oldukları hayatı kaybedip hızla ücretli işçi haline dönüşen kitleler, bu sancılı dönüşüme reaksiyon göstermeyi fazla geciktirmemişlerdir. 1820'li yıllarda henüz bir çocuk olan bir dokumacının oğlu, dokumacıların da iyi günleri olduğunu hatırlamaktadır. Kimi dokumacıların kendi bahçelerinde meyve, sebze ve çiçekler olduğunu, hatta boş kalan zamanlarda dokumacı çocukların okumayı, yazmayı ve aritmetiği dahi öğrendiğini söylemiştir.²¹

Hızla ücretli işçi haline gelen bu kitlelerin yaşam koşulları da büyük bir hızla değişmiştir. Nitekim İngiltere'de 19. yüzyılın başlarında dokumacıların sahip oldukları kötü koşulları, o dönemlerde kurulan çeşitli komisyonlarda da bulmak mümkündür.

¹⁹ Thompson, 2015, s. 369

²⁰ Thompson, 2015, s. 343

²¹ Thompson, 2015, s. 359

Bunlardan bir tanesi olan 1834 Özel Komisyonu, dokumacı kitlesinin sıkıntılarını ve kabul edilemeyecek haldeki durumlarını kendisine verilen ifadelerle tespit etmiştir. Bu tespitlere göre, dokumacıların çoğu en ucuz ve en basitinden de olsa yeterli yiyecek malzemesine sahip değildir. Giydikleri giysilerin paçavralar içinde olduğu ve bu nedenle çocuklarını pazar günleri okula göndermeye utandıkları belirtilmiştir. Mobilyaları olmadığı için bazı durumlarda samanların üzerinde yatan işçiler, çoğu zaman günde on altı saat çalışırken, kötü beslenme yüzünden hastalık nedeniyle zayıf düşmüşlerdir.²²

Thompson'ın İngiltere'de işçi sınıfının oluşumuna dair yaptığı ayrıntılı çalışma, bizler için işçileşmenin yaşandığı ilk dönemlerde gerçekleşen sancılı dönüşümün nitelikli bir analizi olmuştur. Thompson'ın döneme ilişkin verdiği örnekler çalışmanın ileriki bölümlerinde yer almaya devam edecektir. Son olarak, Harry Braverman'ın (2008) “Emek ve Tekelci Sermaye” kitabının ekinde yer alan “ABD İşçi Sınıfının Oluşumu” adlı çalışmasına kısaca değinmek, işçileşme süreçlerinin dünya üzerindeki benzerliklerini görme noktasında yardımcı olacaktır. ABD'de işçi sınıfının oluşumundaki ana ögeler, Braverman'ın da belirttiği gibi ülkelere göre farklılıklar göstermektedir. Ancak birçok açıdan benzerlikler de yaşanmakta ve bu benzerlikler kendi çalışmamız ile paralellik kurma noktasında önemli olmaktadır.

Braverman, öncelikli olarak bir toplumun işçileşme süreci içine eski sınıfların, çiftçiler ve kentlerde yaşayan küçük mülk sahipleri gibi, hızla imhasını ve dağıtılmasını, bu kitlelerin önemli bir bölümünün çalışan nüfusa devşirilmesini dahil etmektedir. ABD özelinde konu aldığı çalışmada Braverman, emperyalizmin özellikle Latin Amerika'yı ele geçirmesi ile bu bölgelerde yer alan köylü nüfusun hızla dağıtılması, Amerika'ya göçmesi ve burada devşirilmesini anlatmıştır. Bu noktada, Antep özelinde bir bağlantı kurmak istersek, Suriye'nin maruz kaldığı küresel saldırıların, yine bu bölgelerden Türkiye'ye yaşanan göçler ve göçün Gaziantep'te işçileşme süreçlerine yansımalarını düşünebiliriz. Braverman çalışmasının devamında, hanelerden yapılan devşirmelerden söz etmekte ve kadınların sermayenin doğrudan hizmetine koşulabilecek şekilde yeniden yapılandırılmasını ele almaktadır. Kendi çalışmamıza

²² Thompson, 2015, s. 356

baktığımızda ise Gaziantep özelinde kadın istihdamı, ataerkillik gibi faktörleri de içeren ileride daha ayrıntılı şekilde gösterileceği şekliyle bazı farklılıklar göstermektedir. Fakat dünya üzerinde kadınların sahip olduğu işlerin daha düşük ücretli ve daha güvencesiz koşullara sahip olması adeta bir kural haline gelmiştir. Üretken süreçler sermayenin kontrolü altında yeniden şekillenirken, bilgi ve vasıftan yoksun kalan işçiler için birçok meslek, aileleri yoksulluk sınırının altına düşürmekte, bu durumda daha çok aile üyesi işçileşme sürecine dahil olmaktadır. Bu temel üzerinde sermaye, eline kalan artık değerini çoğaltması için bilim ve teknolojiye dayanarak, askeri disiplinde bir emek organizasyonu yaratmaktadır. Bu artışın korunması ve hesaplanması adına, toplum daha dar bir üretken emek temeli üzerinde şekillendirilmektedir. Tüm bu süreçte yedek işçi ordusu kalıcı bir şekilde genişlerken, bir toplumda çok sınırlı sayıda insan tarafından paylaşılan servet, yoksulların yer aldığı kutbu devasa şekilde büyütülmektedir.²³

Engels ve Thompson'ın İngiltere'de işçi sınıfının durumunu aktardığı gözlem ve araştırmaları ile Braverman'ın ABD işçi sınıfının oluşumuna dair yaptığı analiz, işçi sınıfının geçirdiği evreler ve geldiği nokta üzerinde bize oldukça geniş bir perspektif sunmuş ve fikir vermiştir. Dünya kapitalist üretim organizasyonunda hızla artan işçi sınıfı, öncelikle üretim sürecinin bilgisinden ve süreç üzerindeki denetiminden yoksun bırakılmıştır. Sadece basitleştirilmiş görevleri yerine getiren işçilerin, sürece olan yabancılaşmaları da artmaktadır. Bu süreç farklı dönem ve ülkelerde farklı sonuçlar yaratabilse de, üretimin ve toplumun kapitalist tarzda örgütlenmesinin işçiyi “insan” olma özelliklerinden yoksun bırakması değişmemektedir. İşçi basit bir araca dönüşürken, işçinin performansı üzerinde daha katı bir denetim ihtiyacı doğmaktadır.²⁴

2.1.3. İlksel Birikim ve İşçileşme

Üretim ve geçim araçları başlangıçta sermaye, para veya meta değilken, bu araçların sermayeleşmesi için belli koşullar gerekmektedir. Örneğin birbirinden farklı iki meta sahibi karşı karşıya gelmeli ve bunlar arasında bir ilişki kurulmalıdır. Bir yanda para, üretim ve geçim aracı sahipleri, diğer yanda kendi emek güçlerini satan ve

²³ Harry Braverman, “**Emek ve Tekelci Sermaye**”, İstanbul: Kalkedon, 2008, s.440

²⁴ Braverman, 2008, s.434

dolayısıyla emek satıcısı olan özgür işçiler yer almalıdır. Sermaye ilişkisi, işçilerle emeğin gerçekleşme koşullarını oluşturan mülkiyetin birbirinden ayrılmış olmasını gerektirir. Kapitalist üretim kendi ayakları üzerinde durur durmaz bu ayrımı koruyacak ve giderek büyüyen ölçekte kendisini yeniden üretecek mekanizmalar yaratacaktır. Bu süreç, bir yandan toplumsal geçim ve üretim araçlarını sermayeye, diğer yandan da dolaysız üreticileri ücretli işçilere dönüştüren süreçtir. Dolayısıyla Marx'ın Kapital'de belirttiği gibi, “...ilk birikim denilen şey, üreticileri üretim araçlarından ayıran tarihsel bir süreçten başka bir şey değildir.”²⁵

Büyük insan kitlelerinin geçim araçlarından zorla kopararak, özgür ve korunmasız işçiler olarak emek piyasasına fırlatıldığı anlar, Marx'ın tabiriyle, ilk birikim tarihinin çığır açıcı anlarıdır. Mülksüzleşmenin tarihi farklı ülkelerde farklı şekillerde gerçekleşir; farklı aşamalar, farklı sıra ve dönemlerde yaşanır.²⁶ Bu durumda farklı ülkelerde farklı sıra ve zaman aralıklarında gerçekleşen ilksel birikim sürecinin tüm dünya için ortak noktası; dolaysız üreticilerin mülksüzleşmesi ve ücretli işçilere dönüşmesinden geçmektedir. Bu da karşımıza kitleler halinde yaşanan işçileşmeyi çıkaracaktır. Bu noktada karşımıza ilksel birikim sürecinin başlangıcı ve sonraki süreçlerine dair bazı tartışmalar çıkacaktır. Bu tartışmalar, ilksel birikim sürecinin sadece kapitalist sistemin başlangıcına içkin olup, kapitalizmin kendi ayakları üzerinde durmaya başlamasıyla birlikte kaybolan bir dönem olarak görülüp görülmeyeceği üzerinedir.

Bu noktada yine Metin Özüğurlu'nun (2008) Anadolu'da işçileşme süreçlerine yoğunlaştığı çalışmasından faydalanabiliriz. Özüğurlu kitabında işçileşme sürecini dört eşitsiz ve birleşik süreç içinde ele almıştır: Üretim ve geçim araçlarının sermayeleşmesi, özel mülkiyet temelinde yoğunlaşması; bunun sonucunda yaşanan yoksullaşma ve mülksüzleşme. Bu birleşik süreçleri ilksel sermaye birikimi kavramında birleştiren Özüğurlu, ilksel sermaye birikimini kısaca doğrudan üreticilerin proletaryaya ve ona ait emek araçlarının da sermayeye dönüşme süreci olarak ele almıştır.²⁷

Özüğurlu kapitalizmin bir bütünlük olarak kavranması açısından aynı kitabında,

²⁵ Karl Marx, “**Kapital**”, Mehmet Selik ve Nail Satılğan (çev.), 1. Cilt, İstanbul: Yordam Kitap, 2010, s.687

²⁶ Marx, 2010, s.689

²⁷ Metin Özüğurlu, “**Anadolu'da Küresel Fabrikann Doğuşu**”, İstanbul: Kalkedon, 2008, s.64

sermayenin sadece bir “stok birikimi” değil; toplumsal/sınıfsal bir ilişki olduğunu ve üreticilerin üretim araçlarından koparılmasının tarihsel süreci olduğunu belirtmiştir. Ona göre ilksel birikim süreci sadece kapitalizmin yükseliş dönemini değil; kapitalizmin ortaya çıkmasından sonra kapitalist olmayan tüm toplumsal formların da ona tabi edilmesini kapsamaktadır. Emeğin yeniden üretim koşulları da metalaşmaktadır. Bu anlamda özelleştirme olgusu, devletin sosyal boyutunun geriletilerek, kamusal servetin sermayeleşmesi ve özel ellerde toplanması bağlamında ilksel birikim kavramı ile açıklanabilecektir. İlk birikim ve sermaye birikim süreci, işçileşme olgusunu farklı boyutlarda anlamamıza yardımcı olurken, ilksel birikim olarak adlandırdığımız, üretim araçlarından kopartılma ve ayrışma süreçleri, sermaye birikiminde genişleyen ölçekte üretilmekte ve yeniden üretilmektedir.²⁸

İlk birikim ile üretim araçlarından koparılan topluluklar zaman içerisinde daha büyük kitleler haline gelecektir. Yaşanan bu işçileşme süreci, sermayenin farklı dönemsel ihtiyaçlarına göre şekillenirken, karşımıza işçileşmenin farklı boyutlarını çıkaracaktır. Sermaye kendi varoluş koşullarını genişleyen ölçekte yaratmakta ve bu genişlemenin önüne çıkacak olan engelleri aşmak adına yeni yollara başvurmaktadır. David Harvey'in de belirttiği gibi kapitalizm bünyesinde barındırdığı bu etkileme ve dönüştürme potansiyeli ile kendi imajına uygun bir coğrafyayı sürekli olarak yeniden inşa etmektedir.²⁹ Harvey'in işaret ettiği bu inşa süreci kapitalist ilişki ağı içine çekilen tüm toplumları kendi özgül koşulları içinde dönüştürecektir. Bu farklılaşma/farklılaştırma sermaye ilişkilerinin geliştiği tüm zamanlarda ve toplumlarda görülür. Örneğin ilk makineleşme süreçleri dünya üzerinde farklı zaman dilimlerinde gerçekleşmiş, fakat çoğunlukla benzer sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Topraklarından ve üretim araçlarından koparılan insanlar hızla fabrika içlerine dolmuş ve işçileşme süreçlerine dahil olmuşlardır. Günümüzde ise o dönemlerden farklı olarak üretim artık tek bir fabrikada değil, parçalara ayrılarak farklı birçok üretim birimlerinde ve mekanlarında gerçekleşebilmektedir. Bu parçalanma dünya geneline o kadar hızla yayılmaya başlamıştır ki “küreselleşme” dediğimiz bu olgu ile sermayenin önündeki engeller kalkmış, sermaye bulaştığı her yeni mekânda toplumu hızla işçileştirmiştir. Bu

²⁸ Özüğürlü, 2008, s.66

²⁹ David Harvey, “**Umut Mekânları**”, Zeynep Gambetti (çev.), 1. Basım, İstanbul: Metis Yayınları, 2008, s.75

durumda küresel ölçekte yeni bir işçileşme sürecine tanık olmaktadır. Ayırt edici unsurlarımız ise yaratılan yeni işçi sınıfı esnekleşmenin, kuralsızlaşmanın kucağına itilmesidir.³⁰

Bununla birlikte, ilksel birikimin sürekliliği tezini savunanların aksine Harvey, ilksel birikimin yerine “mülksüzleşme yoluyla birikim” ifadesinin kullanılmasını uygun bulmuştur. Marx'ın ilksel birikim sürecini, üreticilerin üretim araçlarından koparıldığı tarihsel bir süreç olarak ifade ettiğini belirtmiştik. İlksel birikimin sürekliliğini reddedenlere göre, üreticilerin üretim araçlarından koparılması bir tarihsel evreyi vurgulamaktadır. Belirli bir dönemin ayrımını öne çıkarmak için kullanılan bu ifadenin, tüm tarihsel sürece genelleştirilmesi, tarihsel süreçler ve evreler üzerine yapılan farklılaştırmaları zayıflatmaktadır.

Kapitalizmin, henüz kendine dahil olmamış toplumsal formlardan, sermaye birikim noktasında faydalandığını ya da kendine dahil ettiğini kolayca kabul edebiliriz. Ancak özelleştirmeler de dahil olmak üzere, tüm bu ilişkilerin, *topyekûn* ilksel birikim sürecine dahil edilmesi ne kadar doğrudur, bu tartışılmaya devam etmektedir. Bu tartışmalar, her biri kendi içinde kapitalizm çözümlemelerine büyük katkılar sunmaktadır. İşçileşme süreci ile doğrudan ilişkili olan ilksel birikim olgusu, gerçekleştirilen bu çalışma ile önemli derecede ilişkilidir. Bununla birlikte, tüm tarihsel süreçlerin kendi içinde var olan özgün dinamiklerinin ayrımı, bu noktada büyük önem taşımaktadır. Bu ayırmadan yola çıkarak ilksel birikimi ele almakla beraber; ilksel birikim sürecini tarihsel bir evre olarak kabul edip, henüz kapitalizme dahil olmamış toplumsal formların “metalaşma” ya da “mülksüzleşme” süreçleriyle nitelendirilmesi tercih edilecektir.

Bu noktadan itibaren, 20. yüzyılın son çeyreğine gelindiğinde kapitalizmin kendini yenileme gereksinimini, kapitalizmin liberalizme duyduğu ihtiyaç üzerinden vurgulamaya başlayabiliriz. Liberalizmle sınırsız özgürlüğe kavuşan sermaye, yeni koşullara uyum sağlamak adına yeni stratejiler geliştirecektir. Bu durumda karşımıza küreselleşme, yerelleşme gibi kapitalizmin günümüze içkin süreçlerinin çıkması kaçınılmaz olacaktır. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde, küreselleşme ve son

³⁰ Özügürlü, 2008, s.67

dönemlerin tartışma konusu yerleşme gibi olgulara daha yakından bakılacaktır. Ancak küreselleşme ve yerleşmeye olan yaklaşımınız asıl kaygımız olan emek süreçleri üzerinden gelişecektir.

3. YENİ İŞÇİLEŞME DALGASI: KÜRESELLEŞME VE YERELLEŞME

Daha önceki bölümde ele alınan sermayenin üreticileri üretim araçlarından kopartarak hızla işçileştirdiği ilk birikim süreci, bu bölümde sermayenin dışa açılma eğilimi üzerinden okunmaya çalışılacaktır. Nitekim, sermayenin dışa açılımı girdiği her yeni mekânda o mekânın nüfusunu işçileştirmesi ve henüz kapitalist ilişki ağına dahil olmayan tüm toplumsal formları dönüştürmesi ile doğrudan ilişkilidir. Bununla birlikte, kapitalist sistemin sermayenin ihtiyaçları doğrultusunda kendini sürekli olarak yenilemesi ve yapılandırması, yine sistemin geçirdiği bu dönüşüm üzerinden gerçekleştirilen tartışmaları da güncel tutmaktadır. Bu anlamda, 1970'li yıllardan itibaren başlayıp, neo-liberal küreselleşme sürecine doğru evrilmesini izleyen sermayenin dışa açılma eğilimi, sahip olduğu dinamikleriyle çalışmanın bu bölümüne konu olacaktır. Emperyalizm ve küreselleşmeye ilişkin güncel tartışmalar ve çeşitli kavramsallaştırma sorunsalları, son olarak da yerelleşme üzerine gerçekleştirilen tartışmalar, sürecin tüm toplumsal ilişkilere ve işçileşme süreçlerine yansımalarını dolayımında, bir bütün olarak ele alınmaya çalışılacaktır.

3.1. KÜRESELLEŞME ÜZERİNE TARTIŞMALAR

Dünya ekonomisinin 1970'li yıllardan itibaren başlayan dışa açılma eğilimi, küreselleşme süreci olarak değerlendirildi ve bu yönde sayısız araştırma ve yayın ortaya çıktı. Kimi çalışmalarda küreselleşme, sadece kapitalist sistemin mevcut tarihsel eğilimlerinin niceliksel anlamda yoğunlaşması olarak değerlendirilip, niteliksel olarak yeni bir dönemi ifade etmezken; birçok çalışmada ise ticaret ve finans akımlarının uluslararasılaşması ve üretim sürecinin kendisinin ulusal sınırları aşması noktasında, başlı başına bir yenilik olarak görülmüştür.³¹

³¹ Mehmet Gürsan Şenalp ve Örsan Şenalp, "Ulusötesi Kapitalizm: Sermayenin ve Devletin Ulusötesileşmesi ve Türkiye'de Ulusötesi Tarihsel Blok Oluşumu", *Praksis*, Sayı. 19 (Ocak 2009), s.195

Yine ilişkili olarak, küreselleşme tartışmaları bizi, dış pazar gereksinimi ve sermayenin sınırları aşma noktasında, emperyalizm tartışmalarına götürecektir. Nitekim sadece birikim değil; daha fazla birikim amacıyla sermaye, daha kârlı dış pazarlar arayışına ve mekânsal yayılma sürecine girecektir.³² Bu noktada, kapitalist sistem içerisinde küreselleşmenin boyutları ve emperyalizmin ile olan ilişkisi, emek süreçleriyle olan doğrudan ilişkisi dolayımında güncelliğini korumaktadır.

Küreselleşme sürecine yönelik ilk olarak olumlu ve olumsuz olmak üzere iki temel sınıflandırma yapabiliriz. Bu yaklaşımlar, sürece olumlu bakan ve destekleyen *mutlak küreselleşmeci* yaklaşım ile küreselleşmenin seçeneksizliğinin karşısında duran *eleştirel* yaklaşımdır. Mutlak küreselleşmeci yaklaşıma göre küreselleşme, sonuçları itibariyle gayet başarılıdır. Ayrıca kaçınılmaz, karşısında durulmaz ve geri döndürülemez bir olgudur. Küreselleşmeye giden yolda ulaşım, enformasyon, teknoloji vb. alanlarda yaşanan ilerlemeler öne çıkarılmış, dünyanın küçüldüğü, kapalı toplumların açık toplum haline geldiği, içe kapanmanın yerini dışa açılmanın aldığı bir süreç olarak görülmüştür. Mutlak küreselleşmeci yaklaşım temel tezini; ulusal ekonomilerin çözülüşü, çok uluslu şirketlerin gelişmesi, sermayenin ulusal karakterini yitirmesi şeklinde oluşturmaktadır.³³ Küreselleşme sürecini olumlayan bu bakış açısı, küreselleşmenin, kapitalizmin kaçınılmaz bir sonucu ve insanlık adına ileri bir aşaması görüşüne sahiptir.

Eleştirel yaklaşım ise küreselleşmeyi, kapitalist birikimin genişlemesi ve derinleşmesi bağlamında ele almaktadır. Bu nedenle küreselleşme, kapitalizmin yeni bir aşaması değil; bir sermaye birikim “stratejisi”dir. Eleştirel yaklaşıma sahip birçokları tarafından, emperyalizm olgusunun günümüzde hala geçerliliğini koruduğu savunulmaktadır. Küreselleşme sürecine gereğinden fazla anlam yüklenmesinin ise emperyalizm olgusunu unutturduğu düşünülmektedir. Bununla birlikte küreselleşme sürecine yine eleştirel bakan, fakat küreselleşmenin aksini iddia edenlere karşı, kapitalizm tarihinde niteliksel değişimler yaratmış yeni bir süreç olduğunu öne süren görüşler de mevcuttur. Bu görüşlere göre küreselleşme, kapitalizmin farklı bir evresi

³² Kars Kaynar, 2015, s. 51

³³ Sungur Savran, “**Kod Adı Küreselleşme: 21. Yüzyılda Emperyalizm**”, İstanbul: Yordam Yayınları, 2008, s.29

olurken, bu duruma sebep olan somut göstergeler, üretim süreç ve ilişkilerinin, ulus sınırları aşan eğilime girmesidir.³⁴

Yine diğer bir tartışma konusu ise sermayenin sınırları aşma eğiliminin nasıl bir kavramlaştırmaya sahip olması gerektiği üzerinden yürümektedir. Bu noktada karşımıza üç kavram çıkmaktadır: Uluslararasılaşma, uluslarüstü ve ulusötesileşme. Mehmet Gürsan Şenalp ve Örsan Şenalp'in (2009), sermayenin ve devletin ulus sınırlarını aşan yapısını analiz ettikleri çalışmalarında, sermayenin dışa açılma sürecini “ulusöteleşme” kavramını ile açıklamaktadırlar. Ulusötesi kavramı, yine ulusötesi aktörler olan bazı toplumsal güçlerin teritoryal sınırlarını aşarak, fakat ulusal bağlarından tamamen kopmadan, birden fazla ulusal bağlamda, aynı anda hareket ediyor olmalarını ifade etmektedirler. Uluslararası yazında, ulusötesi kavramının kullanılmasının özellikle vurgulayanlardan biri olan William Robinson, 21. yüzyılın küresel toplumunda, hegemonyanın, sadece bir ulus-devlet tarafından değil; belirlemekte olan küresel kapitalist tarihsel blok tarafından uygulanacağını öne sürmektedir.³⁵ “Küresel tarihsel blok” bu anlamda emperyalizm kuramcılarının Kautsky'in *ultra-emperyalizm* tezine benzemektedir. İleride de yer verileceği gibi Kautsky'in ultra emperyalizm tezinde, ulusal finans kapitaller, dünya çapında bir ultra emperyalizm yapısında birleşeceklerdir.³⁶

Yine aynı çalışmada diğer kavramların kullanımına yönelik yorumlar da mevcuttur. Buna göre “uluslararasılaşma” kavramının özellikle tercih edilmesinin sebebi, ulusötesi kavramını kullanmanın, ulus-devletin öneminin yadsınması anlamına geleceği düşüncesidir. Uluslararasıına vurgu yapılan yazında, politik mücadelenin hedefi olarak ulus-devlet durmakta, küreselleşme olgusu, emperyalizmin uluslararasılaşma döneminin bir görüntüsü olarak sunulmaktadır. Bununla birlikte, aynı çalışmada, “ulusüstülük” kavramının kullanımının, ulus-devletin aşıldığı, ulusal seviyede ortaya çıkan sınıf mücadelesinin ise anlamsızlaştığı çağrışımı yaptığı belirtilmektedir.³⁷

³⁴ Gürsan Şenalp ve Şenalp, 2009, s. 194

³⁵ Gürsan Şenalp ve Şenalp, 2009, s. 195

³⁶ Yunus Emre, “Karl Kautsky ve Ultra-Emperyalizm Kuramının Düşündürdükleri: Sosyal Demokrasi ve Uluslararası İlişkiler”, **Uluslararası İlişkiler**, Cilt 10, Sayı. 39 (Güz 2013), s.52

³⁷ Gürsan Şenalp ve Şenalp, 2009, s. 223

Peki, bu çalışmada nasıl bir kavramlaştırmaya gidilecektir ve nasıl bir yol izlenecektir? Öncelikle belirtilmesi gereken küreselleşme sürecine yönelik eleştirel bir yaklaşımın benimseneceğidir. Bununla birlikte, kapitalizmin, sermayenin dönemsel ihtiyaçları doğrultusunda şekillenen dinamik yapısının, onu farklı dönemlerde, farklı şekillere bürünmeye iteceğini de yadsıyamayız. Bu durumda kapitalizm, daha fazla kâr amaçlı birikim noktasında özünü kaybetmeden, kendini sermayenin ihtiyaçları doğrultusunda dönüştürebilmekte ve yeni “stratejiler” belirleyebilmektedir. Bu “süreç” günümüzde kendini küreselleşme şeklinde göstermektedir. Bu sürecin itici güçleri ise ticaret ve finans akımlarının uluslararasılaşması, sermayenin ulus sınırlarını aşma eğilimine girmesi ve hatta üretim süreçlerin dahi ulusal sınırların ötesine taşınması şeklindedir. Ancak kapitalizmin geçirdiği bu dönüşümün, yeni bir evre olarak değerlendirilip, değerlendirilemeyeceği tartışmalarındaki konumuz, küreselleşme ve emperyalizm ilişkisi üzerinden belirginleştirilmeye çalışılacaktır. Bununla birlikte, sermayenin dışa açılma eğilimi ve üretim süreçlerinin ulus sınırlarının ötesine taşınması, ulusal bağlardan kopmama noktasında, “uluslararasılaşma” olarak kavramlaştırılmaya devam edilecektir. Nitekim ulusötesi kavramı sadece üretim sürecinin ulusötesileşmesi anlamına gelmemekte, ulusötesi kavramı kullanılarak gerçekleştirilen analizler, hegemonyanın ulus-devletler üzerinden değil, küresel kapitalist blok üzerinden gerçekleştirileceği olgusu ile de yakından ilişkilidir. Yine küreselleşme ve emperyalizm ilişkisi üzerinden bu konu daha da ayrıntılandırılmaya çalışılacaktır.

Emperyalizm kuramcıları arasında belki de ilk akla gelenlerden biri Vladimir İlyiç Lenin'dir. Lenin “Kapitalizmin Son Aşaması Emperyalizm” kitabında, emperyalizmin kapitalizmin özel bir gelişme evresi olduğunu ifade etmiştir. Ona göre emperyalizm; kapitalizmin temel özelliklerinin gelişmesi ve doğrudan uzantısı olarak ortaya çıkmıştır.³⁸ 19. Yüzyıl başlarında emperyalizm, siyasal ve ekonomik zorun birlikte hareket etmesini ve pazar olarak kullanılacak mekânın siyasal zor ile kontrol edilmesine dayanırken, günümüzde tekelleri firmalar sayesinde ekonomik zor, siyasal zora ihtiyaç duymadan hareket kabiliyetini geliştirebilmiştir. Tam da bu noktada Lenin, emperyalizmi ekonomik zora dayanan kapitalist yayılma olarak nitelemiştir.³⁹ Yine

³⁸ V.İ. Lenin, “**Kapitalizmin Son Evresi Emperyalizm**”, Ankara: Bilim ve Sosyalizm Yayınları, 1998, s.93

³⁹ Kars Kaynar, 2015, s. 54

Lenin diğerk bir emperyalizm kuramcısı olan Kautsky'a karşı geliştirdiği emperyalizm kuramında, gelişimin istisnasız tüm devlet ve işletmeleri içine alan tek bir dünya tröstü yönünde gerçekleştiğini, fakat bu sürecin, kapitalizmin doğasında yer aldığı üzere, rekabet, çelişkiler ve çatışmalarla dolu olması nedeniyle, ulusal finans kapitallerin dünya çapında birleşmeden önce emperyalizmin kaçınılmaz olarak son bulacağını belirtmiştir.⁴⁰

Nitekim Lenin'in bu konuda karşı çıktığı nokta, Kautsky'ın kendi kurduğu yayın organı olan “Die Neue Zeit” te (30 Nisan 1915) yazdığı şekliyle şöyledir:⁴¹

“Salt iktisadi bakımdan kapitalizmin, karteller siyasetinin dış siyasete de yayılacağı yeni bir evreden, bir ultra-emperyalizm yani bir süper emperyalizm evresinden, tüm dünya emperyalizmlerinin bir savaşım değil birlik evresinden, kapitalizmde savaşların durma evresinden, uluslararası ölçüde birleşen mali sermaye yoluyla dünyanın bir ortaklaşa sömürü evresinden geçmesi olanaksız değildir.”

Bu noktada sormamız gerek soru belki de şudur: Lenin'in de kabul ettiği üzere, ulusal sermayeler dışa açılma eğilimine girmiş ve tek bir dünya tröstü oluşturma yönünde gelişim göstermiştir. Ancak bu gelişim Kautsky'ın bahsettiği üzere dünya emperyalizmlerinin birliği şeklinde ve barışçıl bir gelişimle, tek bir sömürü mekanizması haline gelip gelmeyecekleridir? Yoksa en güçlü tekelin, diğer tekelleri açık ya da kapalı şekilde kendine dahil etmeye mi zorlayacağıdır? Bu noktada kendi durduğumuz nokta ve soruya verebileceğimiz yanıt, Lenin'in de belirttiği üzere, kapitalizmin sahip olduğu, çelişkili, inişli çıkışlı ve çatışmalı yapısında yatmaktadır. Rekabet üzerine kurulu bir yapıya sahip kapitalist tekellerin, ortak amaç ve çıkarlar etrafında birleşmesi, geçici anlaşmaların dışında, çok da gerçekçi görümemektedir. Krizler üreten ve bu krizlerden beslenen bir doğaya sahip olan kapitalist sistem, özellikle kriz dönemlerinde devleti kullanabilmekte, devlet “korumacı” bir yapıya bürünerek dünya üzerine yayılmış sermayeyi kendi ulusal sınırlarına çekebilmektedir.

⁴⁰ N. Buharin, “**Emperyalizm ve Dünya Ekonomisi**”, U.S. Akalın (ev.) İstanbul: Kalkedon, 2009, s. 14

⁴¹ Lenin, 1998, s.99

Bununla birlikte bu anlayış toplumsal dalgalanmaları dışlama ve emek hareketlerini görmemezlikten gelme tehlikesi de barındırmaktadır. Nitekim kapitalizmin çeşitli dönemlerinde sınıf hareketleri yükselmiş ve bunun karşısında sermaye birçok alanda kendinden ödün verme durumunda kalmıştır. Küresel kapitalist blok oluşma süreci, her ne kadar gittikçe parçalı hale gelse de, işçi sınıfının dinamiklerini de dahil eden bir analize ihtiyaç duyacaktır. Son olarak Lenin'in, dünya tröstlerinin birleşmeden, emperyalizmin son bulacağına dair yaptığı analize, “tarihin” henüz son bulmadığından yola çıkarak bir yorum yapabiliriz. Bu noktada, sermaye ve üretim süreçlerinin ulus sınırlarını aşan eğilimi devam etmektedir. Fakat gelecekte nasıl bir çizgiye bürüneceğine, kapitalizmin kendi “iç çelişkileri” ve “sınıf mücadeleleri” karar verecektir.

Şimdiye kadar emperyalizm tartışmalarına, emperyalizmin ne ifade ettiği ve nereye evrildiği üzerinden yer vermeye çalıştık. Çok kapsamlı olan bu analizler, çalışmanın sınırlarının zorlanması nedeniyle ancak kısaca geçilmiştir. Nitekim günümüzde emperyalizm tartışmaları sürdürülmeye devam etmektedir. Ancak kimi analizcilere göre ise, günümüzde emperyalizmin bir çözümleme aracı olarak kullanılması dahi gereksiz bulunabilmektedir. Diğer yandan J.Schumpeter, M. Weber gibi örnek verebileceğimiz diğer analizciler de emperyalizmin özellikle ekonomi dışı, sosyo-politik yönlerini öne çıkarabilmekte, emperyalizmin ekonomi ile olan ilişkisi geri plana atılabilmektedir.⁴²

Ancak bu analizlere karşı yaklaşımlar da mevcuttur. Örneğin Korkut Boratav, sermayenin, ticaretin ve finansal sistemin artan boyutlarda liberalleşmesi ve hareket etmesinin kolaylaşmasının, özellikle sermaye için sınırların ortadan kalkmasının, kapitalizm için gerçekten yeni dönüşümler olarak algılanmaması gerektiğini düşünmüştür. Boratav'a göre, 19. yüzyılın başlarının serbest ticaret rejimi, aynı yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başları arasındaki altın standardı sistemi altında gerçekleşen uluslararası finansal serbestlik ortamı ve sermaye hareketleri, bugünkü serbestleşme derecesinin altında değildir. Bu durumda emperyalizm olgusunu geçersiz kılacak

⁴² Öztürk, 2006, s.297

derecede bir dönüşüm yaşanmamıştır.⁴³ Aynı şekilde emperyalizm olgusunun günümüzde geçerliliğini sürdürdüğünü savunan Özürlü, küreselleşmenin yeni bir evreyi ifade eder tarzda kullanılmasının, emperyalizm kavramını artık kullanışlı olmaktan çıktığı anlamına getirdiğini ifade etmiştir. Ona göre emperyalizm; “*Dünya çapındaki sömürü ve güç ilişkilerini ve bu ilişkilerin işleyiş mekanizmalarını ifade eden bir kavramsallaşmadır.*”⁴⁴

Yukarıda kısaca geçtiğimiz tüm bu tartışmaların hepsi ayrı ayrı kapitalizm çözümlemelerine katkı sunmakla beraber, çok geniş olan bu konu, daha derinlikli bir analize ihtiyaç duymaktadırlar. Bu ise çalışmanın sınırlarını zorlayacağı için, emperyalizm ve küreselleşme tartışmalarına burada nokta koyulacaktır. Bu çalışmada küreselleşmeyi ele alış tarzımız eleştirel olmakla birlikte, yine çalışmanın tamamı için geçerli olan diyalektik anlayışla, bir dizi ilişkinin varlığını da göz önünde bulundurmaya çalışacağız. Bu noktada, yer verdiğimiz tartışmalardan doğan bazı soru işaretlerini, kendi durduğumuz noktadan bakarak gidermek yerinde olacaktır. Örneğin, emperyalizm olgusunun günümüz sosyo-ekonomik çözümlemeleri için kullanılması yerinde midir? Kapitalizmin sermayenin ulusal sınırları aşma süreciyle doğrudan ilişkili olan emperyalizm, kapitalizmin içerisinde uluslararasılaşmayı barındıran her evresinde, kendini yeniden üretmeye devam edecektir. Ancak bu yeniden üretim, klasik emperyalizm tanımlamasının dışında, uluslararası sınıfsal sömürü ve güç ilişkileri dolayımında gerçekleşmekte, ulus devletleri yok etme amacı taşımamaktadır. Bununla birlikte küreselleşmeyi, emperyalizmin kendini yeniden üretme noktasındaki iç dinamikleri bağlamında düşünebiliriz. Nitekim küreselleşme, kapitalizmin kendini yeniden ürettiği bir dönemde, içerisinde var olan sermaye birikiminin ve toplumsal ilişkilerin yoğunlaşması, buna finans kapital de dahil, tüm bu ilişkilerin sistemin sürdürülebilirliği açısından uluslararasılaşmasını ifade eden bir süreçtir. Tam da bu noktada küreselleşme, özellikle üretim sürecinin ulusal sınırların dışına taşması ile kapitalizmin önceki dönemlerinden ayrılabilen, fakat başlı başına yeni bir evreyi ifade etme noktasında yetersiz kalabilmektedir. İleriki bölümlerde de ilişkilendirileceği gibi, sömürü ve güç ilişkisi, sermaye ve emek üzerinden kurulmaya devam etmektedir.

⁴³ Korkut Boratav, “Emperyalizm mi? Küreselleşme mi?”, **Küreselleşme**, E. Ahmet Tonak (drl.), 2.Baskı, İstanbul: İmge Kitapevi, 2000, s.24

⁴⁴ Özürlü, 2008, s. 87

Emperyalizmle dışa açılan bu sömürü ilişkisi, en yüksek aşamasına ulaşmış, günümüz sermaye ihtiyaçlarının doğrultusunda ise kendini dönüştürmüştür. Bu dönüşümde küreselleşme, kapitalizmin değil, fakat emperyalizmin farklı bir aşaması olarak karşımıza çıkmıştır, diyebiliriz. Bu süreçte sınıfsal sömürü ilişkileri uluslararası anlamda yeniden üretilmekte ve yedek işçi ordusunu uluslararası çapta genişletmektedir. Dolayısıyla çok yönlü bir olgu olan küreselleşme, geri kalan bölümlerde bir “çözümleme aracı” olarak karşımıza çıkmaya devam edecektir.

3.1.1. Sermayenin Dünya Üzerinde Saçılımı

Kapitalizm, sermayenin genişleyerek yeniden üretimine ihtiyaç duyarken, içerisinde artık değer ve toplumsal ilişkilerin yeniden üretimini de barındırır. Kapitalizm sadece meta ve artık değer üretimi değil; aynı zamanda tüm toplumsal ilişkilerin, işçilerin ve hatta kapitalistin kendisinin de üretimidir. Bu bağlamda, sermayenin dünya üzerinde saçılımını, kapitalist ideolojinin de tüm toplum üzerinde yayılımı ve toplumsal ilişkileri yeniden şekillendirmesi şeklinde okunmak gerekmektedir.

Dünya ekonomisi 1970'lerin sonlarına gelindiğinde yeniden yapılanma sürecine girmiş, “küreselleşme” olarak adlandırılan bu süreçte, sermaye ve malların ülkeler arasındaki dolaşımının önündeki engellerin kaldırılması amaçlanmıştır. Elbette tüm bu gelişmeler, kapitalizmin dünya üzerindeki gelişimini, başta mekânsal farklılıklar olmak üzere pek çok yönden etkileyecektir. Çalışmanın bu kısmında, sermayenin hareketliliği ve dünya üzerine saçılımı, özellikle nicel veriler üzerinden okunmaya çalışılacaktır. Ancak bu gelişmelerin sayısal boyutuna geçmeden önce, sermayenin hareketliliğinin arkasında yatan itici gücü biraz daha irdelemek faydalı olacaktır.

Sermaye kâr oranlarını arttırmak amacıyla, mekânsal yer değiştirme, mekânda yayılma ve yoğunlaşma gibi stratejileri benimseyebilmektedir. Sermayenin daha fazla artı değer arayışı, ister işçinin çalışma süresini, ister çalışma yoğunluğunu arttırarak gerçekleşsin, her iki durumda da ortak nokta ucuz emek arayışı olacaktır. Nitekim aynı ücretler ile daha uzun süreler boyunca çalışan işçinin emeği ucuzlayacağı gibi, aynı şekilde, çalışmanın yoğunluğunun arttırılması ve üretim için gereken süresinin

kısalması, işçinin ücretinin düşmesine ve emeğinin ucuzlamasına neden olacaktır. Bu durumda sermayenin gerçekleştireceği ilk hareket ise mekânda yayılma olacaktır. Sermaye girdiği her mekânda, o mekânın nüfusunu işçileştirecektir.⁴⁵ Bununla birlikte, sermaye artı değeri arttırma eğilimini, bir mekânda sabit kalarak ve yoğunlaşarak da gerçekleştirebilir. Böylelikle o mekânda kapitalist toplumsal ilişkilerin en yüksek seviyede kurulması ve tüm toplumsal ilişkilerin sermayenin ihtiyaçları doğrultusunda şekillenerek, yine sermayenin en yüksek faydayı elde etmesi amaçlanır. Artan teknoloji ve alt yapının sermayenin hizmetine sunulması, gerekli emek zamanının azalması ve daha az işçiye ihtiyaç duyulması anlamına gelecektir. Bu durumda da dışarıdaki yedek işgücü sayısı artacaktır.⁴⁶

Yine bir mekânda sermayenin yoğunlaşmasıyla bağlantılı olarak, o mekânda var olan pazarın genişletilmesi, bunun için ise tüm toplumsal ilişkilerin daha fazla metalaşmaya itilmesi tahmin edilebilir. Tüm bu genişleme süreçlerine para olarak tutulan sermaye de dahil olacaktır. Para sermayenin hareketliliği ise bankacılık, finans ve yasal kurumların gelişmesine bağlıdır. Yoğun ilişkiler ve birbirleriyle bağlantılı sonuçlar doğuran bu süreçler, kapitalist gelişimin farklı aşamalarını karşımıza çıkartmaktadır.⁴⁷ Dünya kapitalist sistemin finansallaşması, küreselleşmeye ivme kazandıran bir unsur olurken, sermaye birikiminde geri kalan ülkelerin kapitalist dünya sistemine entegre olmasında önemli rol oynamıştır. Özellikle dış borç ödemeleri için gerekli döviz rezervini oluşturmak isteyen bu ülkeler, üretim yapılarını ihracata yönelik yeniden örgütlemeye çalışmış, IMF ve DB'nın yürüttüğü istikrar ve yapısal uyum programlarına uymak zorunda kalmışlardır. Bu gelişmeler küresel bir üretim zinciri oluştururken, bu zincir, üretimin ademi merkezileşmesi ve alt sözleşmelere dayalı kontrol süreçlerinin hiyerarşik bir dizge içinde merkezileşmesi ile bir arada gerçekleşmektedir. Böylelikle küreselleşme için yeni bir uluslararası işbölümü oluşmuş olacaktır. Bu gelişmeler, düzenleyici mekanizmaların dönüşmesi, kapitalist üretim örgütlenmesinde yeni eğilimlerin ortaya çıkması, emeğin olduğu kadar toplumsal yaşamın da sermayenin egemenliği altına girmesi, devletin sosyal boyutlarından

⁴⁵ Kars Kaynar, 2015, s. 45

⁴⁶ Kars Kaynar, 2015, s.58

⁴⁷ Kars Kaynar, 2015, s.60

arındırılması ile sonuçlanacaktır.⁴⁸

Sermaye birikimi her yeni aşamasında yeni üretim ve istihdam stratejileri de yaratabilmektedir. Bu bazen de yatırımların ve istihdamın dünyanın belli bölgelerinde ve kentlerinde yoğunlaşması; sermayelerin iç bileşenleri arasındaki hiyerarşik ilişkilerin, yerleşim merkezleri arasındaki hiyerarşiyi de yeniden yapılandırması biçiminde ortaya çıkabilmektedir. Sermayenin dönemsel ihtiyaçları, sermayenin yerleşim bölgeleri üzerinde de etkili olmaktadır. Sermayenin yerleşim mekânı değişirken, sermaye ve emeğin, buna bağlı olarak da üretim ve tüketim alışkanlıklarının da yeniden dağılımına tanık oluruz. Büyüyen sermaye grupları, sektörler ve alt dalları bakımından en uygun koşullara sahip yerler gelişirken, diğer bölgelerin gerilediğini görürüz. Yeni yerleşim bölgelerindeki yatırım ve istihdamın belirleyeni ise sermaye birikim sürecinin kendisidir.⁴⁹

Bu noktadan itibaren bazı nicel verilere yer vererek sermayenin dünya üzerine saçılımını daha net görme imkanı elde edebiliriz. Dünya üzerinde Yabancı Doğrudan Yatırımlar(YDY) 1986 yılı sonrasında hızlı bir artış göstermiş; 1970'lerde 50 milyar dolar olan yabancı yatırımlar, 1980'lerin ilk yarısında 100 milyar dolara, ardından ise büyük bir artışla 1996'da 349 milyar dolara erişmiştir. Ancak asıl önemli olan yabancı sermaye yatırımlarının nasıl bir dağılım gösterdiği. Geç kapitalistleşen ülkelere giden yabancı sermaye payında son yıllarda bir artış yaşanmakla beraber, toplam yabancı sermaye stokunun yüzde 75'i ve akımlarının ise yüzde 60'ı Kuzey Amerika-Avrupa Birliği-Japonya/Güneydoğu Asya ülkelerinde yoğunlaşmıştır. 1995 yılında geç kapitalistleşen ülkelere giden yüzde 40'luk yabancı sermaye payının yüzde 77'si de sadece 10 ülkeye yönelmiştir.⁵⁰ Diğer bir önemli nokta ise bu yatırımların büyük bir hızla üretken doğrudan yatırımlardan spekülative yatırımlara yönelişine ilişkindir. Türkiye'nin de içinde bulunduğu, para-sermaye kazanımları açısından son dönemlerde öne çıkan ülkelere, 1990-96 yılları arasında giden yabancı sermaye 50 milyar dolardan 336 milyar dolara çıkmıştır. Doğrudan yatırımlar bu akımların sadece bir kısmını

⁴⁸ Özügürlü, 2008, s.93

⁴⁹ F. Ataay, "Türkiye'de Kapitalizmin Mekânsal Dönüşümü", **Praksis**, Sayı. 2, Ankara: Dipnot Yayınları, 2011, s.54

⁵⁰ E. Ahmet Tonak, "ÇTYA'nın Bağlamı: "Küreselleşme" ve Yabancı Sermaye", **Küreselleşme**, E. Ahmet Tonak (drl.), 2. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi, 2004, s.39

oluşturmaktadır.⁵¹ 2016 yılına geldiğimizde Ekonomi Bakanlığı verilerine göre dünya üzerinde 620 milyon ABD Doları düzeyinde uluslararası doğrudan yatırım girişi (fiili giriş/net) gerçekleşmiştir. 1996 yılından bu yana neredeyse iki katına çıkan yabancı yatırımların dağılımına baktığımızda ise 452 milyon dolar olan nakit sermaye girişinin; 360 milyon dolarlık bölümünün AB ülkeleri, 81 milyon dolarlık bölümünün ise Asya ülkeleri kaynaklı olduğunu görürüz.⁵² Dolayısıyla yabancı sermayenin kalkınma üzerindeki olumlu etkisinin yıllar itibariyle geç kapitalistleşen ülkeler nazarında etkisiz kaldığını ifade edebiliriz. Her ne kadar YDY miktarı son yıllarda dünya ülkeleri arasında daha fazla yayılım göstermiş olsa da, yatırımların büyük bölümünün hala gelişmiş kapitalist ülkeler de yoğunlaştığını anlaşılmaktadır. Bu noktada, küreselleşmenin sadece sermayenin işine yaradığı ve sermayenin sınırlarını ortadan kaldırdığı, ancak bu kazanımların dahi kapitalistler arasında eşit bir şekilde dağılım göstermediği kanısına varabiliriz. Büyük ölçüde kazanım sahipleri uluslararası tekeller olmaktadır.

Türkiye özelinde ekonominin dönüşümüne baktığımızda, dünya ekonomisi ile paralel bir çizgide gittiğini görürüz. 1980 sonrası Türkiye ekonomisinde kısmen ihracat artışı yaşanmasına rağmen ithal mallara ve yatırım mallarına olan bağımlılık azalmamıştır. Elde edilen gelirin üretim kapasitesinin artırılmasına dönük kullanılmaması ise iktisat politikaları üzerinde uluslararası sermayenin ağırlığını artırmıştır. 1980 öncesi ithal ikameci sanayileşme sürecinde Türkiye, sanayinin yüksek oranlarda dışa bağımlılığı nedeniyle yaşanan dış denge problemlerini, bir ölçüde 1958 ve 1970'te alınan IMF borçlarıyla erteleyebilmiştir. Ancak Türkiye'nin uluslararası işbölümündeki yeri henüz sermaye yoğun, ileri teknoloji içeren ürünler üretmediği için ucuz işgücü ve fason üretime dayalı, emek yoğun sektörler olan; gıda, tekstil, giyim gibi sektörler etrafında gelişebilmiştir.⁵³ Türkiye'de 1980 sonrası kısmen de olsa katma değeri yüksek ürün üretiminde artış yaşandığı kabul edilse dahi, ucuz işgücüne dayalı istihdam yapısı değişmeyen unsur olarak karşımızda durmaya devam etmektedir.

Türkiye'nin 1980 sonrası yaşadığı bu süreç ekonomik göstergelerle de

⁵¹ Tonak, 2004, s. 40

⁵² Ekonomi Bakanlığı, “Uluslararası Doğrudan Yatırım Veriler Bülteni”, Teşvik Uygulama ve Yabancı Sermaye Müdürlüğü, 2016, ss. 1-3

⁵³ Kurtuluş Cengiz, “Yav İşte Fabrikalaşak”, İletişim Yayınları, 2013, s. 213

izlenebilir. 1980 sonrası veriler, Türkiye'nin toplam yatırımlar içinde imalat sanayi payında düşüş yaşadığı, kamu kesiminin imalat sanayinden çekilirken, özel sektörün bu boşluğu doldurmadığını göstermiştir. Özel kesimin ise daha çok finans, ticaret, inşaat gibi alanlara yönelmesiyle Türkiye'nin “sanayisizleşme” sürecine girdiği söylenebilir. OECD'nin 1998 verilerine göre Türkiye ihracatının ithalatı karşılama oranı, yüksek teknolojlili mallarda yüzde 10, orta-yüksek teknolojlili mallarda yüzde 23, orta-ilkel teknolojlili mallarda yüzde 77, düşük teknolojlili mallarda ise yüzde 225 olmuştur. Yine 1998 verilerine göre Türkiye ihracatında en yüksek pay yüzde 40 ile tekstil ürünlerine aittir. Türkiye'de ihracatçı sektör olarak tekstil gelişirken, bu sektörde üretilen ürünlerin yüzde 80'i ihraç edilmeye başlamıştır. Oysa aynı sektörde 1980'lerin başında üretimden ihraç edilen oran yüzde 40'ın altındadır. Tüm bu veriler Türkiye'nin dünya ekonomisine emek yoğun mallar ihracatçısı olarak eklemlendiğinin en büyük göstergesi olmuştur.⁵⁴

SGK ve TÜİK istatistiklerine bakarak yine 1980 sonrası dönemde istihdamda en büyük artışın tekstil sektöründe yaşandığı görülmektedir. TÜİK verilerine göre 10 kişiden fazla işçi çalıştıran tekstil-deri sektörünün imalat sanayi içerisindeki payı 1980-1996 yılları arasında yüzde 23.7'den yüzde 34.3'e yükselmiştir. SGK verilerine göreyse 1980-1998 yılları arasında 21.9'dan 30.2'ye yükselmiştir.⁵⁵

Türkiye'nin dünya ekonomisi ile eklemlenme biçimi, küçük ve orta ölçekli sermaye ile kurulabilen, dış pazarlara dönük üretim yapabilen, tekstil, gıda vb. emek ve hammadde yoğun sektörlerde gelişme olanağı sağlamıştır. Bu kategoriye giren sermaye gruplarının bir bölümü İstanbul, İzmir gibi kentlerde, orta ölçekli işletmelerde üretim yapmaktadırlar. Bir bölümü ise bazı Anadolu kentlerinde yine orta ve küçük ölçekli işletmeler olarak hayatlarını sürdürmektedirler. Bu dönemde toplam imalat sanayi üretiminin yüzde 1 ve üzerinde pay almış iller arasında İstanbul hala önemini korurken, Yeni Sanayi Odakları olarak nitelendirilen Tekirdağ, Denizli, Bursa, Manisa, Gaziantep gibi şehirlerde de üretim pay artışları gözlenmiştir.

Yine bu illerin imalat sanayi istihdamında önemli ölçüde artışlar yaşanmıştır.⁵⁶

⁵⁴ Ataay, 2011, s.68

⁵⁵ Ataay, 2011, s.70

⁵⁶ H. Karaçay-Çakmak ve L. Erden, “Yerel Kalkınma ve Sanayinin Yeni Mekân Arayışları: Denizli ve Gaziantep Örneği”, *Cumhuriyet Üniversitesi İİBF Dergisi*, Sayı. 6, 2005, s.117

“Anadolu Kaplanları” olarak adlandırılan bu iller, ucuz işgücü ve hammaddeye yakınlıkla beraber, belli bir sermaye tabanına sahip olması, hem de kamunun çeşitli desteklerinden yararlanabilmesi sayesinde gelişme olanakları yakalayabilmiştir. Yeni Sanayi Odakları olarak görülen bu illerin başında ise Denizli, Gaziantep, Konya, Karaman, Kayseri ve Kahramanmaraş gelmektedir. Bu illerin kayda değer bir sanayi yapısına sahip olmasıyla beraber, Türkiye ekonomisindeki payı çok da büyük değildir. Nitekim bu bölgelerdeki nüfuslar net göç vermeye devam etmektedir.⁵⁷

Bu şehirler için aktarılabilecek bir diğer önemli konu ise küçük sermayelerin sahip oldukları sınırlılıkları aşmakta buldukları “yeşil sermayeli holding” ile “çok sermayeli holding” modelleridir. Dolayısıyla bu kentlerin sermayeleri için de büyük ölçüde tekelleşmeden bahsedebiliriz. Bu illerde İstanbul merkezli büyük sermaye yatırımları pek yaygın olmamakla birlikte, özellikle bazılarında önemli ölçülerde KİT tabanı bulunmaktadır. Bu bölgeler için ifade edilebilecek en önemli özellik ise sanayilerin tamamıyla ucuz emeğe dayalı olması, ücretlerin Türkiye ortalamasının oldukça altında kalması ve yüksek oranlarda var olan enformellik ve çocuk emeğidir.⁵⁸ Anadolu'nun son dönemlerde öne çıkan bu kentleri ileriki bölümlerde, Gaziantep özelinde, daha ayrıntılı incelenecektir. Ancak Gaziantep'te yaşanan dönüşüm ve işçileşme süreçlerine geçmeden önce, küreselleşme ve yerelleşme arasındaki bağın irdelenmesinin oldukça faydalı olacağı kanısındayız.

3.2. KÜRESELLEŞMEDEN YERELLEŞMEYE

3.2.1. Küresel Ölçekte İşçileşme

Kapitalizmde gelişimin anlamı olan sermaye birikimi, sadece birikim değil, her zaman daha fazla birikim anlamına gelmektedir. Sermaye birikimi üretim ve dolaşım süreçlerinin toplamı iken, bu iki süreç sırasıyla artı değer üretimini ve bu artı değer dolaşımıyla kâra dönüşümünü ifade etmektedir. Sermayenin bu amacını gerçekleştirmesi bir yandan genişleyerek mekânlara yayılmasını, bir yandan da o mekânlarda

⁵⁷ Ataay, 2011, s. 75

⁵⁸ Ataay, 2011, s.76

yoğunlaşmasını gerektirir. Nitekim artı değerin yaratıcısı olan emekten mümkün olan en yüksek faydayı sağlamak, çalışma süresini veya çalışma yoğunluğunu artırmayı gerekli kıldığı gibi, her iki durumda da değişmeyen unsur, ucuz iş gücünden faydalanabilmek olacaktır. Ucuz iş gücüne ulaşabilmek ise sermayenin mekânsal yayılımını gerekli kılar. Bu da sermayenin gittiği her mekânda, o mekânın nüfusunun işçileşmesi anlamına gelecektir. Sermayenin mekânsal yayılımının diğer bir unsuru da yaratılan artı değerin tüketilmesi ve yatırıma dönüşmesini sağlayacak yeni pazarlar bulmaktır.⁵⁹

Küreselleşmenin yerelleşme ile ilişkisi bu noktada karşıtlık üzerinden değil, bütünlük üzerinden karşımıza çıkmakta, bu iki olgu birlikte ve birbirleriyle ilişkili bir şekilde ilerlemektedir. Nitekim sermaye akımları küresel ölçekte kendini var etmeye çalışırken, bu sürecin bir sonucu olarak yerel ölçekler de kendi aralarında rekabet içine girmekte ve küresel sermayeyi kendi mekânlarına çekmenin yollarını aramaktadırlar.⁶⁰ Bununla birlikte, geç kapitalistleşen ülkeler için yerelleşme, uluslararası kapitalist sistemle bütünleşme ve daha fazla birikim anlamına gelirken; bu bölgeler daha erken kapitalistleşmiş ülkeler ya da bireysel sermayeler için yeni birikim/kâr fırsatlarını temsil eden mekânlar halini almıştır. Çünkü küreselleşme bir anlamda çoklu toplumsal ve mekânsal organizasyonların birleşimidir. Sermaye aşırı birikim krizini aşmak için farklı mekânların arayışına girerken, bu durum sermayenin “mekânsızlığı” yarattığı anlamına gelmemekte, küresel altı ölçekler küreselleşmenin önemli parçaları olmaktadır.⁶¹

Bununla birlikte, firmaların bir ürünü üretmek için üretimini parçalara ayırması ve gerekli firma sayısını artırması, aynı zamanda taşımacılık ve işlem maliyetlerinin de yükselmesi ile sonuçlanacaktır. Bu durumda firmalar birbirlerine yakın olmayı ve özellikle yerelerde kümelenmeyi seçecektir. Firmaların kümelenme gerçekleştirdiği yereller, bilgi ve teknoloji yoğun üretimler için de kolaylık oluşturacak, bu firmaların birbiri ile olan ilişkisini yoğunlaştıracak ve üretimin sürekliliğini sağlayacaktır. Ayrıca firmaların bir yerde kümelenmesi, yerel emek piyasalarına da yakınlık avantajı

⁵⁹ Ayşegül Kars Kaynar, “Sermayenin Coğrafyası Yayılan Sermayenin Daralan Mekânları”, 1. Baskı, Ankara: NotaBene Yayınları, 2015, ss. 43-46

⁶⁰ Kars Kaynar, 2015, s.11

⁶¹ A. Aslan, “Az Gelişmişlik ve Kalkınma Sorunsalı Kısacasında: Sermayenin Yeniden Örgütlenişi ve Batman Örneği”, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi SBE, 2012), İstanbul, s. 26

sunmaktadır.⁶²

Peki, sermayenin farklı yerelliklerde kendini var etmesi, o yerelliklerin sahip olduğu mekânları nasıl bir dönüşüme zorlayacaktır? Bu noktada karşımıza Fransız Marksist düşünür Henri Lefebvre ve ilk olarak onun kullandığı “mekânın üretimi” kavramı çıkacaktır. Buna göre, toplumsal olarak üretilen ve toplumsal faaliyetlerin bir ürünü olan mekân, bu ilişkiyi toplumsal üretim dinamikleri üzerinden kurmaktadır. Bu ilişkiler bir yandan yaş, cinsiyet, aile gibi üretimin toplumsal ilişkilerini kapsarken, bir yandan da işbölümü gibi maddi üretim ilişkilerini kapsamaktadır. Her yeni üretim biçimi doğal olarak kendi mekânını yaratacaktır. Toplumsal üretim ilişkileri kendisini yeniden üretirken, bu üretim zorunlu olarak kendi mekânını da yeniden üretecektir.⁶³ Tümüyle çok yönlü ve birbiriyle ilişkili olan bu süreçte, mekânlar ve toplumlar yeniden üretilecek, her mekânın sahip olduğu kedinin özgü şartlar eşitsiz gelişim ile sonuçlanacaktır.

Bu noktada, sermayenin yerelleşmesi ve yerellerin işçileşmesi bağlamında yaşanan dönüşüm ve bu dönüşümün arka planı, akademik alanda öne çıkan tartışmalarla daha kolay okunabilecektir. Özellikle eşitsiz gelişim, bağımlılık ve dünya sistemleri analizcileri, çalışmanın bu aşamasından itibaren yer alacaktır.

Bu anlamda öne çıkan kavramlardan biri olan “Küresel Fabrika”, çeşitli üretim mekânları ve sanayi bölgeleri etrafında şekillenen işçileşme dinamiklerinin incelendiği bu çalışma için ayrıca öneme sahiptir. Küresel Fabrika dar anlamıyla; dünya pazarları için üretim yapılan, günümüzde sık kullanılan Serbest Üretim Bölgesi, İhracat İşlem Bölgeleri de diyebileceğimiz üretim bölgelerini ifade etmektedir. Fakat bu terim sadece mal ve hizmet üretimiyle sınırlı kullanılmamakta, üretim; içerisinde taşeronluk ilişki ağlarını da barındıran, “Küresel Meta Zincirleri” içerisinde gerçekleşmektedir.⁶⁴ Yani Küresel Fabrika olarak kullanılan kavram; ulus devletin egemenlik sınırları içerisinde serbestleştirilmiş bir toplumsal üretim mekânı anlamına gelmektedir. Dolayısıyla Küresel Fabrikanın ortaya çıkışı ve kuramsal temellerinin üzerinde durmak, bu sürecin daha iyi anlaşılmasında yardımcı olacaktır.

⁶² Kars Kaynar, 2015, s.92

⁶³ Kars Kaynar, 2015, s.24

⁶⁴ Özügürlü, 2008, s.17

Bu noktada, Özüğurlu'nun aktarımlarından faydalanarak bazı çözümlere yer vereceğiz. Yapılan çözümlerden ilkinin Folker Fröbel ve arkadaşları “Yeni Uluslararası İşbölümü” teziyle ortaya koymuştur. Ardından Immanuel Maurice Wallerstein tarafından öne çıkarılan ve Gary Gereffi tarafından geliştirilen “Küresel Meta Zincirleri” kuramı, dünya ekonomik sistemi üzerindeki dönüşümü kavramlaştırılmamıza yardımcı olacaktır.

Fröbel ve arkadaşları 1970'lerin sonlarında kaleme aldıkları çalışmalarında üç kritik tespitte bulunmuşlardır. Bu tespitlere göre, ilk olarak, potansiyel işgücü rezervi dünya ölçeğinde gelişirken, dünya çapında bir yedek sanayi ordusu oluşmuştur. Tarımda yaşanan sanayileşme özellikle Asya, Afrika ve Latin Amerika'da emekçilerin yığınla köylerden kente göçüne ve yerleştikleri bölgelerde yığınlar halinde ücretli işgücü deposuna dönüşmelerine neden olmuştur. Üstelik bu ülkelerde işgücü maliyeti sanayileşmiş geleneksel kapitalist ülkelere nazaran oldukça düşük ve çalışma süreleri daha uzundur. Fröbel ve arkadaşlarının vurguladığı ikinci değişim; teknolojinin gelişimi ve yeni üretim örgütlenmesi üzerinedir. Böylelikle, son derece karmaşık iş süreçleri basitleştirilmiş; yüksek ücret alan vasıflı işgücü yerine, daha düşük ücretlerle çalışabilen vasıfsız işgücü geçebilmiştir. Bu gelişmeler ile yedek işgücü oluşumunu destekleyen bir süreç yaratılmıştır. Ayrıca ulaşım ve iletişim teknolojisindeki gelişmeler ile firma yönetimleri ile sınıai yerleşimlerinin birbirinden uzak olmasının bir önemi kalmamıştır. “Uluslararası Yeni İşbölümü” kuramcıları, tüm bu süreçlerin kendi gelişimlerini tamamlayarak birleştiğini savunmaktadır.⁶⁵ Fröbel ve arkadaşlarının geliştirmekte olan ülkelerin ihracata yönelik sanayileşme stratejilerini “Serbest Üretim Sitesi” ve “Dünya Pazarı Fabrikaları” kavramları üzerine temellendirmişlerdir. İmalat aşamaları ulus sınırlarını aşacak şekilde örgütlenirken, fabrika kavramı sınıai işgücünün istihdam edildiği bölgeler olarak kullanılmıştır. Bu kavram 1990'lardan itibaren literatürde “Küresel Fabrika” terimiyle popülerleşmiştir.⁶⁶

Dünya sistemleri kuramcısı olan Wallerstein ise görüşlerini merkez-çevre yani bağımlılık ilişkisi üzerinden geliştirmiştir. Wallerstein, kapitalist dünya ekonomisinde

⁶⁵ Özüğurlu, 2008, s.96

⁶⁶ Metin Özüğurlu, “Küresel Fabrikanın Doğuşu ve Yükselişi”, *Petrol-İş Yıllıkları*, 2003, http://arsiv.petrol-is.org.tr/yayinlar/yillik/2003_yillik/09_fabrika/

işbölümünden yola çıkarak, ülkeleri merkez-çevre olarak ayırmış; merkez ülkeler kârlılığı yüksek mallar üretirken, çevre ülkeler emek üretkenliği yüksek ve kârlılığı düşük malların üretiminde yoğunlaşmıştır. Merkez ve çevre ülkelerin farklı üretkenlik seviyelerine sahip mallarda yoğunlaşması, merkez ülkeler ve çevre ülkeler ayrımının ortaya çıkmasının ana sebebi olmuştur.⁶⁷ Bununla birlikte Wallerstein, zaman içerisinde merkezde var olan üretimin yerine daha üretken üretim sistemlerinin ve yeni teknolojilerin alacağını, böylelikle eskimiş teknolojinin çevreye aktarılacağını savunmaktadır. Üretim sistemleri merkezden öncelikle yarı-çevre ülkelere, ardından çevre ülkelere kayacaktır.⁶⁸ Bu durumda merkez ve çevre ülkeler arasındaki bağımlılık ilişkisi sürekliliğini koruyacak ve merkezde eski üretim sisteminin yerine daha rekabetçi ve yüksek teknoloji bir üretim sistemi geçecektir.

Bununla birlikte Wallerstein, Küresel Fabrika kavramının diğer bir kurumsal ayağı olarak nitelendirilebilecek olan “Küresel Meta Zincirleri” analizini ilk olarak formüle edenlerden biridir. Wallerstein, meta zincirleri olgusunu kullanarak, kapitalist dünya ekonomisinin üretim sürecinin karşılıklı bağlantılarını açıklamaya çalışmıştır. Fakat meta zincirleri olgusu, meta üretim zincirindeki tüm bağların piyasa tarafından kurulduğu şeklinde yorumlanmamalıdır. Üretim aşamalarının birçoğu, gerçekte piyasa dışı ilişkilerle birbirine bağlanmaktadır. Wallerstein'e göre kapitalizmi sadece genelleşmiş bir meta üretimi olarak algılamak doğru değildir.⁶⁹ Bununla birlikte, önceki bölümlerde yer alan “Küresel Kapitalist Blok” ve ulus devletlerin işlevselliği tartışmalarına, bu bölümde Wallerstein'den yola çıkarak eklemeler yapabiliriz. Devletlerin hiçbir zaman özerk bir siyasal bütün olmadığını savunan Wallerstein, onları uymak zorunda oldukları bir dizi kural ile devletler arası sistemin ayrılmaz bir parçası olarak görmektedir. Bu kurallar ise rıza ve fikir birliği yoluyla değil; güçlü devletlerin daha zayıf devletlere dayatması ve yine güçlü devletlerin de kendi aralarındaki dayatmalar ve rekabetle oluşmaktadır. Sistemin kusursuz işleyişini önleyen ise egemen devletlerin sahip oldukları çekişme, rekabet ve kapitalist üretim tarzlarının girdiği krizlerin kendisidir.⁷⁰ Bu açıklamalardan, egemen devletlerin ve kapitalist üretim

⁶⁷ I. Wallerstein, “**Dünya Sistemleri Analizi: Bir Giriş**”, İstanbul: Aram Yayıncılık, 1998, s.52

⁶⁸ Wallerstein, 1998, s.53

⁶⁹ Özüğür, 2008, s.98

⁷⁰ Gürkan Şevket Avcıoğlu, “Immanuel Wallerstein’in Dünya Sistemi, Jeopolitik ve Jeokültür Kuramı”, **Edebiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı:31, 2014, s.98

ilişkilerinin sahip oldukları rekabet duygusunun ve sistemin ürettiği krizlerin, küresel tarihsel blok karşısındaki en büyük engel olduğu çıkarımını yapabiliriz.

Wallerstein'dan yola çıkan Gereffi, “Dünya Sistemi” yaklaşımını, dünya ekonomisinin nasıl işlediğini belirleyen makro, mezo ve mikro değişkenleri tanımlamakta yetersiz bulmuştur. Gereffi, Dünya Sistemi kuramından farklı olarak, Meta Zinciri Kuramı ile makro düzeyde dünya ekonomisinin yapısı ile mezo düzeyde ulusal kalkınma stratejilerini ilişkilendirmiş, mikro düzeyde de yerli ve uluslararası taşeronluk bağlarının, sosyal ve siyasal bağlantıları üzerinde yoğunlaşılması gerektiğini düşünmüştür. Bu çerçevede Gereffi, tüccar ve üretici yönlendirmeli olmak üzere iki farklı meta zincirleri kategorisi geliştirmiştir. Tüccar yönlendirmeli meta zincirleri içerisinde, büyük tüccar kuruluşlar ve aracı şirketler yer alırken, bu şirketler uluslararası bir ağ yapılanması içerisinde birleşmektedirler. Çevre ülkelerinin oluşturdukları ihracatçı ülke gruplarına üretim yaptırılırken, bu ürünler çoğunlukla belirli markaların egemenliğinde dünyanın her tarafına satılmaktadır. Genellikle fason üretici olan çevre üreticiler; model, fiyat gibi konularda yönlendirilmekte, üretilen ürünler kendi ürünleri olarak değil, uluslararası tanınmış malların markaları olarak satışa sunulmaktadır. Nike firması bu anlamda güzel bir örnektir. Kendi fabrikası olmadan dünyanın birçok bölgesinde, farklı model ve tiplerde üretim gerçekleştirebilmektedir.⁷¹ Üretici yönlendirmeli meta zincirleri ise tüccar yönlendirmeli meta zincirinin aksine daha çok teknoloji ve sermaye yoğun üretim yapan, ÇUŞ'ların ve benzer yapıda entegre sanayi tesislerinin yoğunlaştığı üretim alanlarında ortaya çıkmaktadır. Bu yapıda üretimin emek yoğun aşaması çoğunlukla fason firmalara devredilmektedir.⁷²

Bununla birlikte, Gereffi, Wallerstein'e yönelik eleştirilerini, çevre ülkelerin sadece emek yoğun sanayilerde gelişmedikleri üzerine de kurmuştur. Zaman içerisinde bu ülkelerin de tekstil, giyim gibi geleneksel emek yoğun sanayilerden; bilgisayar, ulaşım araçları, makineler gibi karmaşık ve teknoloji gerektiren sektörlerle yönediklerini ifade etmiştir. “*Dünyanın en gelişmiş ülkeleri, artık en sanayileşmiş ülkeler değil*” şeklinde bir tespitten yola çıkarak, gelişme ve sanayileşme arasında

⁷¹ Ahmet Alpay Dikmen, “Küresel Üretim, Moda Ekonomileri ve Yeni Dünya Hiyerarşisi”, **Toplum ve Bilim**, Güz 86, 2000, s. 289

⁷² Dikmen, 2000, s. 290

doğrusal ve pozitif bir gelişmeden söz edilemeyeceğinin altını çizmiştir. Gereffi ortaya koyduğu tezlerle, çevre ülkelerin de zaman içerisinde kendi markasını yaratarak üretim ağını yönlendirebilir konuma gelebileceğini savunmaktadır.⁷³ Bu görüşü ile Wallersten'den ayrılan Gereffi, merkez ve çevre arasındaki uçurum kapanabileceğini ileri sürmektedir. Günümüze baktığımızda, çevre ülkelerin de rekabet gücü yüksek, ileri teknolojiyi üretim birimlerinde uzmanlaşabileceği açıktır. Hatta bu mallar çevre ülkelerden merkez ülkelere ihraç edilebilmektedir. Ancak asıl sorgulamamız gereken, karşılıklı bağımlılık ilişkisini yaratan asıl unsurun, o ülkede üretilen malın ve üretim sisteminin niteliği olup olmadığıdır. Çevre ülkelerin de zaman içerisinde yüksek teknolojiyi ve kendi markasını yaratma eğilimine sahip olacağını düşüsek de, bu gelişmeler, ülkeler ve hatta yereller arası var olan eşitsiz gelişimi giderecek midir? Cevabı çevre ülkelerin sahip olduğu toplumsal koşullar ve sınıfsal ilişkiler üzerinden aramalıyız. Zira çevre ülkeler sahip oldukları ucuz işgücü ile bağımlılık ilişkisini sürdürmektedirler. Yine üretimlerini bu ilişki üzerinden devam ettirmektedirler. Ülkelerin gelişmişlikleri sadece ekonomik verilerle sınırlı değil; toplumun sahip olduğu çalışma ve yaşam standardı ile oldukça yakından bağlantılıdır. Merkez ülkeler çevre ülkelerin ucuz işgücünden faydalanmaya devam ettikçe, bağımlılık ilişkisi bu ayrım üzerinden sürdürülmeye devam edecektir.

Küresel Fabrika konusunda diğer bir dikkate değer görüş De Angelis'e aittir. De Angelis diğer tüm fabrikalar gibi Küresel Fabrikanın da birbiriyle ilişkili iki temel boyutundan bahsetmiştir. Bunlardan biri, emek etkinliği oluşturarak üretim akışını düzenlemek ve çatışmalı toplumsal ilişkileri disipline etmektir. Küresel Fabrikanın bir güç ilişkiler ağı olduğunu dile getiren De Angelis, “*çokuluslu sermayenin taşeron ilişkiler aracılığı ile dışsallaştırdığı risklerin odağında sınıflar mücadelesi yer almaktadır*”, demiştir.⁷⁴ Bununla birlikte De Angelis, yeni-liberal strateji ile ÇUŞ’lar arasındaki birbirinden beslenen ilişkiye yaptığı vurgu ile de Gereffi’den ayrılmaktadır. Gereffi’ye göre ‘tüccar yönlendirmeli’ meta zincirinde ÇUŞ’ların kârı, araştırma-geliştirme, tasarım, pazarlama ve finans hizmetlerinin etkin bir biçimde birleştirilmesi

⁷³ Özügürlü, 2008, s. 100

⁷⁴ Özügürlü, 2008, s. 101

ile ilgilidir. Liberal stratejiler bu noktada zayıf kalmaktadır.⁷⁵

Küresel Meta Zinciri bir değer üretme ve üretilen değere el koyma organizasyonudur. Bu zincirin her aşamasında öncelikli hedef ise maliyetlerin en düşük seviyede tutulmasıdır. Bu da yeni bir üretim organizasyonunu, “Küresel Fabrika” da diyebileceğimiz ihracat temelli yeni sanayi bölgelerini ortaya çıkarmıştır. Buraya kadar küresel fabrika kavramının kuramsal temellerine açıklık getirmeye ve küresel fabrikayı anlamaya çalıştık. Her biri kendi içerisinde farklılıklar içeren ve birbirlerini tamamlayan kuramların bu süreci anlamamız açısından değişik boyutlarda katkı sunduklarını kabul edebiliriz. Bununla birlikte, mekânların eşitsiz gelişimi ve karşılıklı bağımlılık ilişkilerini anlamamız için sadece o mekânda üretilen ürün ve üretim teknolojisinin yeterli olamayacağı aşikârdır. Daha önce de üzerinde durduğumuz gibi mekânların üretimi, tek yönlü bir ilişkiyi barındırmamakta, sermaye ve emek bağlamını kurabilmek bu noktada önemini korumaktadır. Zira üretimin gerçekleştiği mekânlar, üretim sisteminin kendisi kadar, bu sistemin içine dahil olmuş toplumsal ilişkileri de ilgilendirmektedir. Bu anlamda eşit üretkenlik düzeyine sahip emeğin, çevrede daha düşük ücret alması ve çevrenin sahip olduğu toplumsal koşullar, eşitsiz gelişimin asıl unsurları olarak karşımızda durmaktadır.⁷⁶

Çalışmanın devamında Küresel Fabrika kavramının ifade etmek üzere dünya pazarları için üretim yapılan, İhracat İşlem Bölgeleri, Sınır-Boyut Üretim Bölgeleri ya da Serbest Üretim Bölgeleri vb. kavramlar kullanılacaktır. Fakat bu kavramlar sadece mal ve hizmet üretimini değil; tüm işçileşme süreçlerini içine alan, uluslararası işbölümünden, ulus devletin yeniden yapılandırılmasına kadar geniş bir yelpazeye sahip olacaktır.

3.2.2. Türkiye'de Yerel Sermayenin Birikimi

Sanayi bölgeleri sadece büyük kentlerde değil, son dönemlerde sanayileşme açısından geri kalan bölgelerde de yoğunlaşmaya başlamıştır. Sadece Türkiye'ye özgü olmayan bu süreç ile farklı ülkelerde, bazı yöre ve kentler ön plana çıkarken, dünya üzerinde yaşanan bu gelişmeler yeni bir kavramsal çerçevenin oluşmasına neden

⁷⁵ Özüğurlu, 2003, http://arsiv.petrol-is.org.tr/yayinlar/yillik/2003_yillik/09_fabrika/

⁷⁶ Kars Kaynar, 2015, s. 110

olmuştur. Yine bu yöre ve kentler “Yeni Sanayi Odakları” olarak anılmış ve bu bölgelerin ortaya çıkış süreci ve nedenleri araştırılmaya başlanmıştır.

Daha önce yerleşmenin, yerel sermayeye uluslararası kapitalist sistemle bütünleşme fırsatı sunduğunu, özellikle geç kapitalistleşen ülkelerdeki yerellerin, büyük sermayeler için de yeni birikim ve kâr fırsatlarını temsil ettiğini belirtmiştik. Bu noktada, Yeni Sanayi Odakları olarak adlandırılan bu bölgeler, sermaye birikiminden bağımsız düşünülemez. Zira 1970 bunalımının ardından, bu bunalımın üstesinden gelmek için ve yeni dönemin birikim koşullarının gereklilikleri nedeniyle, esnek üretim örgütlenmesine dayalı olarak gelişen, yeni bir ekonomik ve toplumsal organizasyona ve yeni mekânlara ihtiyaç duyulmuştur.⁷⁷

Esnek üretim örgütlenmesini tanımlarken öne çıkan unsurlar; piyasadaki değişimlere kolay ve hızlı cevap verebilmek, sürekli değişime hazır olmak ve en önemlisi de emeği esnekleştirerek kolay şekillendirilebilmesini sağlamaktır. Dolayısıyla üretim süreci tek bir birimde yoğunlaşmamakta, ortakların değiştiği üretim ağları yolu ile üretim yapılmakta ve farklı konularda uzmanlaşmış üretim birimlerinin birlikteliği amaçlanmaktadır. Bu özellikleri kapsamak açısından büyük ölçekli firmalar yeniden yapılanma yoluna gitmiştir. Yeni üretim biçimi için uygun olan, artık belirli bir üretim dalında yoğunlaşmış küçük sanayi birimleri olacaktır. Bu küçük sanayi birimleri ise daha çok emek yoğun geleneksel sanayi kollarında yoğunlaşmıştır.⁷⁸ Berna Güler Müftüoğlu'nun (2006) özetlediği gibi;

“1980'lere kadar ileri kapitalist ülkelerde bölgesel ve yerel ekonomik gelişim politikaları büyük ölçüde bölgeler arası eşitliğin sağlanmasını amaçlayan firma merkezli, teşvik temelli, standartlaşmaya dayalı iken, yeni-liberal politikalar ile birlikte küçük üretime dayalı yerel ve bölgesel ekonomilerin kendi dinamikleri ile etkinleşmesini sağlayıcı uygulamalara geçilmiştir.”⁷⁹

Sermayenin yerellere kaymasını kolaylaştıran diğer bir dizi gelişme olarak başta

⁷⁷ A. Eraydın, “Sanayinin Anadolu'da Yaygınlaşması ve Son Dönemde Gelişen Yeni Sanayi Odakları”, **75 Yılda Çarklardan Chip'lere**, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1999, s.272

⁷⁸ Eraydın, 1999, s. 273

⁷⁹ Berna Güler-Müftüoğlu, “Küresel Rekabetin Cazibe Merkezi: Yerel ve Bölgesel Dinamikler”, **Bölgesel Kalkınma: Politikalar ve Yerel Dinamikler**, Aylan Arı (drl.), 1. Basım, İstanbul: Derin Yayınları, 2006, s. 118

teknolojik gelişmeler ile üretim sürecinin parçalaması ve her bir parça için dünya ölçeğinde ya da ülke düzeyinde uygun mekânların seçilebilmesinin olanaklı hale gelmesi sayılabilir. Bu demek oluyor ki ölçek ekonomilerinin entegre üretimi parçalanabilecektir.⁸⁰ Üretim süreçleri dünya üzerine saçılırken, yeni mekânsal işbölümünün belirleyeni ise sahip oldukları kâr oranları, yani ücret düzeyleridir. Üretim aşamalara bölünürken, ara mal üretimi ve montaj gibi birimler emek maliyetlerinin daha düşük olduğu ülkelere ya da bölgelere yerleşebilme imkanı bulmuştur. Hammadde ve pazarlara yakınlık zorunluluğu ise başta ulaşım olmak üzere, teknolojinin gelişmesi ile ortadan kalkmıştır. Bu durumda doğal koşullardan görece bağımsızlaşan sermaye, toplumsal koşulları daha çok ön plana tutmaya başlamıştır. ÇUŞ'lar için düşük ücretler, yedek işgücü, vergi teşvikleri, pazar güvencesi gibi unsurlar artık daha önemlidir.⁸¹ Dolayısıyla geç kapitalistleşen ülkelerin uluslararası yeni üretim örgütlenmesine eklenebilmek için saydığımız bu koşulları sağlamak adına acımasız bir rekabetin içine çekilebileceğini ön görebiliriz.

Yine bu sürecin sermaye açısından kolaylaştırıcısı olan devletin rolü diğer bir tartışma konusudur. Sermaye birikimin ulaştığı düzeyler üretim ilişkilerinin ve devlet işlevlerinin sermayenin ihtiyaçlarına göre yeniden yapılandırılmasını gerektirir. Çünkü *“Kapitalist toplumda devlet, sermaye birikiminin farklı aşmalarında sınıflar arası ya da sınıf içi ilişkiler dolayında sürekli olarak yeniden, yeniden biçimlenir.”*⁸² Bu biçimlenişin bir çeşidi de ulus-devlet anlayışıdır. Ulus devlet; emek gücünün yeniden üretiminden, yatırımların yönlendirilmesine, dünya pazarlarıyla rekabet edilebilmesinden, ulusal kaynakların yönetimine kadar tüm süreçler üzerinde etkili olmuş ve iradesini koymuştur.⁸³

Ancak sermayenin dönemsel ihtiyaçlarına göre yeniden ve yeniden şekillenen kapitalist devlet, 1980'li yıllarla birlikte Keynesyen devlet politikalarının işlevsizliğinin

⁸⁰ Fuat Ercan, “Bölgesel Kalkınmada Değişim: Devlet Merkezli Bölgesel Kalkınmadan Piyasa Merkezli Bölgesel Birikime”, **Bölgesel Kalkınma: Politikalar ve Yerel Dinamikler**, Aylan Arı (drl.), 1. Basım, İstanbul: Derin Yayınları, 2006, s.52

⁸¹ Ayşegül Kars, “Sermayenin Coğrafyası: Yayılan Sermayenin Daralan Mekânları”, (**Basılmamış Yüksek Lisans Tezi**, Ankara Üniversitesi SBE, 2006), s.87

⁸² Fuat Ercan, “Çelişkili Bir Süreklilik Olarak Sermaye Birikimi(1): Türkiye’de Kapitalizmin Gelişme Dinamiklerinin Anlaşılması İçin Marksist Bir Çerçeve Denemesi”, **Praksis**, Sayı 5, 2002, s.41

⁸³ Mehmet Türkay, “Devlet, Kalkınma ve Kapitalizmin Dinamikleri”, **Bölgesel Kalkınma: Politikalar ve Yerel Dinamikler**, Aylan Arı (drl.), 1. Basım, İstanbul: Derin Yayınları, 2006, s.7

ortaya çıkmasıyla yeni politika arayışlarına girmiştir. Bu dönemde ulus devlet yeni işlevler yüklenmiş, uluslararasılaşan sermayenin bir anlamda taşeronluğuna başlamıştır.⁸⁴ Devletin yeni sürecin yapılandırılmasında oynadığı rol yadsınamayacağı gibi, küreselleşmeyle birlikte “ulus devlet” anlayışının ortadan kalktığına dair görüşler de artık işlevsizleşmiştir. Bu noktada, ulus devlet anlayışının sonu gelmediğini, sadece formunu değiştirdiğini ifade edebiliriz. Bu değişim en iyi sermayenin yeni mekânsal örgütlemelerinde gözlemlenebilir. Boratav'ın da ifade ettiği gibi, bu süreçte ulus devlet anlayışı varlığını emek denetimi üzerinden sürdürmeye devam etmektedir. Devletin küreselleşme sürecinde düzenleyici, üretici, paylaştırıcı rolleri birer birer tasfiye olurken; geriye baskıcı rolleri kalmakta ve emek denetimi öne çıkmaktadır. Farklı toplumsal katmanların küreselleşme dereceleri de farklılaşmakta, emek ise her zaman ulusal kalmaya mahkum olmaktadır.⁸⁵

Türkiye özelinde bu sürecin gidişatını, ortaya koyulan ulus içi politikalarda görmek mümkündür. Türkiye bu sürece eklenmesini gerek politik, gerekse hukuksal ve kurumsal alanda yaptığı yeniliklerle sağlamaya çalışmıştır. Bu politikalar ulusal ve yerel ölçekte yürütülmüştür. Çünkü “yerelleşme” politikaları biraz da ülkelerin küresel ekonomiye eklenme çabaları ile ortaya çıkmıştır.

Kurtuluş Cengiz'in “Yav İşte Fabrikalaşak” kitabında bu sürece ilişkin literatürden topladığı kısa özetle Türkiye'deki gelişmelerin seyrini izleyebiliriz. Anadolu'da sermayenin ortaya çıkışı; 1980 sonrası döneme denk gelen, Türkiye ekonomisinin geçirdiği yapısal dönüşümle birlikte, yani ithal ikamecilikten ihracata yönelik birikim rejimine geçişe bağlanmıştır. Fordizm'den Post-Fordizme geçişle birlikte yaygınlaşan esnek üretim süreci ise küreselleşmeyle birlikte dünya ülkelerine yayılmaya başlamıştır. Özellikle Üçüncü Dünya olarak adlandırılan ülkelerinin endüstri bölgelerinde, birbirleriyle hem rekabet, hem dayanışma içinde olan, dini değerlerden ve yerel ilişkilerden faydalanarak çıkar sağlayan, küçük ve orta boy işletmeler yaratılmıştır. Genellikle zanaat kökenli olan bu sanayicilerin, kendi çaba ve girişimleriyle küçük ve orta boy aile işletmeleri olarak ortaya çıktıkları; emek yoğun sektörlerde, düşük ücretler ve uzun çalışma saatleri sayesinde küresel rekabet içine girebildikleri belirtilmektedir.

⁸⁴ Türkay, 2006, s.17

⁸⁵ Boratav, 2000, s. 27

Sendikal örgütlenmelere izin verilmediği, işçilerin sigortasız çalıştığı, şirketlerin gayri resmi, kişisel ilişkilere dayalı yönetildiği, emek süreçlerin ise zekat, fitre, sadaka ve hayır işleri yoluyla denetlendikleri ve böylece toplumsal açıdan meşruiyet kazanma çabasında oldukları öne çıkan diğer unsurlardır. Bu sermaye gruplarının dünya çapında büyük holding olma yolunda ilerledikçe homojenliğini kaybederek heterojenleştiği tespiti yapılmaktadır.⁸⁶

Cengiz tarafından bazı yönleriyle doğru bulunan bu gelişmeler için yapılan eklemeler de önemlidir. Çoğunluğu muhafazakâr ve liberal araştırmacıların yarattığı bir yanılğı olan; 1980 öncesi kapitalist oluşumun göz ardı edilerek, devletin müslüman girişimcileri baskı altında tutması ve Özal ile birlikte bu girişimcilerin devlet baskısından kurtulması yanılğı bunlardan biridir. Oysa birçok çalışmada da gözlendiği gibi devlet, sınıai üretimin mekânsal altyapısının oluşturulmasından, işçi hareketlerinin bastırılmasına; ihracat gelirlerine yönelik yoğun vergi iadesi ve teşvik sisteminin uygulanmasından, işgücü piyasalarının marjinalleşmesine ve özelleştirmelerle, sürekli sermaye sınıfına destek olmuştur. Bu noktada müslüman ve müslüman olmayan girişimciler ayırt edilmemiştir.⁸⁷

Bununla birlikte, yerelleşme, yerel ölçekteki karar mekanizmaların önemini artırırken, “yerel” olarak tanımlanan kesimlerin taleplerinde de farklılaşmaya yol açmıştır. Ancak bu talepler bir bütün olarak yerelin tamamını değil; yerel güç odaklarını kapsadığını da belirtmek gerekir. Daha önce devletten daha çok kaynak talebinde bulunan bu güç odakları artık ulusal ve uluslararası piyasalara eklemelenmenin gerektirdiği verimlilik artışı ve rekabeti sağlayacak düzenlemeleri talep eder olmuştur. Etkinlik ve verimliliğin artırılması yönündeki talepler karşılığını “Kalkınma Ajansları” gibi adem-i merkezîyetçi yapılarda bulurken; rekabet edilebilirlik, “Bölgesel Asgari Ücret”, “İllere İlişkin Teşvik Yasası” gibi politikaları doğurmuştur.⁸⁸

Bu süreçte emeğin karşısına ise mekânsal hareketliliği çok yüksek ve kendisi için yeni kârlı yereller bulma kaygısı olan uluslararası sermaye çıkmaktadır. Bununla birlikte, bir de bu hareketli sermayeyi kendine çekmek için birbiriyle yarışan yerel

⁸⁶ Cengiz, 2013, s. 15

⁸⁷ Cengiz, 2013, s. 17

⁸⁸ Aslan, 2012, s. 28

birimler oluşacaktır. Ancak her zaman ücretleri daha fazla düşürebilecek bir yerel alternatifin var olması mümkündür. Yerel birimler sermayeyi kendi bölgelerine çekmiş olsa dahi sürekli rekabet halinde olacaklar ve ücretleri her zaman düşme eğilimine sokacak bir yapı olacaktır.⁸⁹ Tüm bu gelişmelerin emek süreçlerinde nasıl bir karşılık bulduğu ileriki bölümlerde ayrıntılandırılacağı için şimdilik yerelleşmenin boyutlarını biraz daha irdelemeye devam edeceğiz.

3.2.3. Türkiye'de Yerelleşmenin Boyutları

Türkiye'de yerelleşme üzerine tartışmalar genel olarak üç farklı boyut üzerinden sürdürülmektedir. Bunlardan ilki küresel ekonomiye eklemlenme sürecinde kentlerin, özellikle İstanbul'un oynayabileceği role ilişkindir. İkinci olarak birbiriyle yarış halinde olan yerellikler anlayışı içinde, Anadolu kentlerinin yapabileceği çıkışlar üzerinedir ki bu iki boyut Türkiye'de bölgeler arası eşitsizlik bağlamında ele alınacaktır. Üçüncü boyut ise yerelleşme ve demokratikleşme arasında kurulan ilişkidir.⁹⁰ Nitekim genel kanının aksine yerelleşme her zaman beraberinde demokratikleşmeyi doğurmamaktadır.

İlk olarak İstanbul gibi Türkiye'yi dış dünyaya bağlayan kentler üzerinden yürütülen tartışmalara değinebiliriz. İstanbul, uluslararası yazında “Küresel Kentler Ağı” çerçevesinde ele alınmakta ve İstanbul için dünya kenti benzetmesi yapılmaktadır. Bu noktada, Fuat Ercan'ın “Kriz ve Yeniden Yapılanma Sürecinde Dünya Kentleri ve Uluslararası Kentler: İstanbul” adlı çalışmasındaki İstanbul'a yönelik değerlendirmesi oldukça önemlidir. Ercan bu çalışmasında, bir kentin dünya kapitalizmi ile bütünleşme süreci ile dünya kapitalizminin kontrol merkezi olması arasındaki ayrıma dikkat çekmiştir. Bu bağlamda İstanbul'u dünya kapitalizmi içerisinde kuralları belirleyen değil; dünya kapitalizmin artan dinamikleri karşısında uluslararasılaşan bir kenti olarak betimlemiştir.⁹¹

İlişkili olarak verilebilecek bazı veriler bu kanıyı destekleyecektir. 2016 yılı Ocak ayı sonu itibariyle toplamda 47 bin 638 adet uluslararası sermayeli şirket

⁸⁹ Tarık Şengül, “Siyaset ve Mekânsal Ölçek Sorunu: Yerelci Stratejilerin Bir Eleştirisi”, **Emperyalizm Yerelcilik-İşçi Sınıfı**, E. Ahmet Tonak(drl.), 2. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi, Ekim 2004, ss.137-139

⁹⁰ Şengül, 2004, ss.141-142

⁹¹ Fuat Ercan “Kriz ve Yeniden Yapılanma Sürecinde Dünya Kentleri ve Uluslararası Kentler: İstanbul”, **Toplum ve Bilim**, Sayı. 71 (Kış), 1996, ss.83-84

Türkiye'de faaliyette bulunmaktadır. Bu şirketlerin illere göre dağılımı ise şöyledir: İstanbul 28 bin 680 adet ile birinci sırada yer almakta, İstanbul'u Antalya (4.736 adet), Ankara (2.704 adet) ve İzmir (2.255 adet) takip etmektedir. Sıralamanın ardından gelen Mersin ve Muğla yine bu şehirlere yakınlığının avantajını kullanırken, Gaziantep yedinci sırada yer alarak diğer Anadolu kentlerinin önüne geçmiştir.⁹² Türkiye'de uluslararası sermayeli şirketlerin sıralamasına bakıldığında küresel ekonomiye eklenmede İstanbul'un hala önemini koruduğu kabul edilebilir. Sıralamada dikkat çekici olan ise Gaziantep'in Türkiye'nin doğusunda yer alan diğer illere fark atmış olmasıdır. Ancak sıralamanın niteliğine bakıldığında, bu şirketlerin hangi sektörlerde faaliyette bulunduğu şirketlerin sayısı kadar önem taşımaktadır. İstanbul'da faaliyette bulunan 28 bin 680 uluslararası sermayeli şirketin 11 bin 68'i toptan ve perakende ticaret olmak üzere, 4 bin 805 tanesi gayrimenkul kiralama ve iş faaliyetleri ve 3 bin 738 tanesi imalat sanayi sektörlerinde faaliyette buldukları görülmektedir. İmalat sanayinin önde gelen faaliyetleri ise kimyasal madde ve ürünleri imalatından sonra tekstildir.⁹³

Tüm bu nesnel gerçekliklerden birkaç temel çıkarım yapabiliriz. Bunlardan ilki Türkiye'nin küresel ekonomiye eklenme sürecinde ortaya çıkmaktadır. Nitekim uluslararasılaşma anlamında Türkiye'nin en önde gelen kenti olan İstanbul'da dahi tekstil gibi geleneksel sanayi kolları önemini korumaktadır. Türkiye büyük ölçüde uluslararası ekonomiye geleneksel sanayi kolları ile eklenmeye devam etmektedir. Diğer nesnel gerçeklik ise Türkiye'nin kendi içinde yaşadığı yerellik sorunsalı olacaktır. Tarihsel süreçte, sermaye birikim aşamasına erken girebilmiş, uzun bir ticari ve sanayileşme geçmişe sahip olan ve çeşitli sosyo-ekonomik avantajlara sahip olan bazı şehirler, sahip oldukları bu dinamiklerle ilintili olarak öne çıkabilmişlerdir. Çoğunlukla Türkiye'nin batısında konumlanan bu şehirler, Anadolu'nun birçok şehrine göre uluslararası sermayeyi kendilerine çekebilme noktasında da fark atmışlardır. Bu noktada Anadolu kentleri arasında Antep'in yeri oldukça farklı ve dikkat çekicidir. Antep gerek sermaye birikimi, gerek ticari hayatı, gerekse de emek süreçleri ile diğer Anadolu şehirlerinden ayrılabilir. Tüm bu sosyo-ekonomik dinamikleriyle ve özellikle

⁹² Ekonomi Bakanlığı, 2016, s. 9

⁹³ Ekonomi Bakanlığı, 2016, s. 9

emek süreçleriyle Antep, ilerleyen bölümlerde ayrıntılı bir şekilde irdelenecektir. Nitekim çalışmanın ana kaygısı olan bu konu, bir başlık altında işlenilmeyecek kadar uzun ve derin analiz gerektirmektedir. Şimdilik yerelleşme tartışmalarının diğer bir ayağı olan, yerelleşme ve demokratikleşme arasında kurulan ilişkiye kısaca değinerek bu başlığı kapatacağız.

Yerelleşme ve demokratikleşme arasında kurulmaya çalışılan bağ, bu çalışmada esas olarak sınıfsal ilişkiler üzerinden okunmaya çalışılacaktır. Yine ilerleyen bölümlerde bu ilişki, Gaziantep özelinde somut örneklerle karşımıza çıkacağı gibi, şimdilik demokrasi ve katılımcılık üzerine gerçekleştirilen tartışmalarının ayırım noktaları kısaca ortaya koyulacaktır. Yerelleşme ve demokratikleşme arasında, pozitif yönde var olduğu iddia edilen ilişki, çoğu zaman küreselleşme sürecinin ulus-devleti aşındırarak, ulus-devlet kontrolündeki yerel birimlere önemli ölçüde özerklik kazandırdığı düşüncesine dayanmaktadır. Birçok görüşe göre de yerel birimlerin ön plana çıkması, yerel inisiyatifleri ve sivil toplum örgütlerini güçlendirerek, demokratikleşmeye yardımcı olmaktadır.⁹⁴ Peki, gerçekte yerelin oynadığı rol nedir? Kentler, küresel kentler ağına nasıl eklemlenmektedir?

Gerek sosyal bilimcilerin gerçekleştirdiği, gerekse siyasal hareket içerisinde, mekân üzerine yapılan birçok çözümleme, başta birey olmak üzere “sosyal”i ve sosyal ilişkilerin kendi içinde var olan farklılaşmalarını ihmal etmiştir. Bu bağlamda, yerelin mekânsal bir birim olarak popülerleştirilmesi şaşırtıcı gelmemelidir. Oysa bir yerelden söz ederken, aslında sosyal olanla, mekânsal olanın etkileşiminden ve bu etkileşimin belli bir coğrafi ölçekte ürettiği sosyal ilişkiler kombinasyonundan bahsetmiş oluruz. Bu nedenle yereli tanımlarken, bu ölçeği tanımlayan sosyal ilişkilerin belirlenmesi hareket noktası olmalıdır. Bu anlayıştan yola çıkarsak da mekânsal farklılaşmanın arkasındaki en temel sürecin, yani sosyal olguların, sosyal üretim ve yeniden üretimin eşitsiz gelişimini de hesaba katmak gerekmektedir.⁹⁵ Bu noktada, yerel açılımların her zaman demokratikleşme anlamına gelmeyeceğine dair bir çıkarsama yapılabilir. Daha önce de belirtildiği gibi, yerel yönetimlerin talepleri çoğu zaman, yerelin içerisinde yer alan güçlü grupların çıkarlarını yansıtmaktadır. Bu durum devlet ve sermaye ilişkisine

⁹⁴ Şengül, 2004, s. 117

⁹⁵ Şengül, 2004, s. 129

benzetilebilir. Ancak bu ilişki, yerel ölçekte ve yerel aktörlerle üretilmektedir. Diğer yandan da yerel yönetimlerin güçlenmesi ile ulusal ve uluslararası güçlü grupların ve şirketlerin yerele yönelmesi kolaylaşmakta, bu ise yerelin var olduğunu iddia ettiği özerkliğini sınırlandırmaktadır. Sonuç olarak, yerellerin kendi aralarında girdikleri rekabet, yine yerellerin kendi inisiyatiflerinin aşınmasıyla sonuçlanabilmektedir. Ancak bu noktada, bizim için asıl önemli unsur emek ilişkileri dolayımında ortaya çıkmaktadır. Yerelerde güçlenen işçi sınıfı olmadıkça, ya da yerellerin güçlenmesi emek süreçlerine olumlu şekillerde yansımayacaksa, demokratikleşmeden bahsetmek de zorlaşacaktır. Üstelik hali hazırda var olan örneklerde, yerelerde emeğin güçlenmesi sürecine girilmesine rastlanılmamıştır. Devlet ve sermaye, tüm ağırlıklarını, yerelerde ve işçiler üzerinde hissettirmeye devam etmektedir. Bu noktadan itibaren çalışmanın devamında, tüm bu ilişkilerle bağlantısı kurulmaya çalışılarak, devletin yerellere müdahale biçimleri üzerinden devam edilecektir. Bakış açısı yine sınıfsal ilişkiler üzerinden, ancak diğer öznellikleri de göz ardı etmeden kurulmaya çalışılacaktır. Yerellere müdahale biçiminde ise ilk sırayı Devlet Kalkınma Planları alacaktır.

3.2.3.1. Planlamanın Bölgesel Kalkınmadan Bölgesel Birikime Evrimi

Bölge tanımlaması yapılırken çoğunlukla o bölgenin coğrafi özellikleri üzerinde durulur. Oysa bir bölge coğrafi olduğu kadar etnik ve kültürel öğeleri de içinde barındırmaktadır. Dolayısıyla bir bölge tanımlaması yaparken, o bölge; coğrafi, ekonomik, kültürel, etnik, kentsel ve yönetsel gibi değişik biçimlerde tanımlanmalıdır. Bölgeleri sadece coğrafi özelliklerine göre sınıflandıran indirgemeci yaklaşım, elbette bölge planlamalarını da etkileyecektir. Böyle bir planlama yöntemi ise sosyal olanın dışlanmasıyla sonuçlanacaktır.⁹⁶ Nitekim Türkiye’de gerçekleştirilen planlama çalışmaları bu bakımdan çeşitli sorunlar içerebilmektedir.

Çalışmanın boyutunu aşması nedeniyle kalkınma planlarının teker teker her yönüyle incelenmesi mümkün değildir. Bu nedenle kalkınma planları ancak bölgesel boyutlarıyla ele alınmaya çalışılacak, planların bölge verimliliğini artırmanın yanı sıra ne ölçüde bölgeler arası eşitsizliği ortadan kaldırmayı amaçladığı irdelenecektir.

⁹⁶ Mustafa Ildırar, “Bölgesel Kalkınma ve Gelişme Stratejileri”, 1. Basım, İstanbul: Nobel Yayın Dağıtım, Ekim 2004, s. 9

Nitekim, Cumhuriyetin ilk yıllarında İstanbul ve İzmir gibi kentler, Anadolu'nun diğer kentlerine göre sermaye birikimi ve ticaret geleneği açısından daha avantajlı durumdadır. Bu avantaj ilerleyen dönemlerde bölgeler arası eşitsizliği büyüterek devam edecektir.

30 Eylül 1960 tarihinde kurulmuş olan Devlet Planlama Teşkilatı (DPT)'nin, kuruluş kanununda verilen yetkilerine bakıldığında, siyasal iktidarların alacağı kararlar doğrultusunda onlara “yardımcı olan”, “tavsiyelerde bulunan” ve “müşavirlik yapan” bir yapıda olduğu görülür.⁹⁷ 1978-1979 yıllarında DPT İktisadi Planlama Dairesi Başkanlığı görevini yapan Oktar Türel'den aktaran Akçay (2007), DPT'nin ilk kurulduğu dönemin amaçlarından bahsetmiştir. DPT ilk dönemlerinde, içe yönelik sermaye birikim modelinin planlanması için kıt olan döviz ve sermayenin, siyasallaşmış ve daha çok sanayi burjuvazisini kayıran ve kollayan bir mekanizma ile tahsis edilmesine ve ürün piyasalarındaki talebin genişletilerek, toplumsal barışın ve çalışma barışının korunmasını sağlayan bölüşüm politikalarına yer vermesine dikkat çekmiştir.⁹⁸

1963 ve 1967 yıllarını kapsayan Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda, Potansiyel Gelişme Bölgeleri, Geri Kalmış Bölgeler ve Büyükşehir (Metropolitan Bölge) olmak üzere üç ayrı bölge tanımlaması yapılmıştır. Bölgeler arası eşitliğin sorunu devlete ait olarak görülmüştür. Alt yapı yatırımları hızlandırılacak ve iktisadi yapılar bu bölgelere kaydırılacaktır.⁹⁹ 1968–1972 yıllarını kapsayan İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda ise yine bölgesel eşitsizlikler konu edilmiş, fakat yöntem değiştirilerek geri kalmış bölgelerin merkezlerinde hizmet yığarak, merkezden çevreye yayılan bir gelişme amaçlanmıştır. Bu merkezlerde öncelikli olarak teşvik araçları olarak vergi indirimlerinin yanı sıra kredi imkânlarının artırılması ve Organize Sanayi Bölgeleri (OSB)'nin oluşturulması amaçlanmıştır.¹⁰⁰ İkinci planda da devlet ön plana çıkartılıp, bölgesel dengesizliğin giderilmesi amaçlanmıştır. Fakat birinci plandan farklı olarak Doğu Marmara Bölgesi'nde sanayinin, Çukurova Bölgesi'nde tarım ve sanayinin, Antalya Bölgesi'nde tarım ve turizmin gelişmesini hedefleyen ve Doğu ve Güneydoğu

⁹⁷ Ümit Akçay, “**Kapitalizmi Planlamak: Türkiye’de Planlama ve DPT’nin Dönüşümü**”, İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı, Eylül 2007, s. 77

⁹⁸ Akçay, 2007, s.83

⁹⁹ İhan Tekeli, “Türkiye’de Bölgesel Eşitsizlik Ve Bölge Planlama Yazıları”, **Toplu Eserler-2**, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 2008, s.71

¹⁰⁰ Tekeli, 2008, s. 72

Anadolu Bölgesi'nde kamu yatırımlarını planlayan bölgesel planlar, ikinci dönemde yer almamıştır.¹⁰¹

Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı(1973–1977)'nda ise bölge kavramı terk edilmiş, bu kavramın yerine yöre kavramı kullanılmaya başlanmıştır. Önceki iki planda yer alan geri kalmış bölgelerin aksine; yöreler karşımıza kimi zaman gelişmiş bölgelerde geri kalmış şekilde, kimi zaman da gelişmemiş bölgelerde ileri seviyelerde çıkmaktadır. Bu sebeple “Kalkınma Öncelikli Yöre (KÖY)” uygulaması başlatılmış ve DPT bünyesinde Kalkınma Öncelikli Yörelere Dairesi kurulmuştur. Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı(1979–1983)'na bakıldığında ise ekonominin bütünleşmesi, sektörler ve bölgeler arası bağların güçlenmesi için birbirlerine bağlı ve aralarında belirli toplumsal ve ekonomik işbölümü olan yerleşme merkezleri sistemiyle, pazarlama düzeninin gerçekleşmesini içeren bir mekân örgütlenmesinin amaçlandığı görülür. Planlama kararları mekânla bütünleştirileceği için alt yapı, hizmetler ve sanayinin ülke içinde dağılımı ve mekân seçimi, bizzat DPT tarafından takip edilecektir. Bu dönemde DPT öncülüğünde Doğu Anadolu'da çok amaçlı bir Bölgesel Kalkınma Projesi önerilmiştir. Bölge planlamasına dair tek somut proje olan “Aşağı Fırat Su Kaynaklarını Geliştirme Projesi” çok amaçlı bir hale getirilmesi amaçlansa da yaşanan iç ve dış olumsuzluklar nedeniyle hayata geçirilememiştir.¹⁰²

Türkiye, 1980 sonrası yaşanan ekonomik dönüşümün dünya konjonktürüyle paralel olarak, Dördüncü Kalkınma Planı'nın ardından gelecek planlarını, sermayenin önündeki tüm engellerin kaldırılması tahayyülüne dayalı, neo-liberal politikalarla şekillendirmiştir. 1960 ve 1980 arası dönemde içe dönük sermaye birikim sürecinin kurumsallaşması işlevini yürüten DPT'nin, 1980 sonrasında etkinliği azaltılmış ve ekonomi bürokrasisinin ağırlık merkezi, Hazine ve Kambiyo Kontrolörleri (HDTM) ve Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası (TCMB)'na kaymaya başlamıştır.¹⁰³ 1980 sonrası dönüşümünde gerçekleşen en önemli değişikliklerden biri de DPT'nin ekonomiyi yönlendirmesinin en önemli parçasını oluşturan DPT-KİT ilişkisinin çözülmesidir. Çünkü 1980 sonrası hayata geçirilmeye çalışılan neo-liberal politikalar ile devlet

¹⁰¹ Tekeli, 2008, s. 73

¹⁰² Aslan, 2012, ss. 39-40

¹⁰³ Akçay, 2007, s. 175

müdahalesi olumsuzlanmış ve KİT'ler özelleştirilmeye başlanmıştır. Yine aynı şekilde DPT-TOBB-Sa.B. üçgenin çözülmesi de ekonomi yönetimindeki geniş diyalog üçgenini dağıtmıştır. 24 Ocak kararlarının ardından, Dünya Bankası ile 28 Mart 1980'de imzalanan birinci Yapısal Uyum Kredisi sonrası, KİT'lerin yeniden yapılandırılması ve yapılacak kamu yatırımlarının sadece altyapı projelerine yönlendirilmesi öngörülmüştür.¹⁰⁴

Akçay'ın kitabında belirttiği gibi sermaye, devlet planlamasının 1960'lı yıllarda var olan sosyo-ekonomik yapıyı değiştireceği düşüncesiyle çekimser kalmış, ancak ilerleyen süreçte planlamanın aslında var olan sistemi pekiştirdiğinin ayırına varabilmiştir. DPT'nin özel sektöre yönelik teşvik uygulamaları ve iç pazarda özel sektörün gelişiminin korunması, bu farkındalığın en önemli sebeplerinden biridir. Nitekim DPT 1980'li yılların başında ihraca yönelik birikim modeli çerçevesinde uygulanan ihracat teşvik politikalarının yürütücüsü olmuş ve 1980 öncesi ve sonrası Türkiye sermaye birikim süreçlerinin kurumsallaşması açısından elinden geleni yapmıştır.¹⁰⁵ Bu kapsamda ele alınması gereken Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı(1985–1989) hakkında kısaca şunlar söylenebilir: Bu planlama döneminde bölgesel gelişme ve kalkınma kavramları kullanılmış, ancak devlet, kamu hizmeti olarak öncelikli şekilde, geri kalan bölgeler için gerekli alt yapı hizmetlerinin hayata geçirilmesi işlevi görmüştür. Bununla birlikte, geri kalan bölgelerde kurulacak sınai işletmeler için özel sektöre, bolca ucuz işletme kredileri sağlanması amaçlanmıştır. Yine bu dönemde GAP'ın yasal çerçevesi oluşturulmuş, KİT'lerin özelleştirilmesiyle ilk kez bu dönemde karşılaşmıştır. Devlet artık yeni dönemle birlikte esas aktör değil, sermayenin kolaylaştırıcısı konumuna geçmiştir.

Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (1990-1994) ise “Bölge Planlanması” kavramının terk edilerek “Bölgesel Gelişme” kavramının kullanılması önemli bir adım olmuştur. Bu planla birlikte KÖY kavramına geri dönmüştür. Kamu kaynaklarının tahsisinde bölgesel gelişme potansiyelleri göz önünde bulundurulurken, “Kalkınmada Öncelikli Yörelere” lehine uygulamaların hayata geçirilmesi amaçlanmıştır. Yine 1996-2000 yıllarını kapsayan Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda bölgesel gelişmeye

¹⁰⁴ Akçay, 2007, s. 177

¹⁰⁵ Akçay, 2007, s.187

oldukça geniş yer verilmiş, “Bölgesel Dengelerin Sağlanması” ana başlığı altında; bölgesel gelişme, il planlama, metropollerle ilgili düzenleme konularına yer verildiği görülmüştür. Sürdürülebilir kalkınmanın ulusal bütünlüğü sağlamak amacıyla, bölgeler arası gelişmişlik farklarını azaltıcı yönde ele alınması gerektiği ifade edilmiştir. Devlet bu planda da kolaylaştırıcı aktör rolündedir.¹⁰⁶

Bölgeye bakış ve bölgelerarası dengelerin sağlanması açısından asıl dönüşümün Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı ile başladığı ifade edilebilir. Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001–2005) küreselleşme ve getirisi olan rekabet anlayışının ön plana çıktığı bir temelde oluşturulmuş. Dokuzuncu Kalkınma Planı'nda ise bu temel üzerine daha profesyonel yapılar inşa edilmiştir.¹⁰⁷

“Küreselleşme süreci, kentsel ve yerel ekonomilerin de küresel ekonomide birer aktör olarak yer almasını sağlamıştır. Dünyada gizlenen yerel ekonomiler arasındaki rekabet, yerel ekonomilerin gelişme performansını da belirlemektedir. Yerel ekonomilerin küresel rekabet içerisinde geliştirdiği strateji ve politikalar, bölgesel gelişme politikalarının temelini oluşturmaktadır.”

Dokuzuncu Kalkınma Planı Türkiye'nin ilk yedi yıllık kalkınma planı olmakla beraber, aynı zamanda AKP hükümetinin hazırladığı ilk plandır. Sekizinci planı daha ayrıntılandıran Dokuzuncu Kalkınma Planı'nda bölgesel gelişme, rekabet edilebilirlik, beşeri sermaye gibi kavramlar daha fazla ön plana çıkarılmıştır.¹⁰⁸

“Küresel rekabet koşulları altında kendileri birer rekabet birimine dönüşen şehirler ve bölgeler, dinamiklerini ve potansiyellerini değerlendiren uygun stratejiler çerçevesinde ve bütün kesimleri kalkınma sürecine katan iyi yönetim modellerini hayata geçirerek daha hızlı bir gelişme eğilimi yakalama şansına sahip olmuştur.”

Bu planda, 2002'de, İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflandırması üzerinden

¹⁰⁶ Aslan, 2012, ss.42-43

¹⁰⁷ DPT, “**Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 2001-2005**”, [Elektronik Versiyon], 2000, Ankara, <http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalkinma%20Planlar/Attachments/2/plan8.pdf>, (06.06.2016), s.59

¹⁰⁸ DPT, “**Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013)**”, [Elektronik Versiyon], 2006, Ankara, <http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalkinma%20Planlar/Attachments/1/plan9.pdf>, (06.06.2016), s. 46

başlatılan teşvik sisteminin genişletildiği ifade edilirken; geçmiş dönemlerde temeli atılmış olan, Güneydoğu Anadolu Bölgesel Kalkınma Projesi (GAP), Zonguldak-Bartın-Karabük Bölgesel Gelişme Projesi (ZBK), Doğu Karadeniz Bölgesel Gelişme Planı (DOKAP) ve Doğu Anadolu Projesi (DAP) ana planının uygulamaları ile Yeşilirmak Havza Gelişim Projesi (YHGP) çalışmalarına, bu plan döneminde de devam edilmesi amaçlanmıştır. GAP'ın kuruluş amacına yönelik yeni düzenlemelere dair de açıklamalar yapılmıştır.¹⁰⁹

“Ancak, GAP projesinin sadece enerji ve sulama yatırımlarından oluşan bir altyapı projesi olarak değil, yeni kurulacak Kalkınma Ajansları'nın ortak işbirliği platformundan da yararlanarak, yerel girişimleri harekete geçiren entegre bir bölgesel gelişme programı olarak ele alınması ihtiyacı bulunmaktadır. Bu kapsamda, modern sulama tekniklerinin uygulanması, rekabetçi ürün türlerine geçiş, pazarlama olanaklarının genişletilmesi, insan kaynakları ve kurumsal kapasitelerin geliştirilmesi gibi temel konularda yeni politikaların geliştirilmesi gerekmektedir.”

Dokuzuncu Kalkınma Planı döneminde bölgelere dair özellikle yerel dinamikleri ve içsel potansiyelleri harekete geçirmek üzere pek çok yasal düzenleme hayata geçirilmiştir. 2006 yılında yürürlüğe giren Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakkında Kanun bunların belki de en önemlisi olurken, ardından İl Özel İradesi Kanunu, Belediye Kanunu, Büyükşehir Belediye Kanunu ve Mahalli İdare Birlikleri Kanunu çıkarılmıştır.¹¹⁰

Nitekim 2014-2018 yıllarını kapsayan Onuncu Kalkınma Planı'nda da şehirlerin rekabetçiliğini öne çıkaran, yeni bir bölgesel gelişme ve şehirleşme olgusunun varlığına vurgu yapılmıştır. Ülke genelinde gelişmişlik farklarının, üretimin belli bölgelerde yoğunlaşması nedeniyle olduğu belirtilirken, bu sorunun giderilmesi, bölgelerin rekabet güçlerini gözeten ve birbirleriyle etkileşimini artıran, mekânsal boyutu da içeren bir üretim organizasyonuna bağlanmıştır. Bu planlama döneminde Kalkınma Ajansları'nın faaliyetlerine oldukça önem verilmiş ve ajansların koordinasyonunda her bölge için planlamaların yapıldığı ve hayata geçirildiği vurgulanmıştır. Yine bu dönemde GAP'ın hızlandırılması amacıyla, GAP Eylem Planı hazırlanmış, 2008-2012

¹⁰⁹ DPT, 2006, s. 47

¹¹⁰ DPT, 2006, s. 100

döneminde sulama yatırımları başta olmak üzere önemli ilerleme kaydedildiği belirtilmiştir.¹¹¹

Devlet Kalkınma Planları'nın dönüşümü, sermaye ve devletin, kendi yeniden üretimlerinin ve işbirliklerinin, belki de en açık ifadelerinden biridir. Bu bakımdan planlamalar, içe yönelik sermaye birikim döneminde daha çok sanayi burjuvazisini kayıran bir mekanizma geliştirip, talebin arttırılmasını amaçlarken; neo-liberal birikim döneminde, KİT'lerin özelleştirilmesinde büyük rol oynamıştır. Kalkınma planları zaman içerisinde, kalkınma ve bölgeler arası eşitsizliğin giderilmesi amacıyla, bölgelerin her birini, kendi olanakları dahilinde, kârlı birikim mekânlarına dönüştürmeyi amaçlamıştır. Bu dönüşüm, ileriki bölümlerde Gaziantep özelinde daha fazla ayrıntılandırılacaktır. Ancak bu ayrıntılandırmaya geçmeden önce, Gaziantep'in de dahil olduğu, Güneydoğu Anadolu Projesi'ne biraz daha yakından bakmak, başlangıç için uygun olacaktır.

3.2.3.2. Güneydoğu Anadolu Projesi

Güneydoğu Anadolu Projesi(GAP)'nin Güneydoğu Bölgesi için önemi, özellikle Türkiye kapitalizmi ve 1980'li yıllar sonrası uygulamaya konan neo-liberal politikalar ışığında okunmalıdır. Yeni ekonomik politikalar ve dünya ekonomisiyle eklenme süreci, bölgeler ve hatta mekânlar düzeyinde de tüm kaynakların en etkin şekilde bu sürece entegre edilmesini gerektirmiştir. Peki, bu hedeflerin gerçekleşmesinde GAP'ın nasıl bir işlevi olmuştur? Bu sorunun cevabını Güneydoğu Anadolu Bölgesi ve Gaziantep özelinde aramaya çalışacağız.

GAP, Adıyaman, Batman, Diyarbakır, Gaziantep, Kilis, Mardin, Siirt, Şanlıurfa ve Şırnak olmak üzere 9 ili içine alan bir projedir. Bu proje yaklaşık 75 bin kilometre karelik yüzölçümüne sahip bir alanı kapsamaktadır. Bölge topraklarının yüzde 42,2'si tarıma elverişliyken, yine bölgenin ana ekonomik faaliyetini tarım oluşturmaktadır. Proje başlangıç tarihi 1985 olarak kabul edilen GAP, 6 Kasım 1989 tarih ve 20334 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanan 388 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile Güneydoğu

¹¹¹ DPT, “Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018)”, [Elektronik Versiyon], 2013, Ankara, ss.11-12 <http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalknma%20Planlar/Attachments/12/Onuncu%20Kalk%C4%B1nma%20Plan%C4%B1.pdf>, (06.06.2016)

Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Teşkilatı (GAP-BKİ) şeklini alır. GAP-BKİ, proje kapsamına giren illerin hızla kalkındırılmasını, yatırımların gerçekleştirilmesi için plan, alt yapı, sanayi, maden, tarım, enerji, ulaştırma hizmetlerinin yerine getirilmesini, yöre halkının eğitim düzeyinin yükseltilmesi ve ilgili kurum ve kuruluşlar arasındaki eşgüdümün sağlanmasını hedeflemiştir.¹¹²

Bu noktada, 1985 yılına ait GAP Bölgesine dair bazı veriler, daha sonraki gidişatı görmek açısından önemlidir. Nitekim GAP ile birlikte bölgede ne ölçüde iyileşme yaşandığı göz önünde bulundurulmalıdır. Söz konusu dönemde bölge tarımının ülke tarımsal katma değerine katkısı yüzde 9'un üzerindedir. Bölgenin Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH)'daki payı yüzde 4' tür ve bölgede kişi başı gelir ise, ulusal ortalamanın yüzde 47'si kadardır. Yine aynı yılda nüfusun yüzde 70'i tarıma bağımlı iken, ülke toplam katma değerinin yüzde 44'ü kadar katma değer üretimi yapabilmektedir. GAP'dan önce bölge nüfusunun yüzde 22'si temiz içme suyuna ulaşamazken, aynı dönemde bölge köylerinin ancak yüzde 29'u telefon servisinden yararlanabilmektedir. Köylerin yüzde 66,8'nin elektrifikasyonu yapılmış durumda olup, yüzde 90'ının yol şebekesine irtibatı mevcuttur. Bölgenin eğitim durumu ise Türkiye ortalamasının oldukça altındadır. 1980 ve 1985 yıllarında Türkiye okuma-yazma oranı yüzde 67'den yüzde 77'ye yükselirken, bölgede ise bu oran yüzde 55 dolaylarındadır.¹¹³

GAP'ın başlangıçtaki en önemli hedefi, Fırat ve Dicle havzalarındaki su ve toprak kaynaklarının geliştirilmesidir. Ancak zamanla proje kapsamı genişletilerek, 1989 yılında Fırat ve Dicle nehirleri üzerinde yapılması planlanan barajlar, hidroelektrik santralleri ile sulama projelerinin yanı sıra kentsel ve kırsal alt yapı, ulaştırma, sanayi, eğitim, sağlık, konut, turizm ve diğer sektörlerdeki yatırımları da içine alan GAP Master Planı haline gelmiştir. 2000'li yıllara gelindiğinde ise dünyadaki gelişmelerle paralel olarak bölge kalkınma anlayışı da değişecektir. GAP Master Planı yeni ihtiyaçlara göre yeniden şekillendirilecek, sürdürülebilirlik, insani yaklaşım, katılımcılık öne çıkacaktır.¹¹⁴

2001 krizi ve yaşanan diğer gelişmeler karşısında 2002 yılında GAP Master

¹¹² Aslan, 2012, s. 52

¹¹³ Aslan, 2012, ss. 49-51

¹¹⁴ Aslan, 2012, s. 53

Planı revize edilir ve projenin bitme süresi olan 2005 yılı 5 yıl ötelenerek 2010 olarak belirlenir. Başlangıçta 1,8 milyon ha sulama yapılacak alan hedefi ile yola çıkan GAP¹¹⁵ 2008 yılına gelindiğinde sulamaya açılması öngörülen alanın yalnızca yüzde 15'inde sulu tarıma geçilebilmiştir. Yüzde 15'lik dilime sahip alanın illere göre dağılımı ise şu şekildedir: Şanlıurfa yüzde 72.3'e (188666 ha) sahipken, yüzde 11.6'sı (30316 ha) Diyarbakır'da, yüzde 7.5'i (19652 ha) Gaziantep'te, yüzde 4'ü (10460 ha) Mardin'de, yüzde 2,1 (5432 ha) Batman'da, yüzde 1.4'ü (3689 ha) Adıyaman'da ve yüzde 1'lik (2741 ha) bir kısmı Şırnak'tadır. Sulamaya açılan en geniş alan Şanlıurfa'da olmasına rağmen bu oran ilde toplam sulanması öngörülen alanının (545561 ha) sadece yüzde 34,6'sı kadardır.¹¹⁶

Bölgeye ait farklı veriler Mustafa Sönmez'in çalışmasında da bulunabilir. Bölgenin teşvikli yatırımlar içindeki payını inceleyen Sönmez, 2002-2006 yılları arası teşvikli yatırımların yüzde 39'unu Marmara Bölgesi'nin tek başına aldığını, İç Anadolu Bölgesi'nin yüzde 14, Ege Bölgesi'nin ise yüzde 18 pay aldığını göstermektedir. Fakat bu oranlara karşılık kalkınma öncelikli iller ve yöre kapsamına giren Güneydoğu ve Doğu Anadolu, toplam içinde sadece yüzde 9 pay alabilmiştir. Sönmez, bölge ortalamasını yükselten Gaziantep ilinin tek başına aldığı yüzde 4,5 lik payın ayrı tutulması durumunda, 21 ili kapsayan bölgenin aldığı asıl payın, yüzde 4,5 civarında kalacağını belirtmiştir.¹¹⁷ Bu tabloya baktığımızda kimi bölgelerin kalkınmada öncelikli sırada yer almasına rağmen teşviklerden yeterince faydalanmadığı, plan ve projelerin bölgeler arası eşitsizliği gidermede yeterince verimli olmadığı görülebilir.

Gaziantep'in bölgesindeki konumu ise çalışmamız açısından ayrı bir öneme sahiptir. Verilerde de görüleceği üzere Gaziantep kendi bölgesindeki teşviklerin neredeyse yarısını tek başına üstlenebilmiştir. Bu durumun altında yatan sosyo-ekonomik dinamiklere yönelik farklı yaklaşımlara çalışmada yer verilmeye çalışılacaktır.

Tüm bu gelişmelerden şu sonucu çıkarmak mümkün: Öncelikle bölgede üretilen

¹¹⁵ GAP-BKİ, "GAP Master Planı (1989)", <http://www.gap.gov.tr/gap-master-plani-1989-sayfa-26.html>, (23.10.2016)

¹¹⁶ Aslan, 2012, s. 57

¹¹⁷ Mustafa Sönmez, "Doğu ve Güneydoğu'nun Artan Yoksulluğu ve Çözüm: Barış", *Bianet*, s.3, <https://bianet.org/system/uploads/1/files/attachments/000/000/012/original/dogu2.pdf>, (01.06.2016)

katma değer bölgeye dönmemiştir. Bu durum ise var olan eşitsiz koşulları ortadan kaldırmak yerine, bu koşulların derinleşmesine neden olmaktadır. Bölgede herhangi bir toprak reformu yapılmadan sulu tarıma geçilmesi, beraberinde büyük toprak sahipleri ile küçük toprak sahipleri arasındaki uçurumu artırmaya yararmış ve bazı kesimlerde topraksızlaşmaya yol açmıştır. Toplumsal kalkınma hedefiyle ortaya çıkan GAP'ın başarısı, ancak hangi toplumsal kesimlerin, ne ölçüde faydalandığı ile ilintili olarak ortaya çıkacaktır. Sosyo-ekonomik açıdan, bir bütün olarak bölgeyi kalkındırma iddiası taşıyan bu projenin başarısı, bölgenin eğitim, sağlık, istihdam verilerine bakıldığında daha net ortaya çıkacaktır. Nitekim GAP Master Planı ile 2005 yılına gelindiğinde 3,8 milyon kişiye istihdam olanağı sağlanması öngörülürken¹¹⁸ planlanan hedeflerin gerçekleştirilemeyeceği anlaşılmış ve 2002-2010 yıllarını kapsayan yeni plan döneminde hedef revize edilmiştir. Yeni hedefe göre, 2010 yılına gelindiğinde istihdamın 3 milyon 305 bine ulaşabilmesi amaçlanmaktadır.¹¹⁹ Proje kapsamında öngörülerin tek gerçekleştirilebildiği alanın ise enerji sektöründe yaşandığı görülmektedir. Yapımı gerçekleştirilen 13 baraj ve 8 HES ile toplamda üretilen enerji 5513 MW (%74)'ı bulmuş ve projenin enerji alanında öngördüğü tüm eylemlerin yüzde 83,6'sı tamamlanmıştır. Türkiye'de 2006 yılında üretilen 44 milyar kilowatt saatlik hidroelektrik enerji içinde, GAP 21,4 milyar kilowatt saatlik hidroelektrik üretimiyle yüzde 48,5'lik bir paya sahiptir. Parasal olarak ifade etmek gerekirse, GAP'ta 2006'da üretilen enerjinin karşılığı yaklaşık 1,2 milyar \$'dır.¹²⁰ Öte yandan 2013 yılsonu itibarıyla bölgede sulamaya açılan alan 411.508 hektardır. Bu alan 30 yılda sulamaya açılması gerek tarım alanının ancak yüzde 23'ü kadardır. Diğer bir veride ise 2006 yılı sonu itibarıyla GAP sulama yatırımlarının fiziki gerçekleşme oranı yüzde 15 olarak yer almaktadır.¹²¹ GAP'ın kuruluş mantığının anlaşılması açısından bu veriler hayati öneme sahiptir. Nitekim gerçek şu ki, bölge halkı için oldukça önemli olan sulu tarımda gerçekleşme düzeyi henüz çok düşük seviyelerde iken, enerji sektöründeki gerçekleşme neredeyse tamamlanmıştır. O zaman şu soru akıllara gelecektir: Bölgenin doğal

¹¹⁸GAP-BKİ, "GAP Master Planı (1989)", <http://www.gap.gov.tr/gap-master-plani-1989-sayfa-26.html>, (01.06.2016)

¹¹⁹GAP-BKİ, "GAP Bölge Kalkınma Planı (2002-2010)", <http://www.gap.gov.tr/gap-bolge-kalkinma-plani-2002-2010-sayfa-29.html>, (23.10.2016)

¹²⁰ TMMOB Diyarbakır İl Koordinasyon Kurulu, "GAP Eylem Planı İnceleme ve Değerlendirme Raporu: Eleştiriler Öneriler", 2008, s. 58

¹²¹ Hüseyin Şengül, "GAP Projesine Neden Devam Edilmiyor?", *Bianet*, <http://bianet.org/biamag/tarim/163335-gap-projesi-ne-neden-devam-edilmiyor>, (28 Mart 2015)

kaynaklarından yaratılan değerler nereye yönlendirilmektedir? Bölge ürettiği değerlerden ne kadar faydalanabilmektedir? Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin hala büyük ölçüde emek yoğun ve geleneksel iş kollarında yoğunlaştığını düşünürsek, bu değerlerin büyük ölçüde Batı'ya aktarıldığını tahmin edebiliriz. Diğer yandan, bölge halkına biçilen bir başka rol de ucuz çiftçilik, kendi toprağında işçi olmak ve Batı'nın gübre, tohum üretimine pazar oluşturmaktan geçmektedir.

GAP'ın başarısına dair bir diğer soru işareti ise GAP'ın temellendiği bölgesel kalkınma mantığı ile çelişiyor olmasıdır. Nitekim GAP illerinin ekonomik verileri karşılaştırıldığında, Gaziantep birçok açıdan diğer illeri geride bırakmaktadır. Gaziantep ihracat rakamları neredeyse GAP Bölgesi'nin tüm ihracatına karşılık gelmektedir. Bölgeler arası uçurum açılmaya devam etmiştir. Gaziantep'in sahip olduğu bu özel durum, ileriki bölümlerde birçok açıdan irdelenecektir.¹²²

Sonuç olarak, GAP bölge için önemlidir, ancak asıl önemli olan sulama planlamalarının ne ölçüde hayata geçmiş olduğudur. GAP ile ilgili bölümümüzü bitirmeden önce GAP ile amaçlanan hedeflerin gerçekleştirilememesine dair son bir noktaya da değinmek faydalı olacaktır. O da GAP ve Kürt meselesi ilişkisidir. GAP ile ilgili yaşanan olumsuzlukların nedenini ve geleceğinin belirsizliğini biraz da Kürt sorunu ile ilişkilendiren görüşler mevcuttur. Bu görüşlere göre yatırımlar bilinçli olarak da durdurulmuş olabilir. Nitekim bu düşüncenin izdüşümünü, dönemin Başbakanı Ahmet Davutoğlu'nun 2001'de yazdığı stratejik derinlik kitabında bulunabilir:

“...Kürt meselesinin jeo-ekonomik arka planında ise bu jeopolitik yapının kaçınılmaz olarak kurduğu petrol-su-petrol dengesi yatmaktadır... Türkiye'nin GAP projesi ile bu jeo-ekonomik hattın merkezinde yeni bir kaynak-güç ilişkisi kurmaya başlaması, diğer güçlerin bu meseleye yönelik ilgilerini artırmış ve belki de PKK terörünü tırmandıran bölge-dışı tahriklerin bir tür gerekçesi olmuştur.”¹²³

Açıkça anlaşıldığı üzere “dış güçler” bölge üzerindeki emellerini

¹²² Ayşe Seda Yüksel, “Bir Şehir Efsanesi Göç ve Değişen Antep”, **Antep**, Mehmet Nuri Gültekin(drl.), İstanbul: İletişim Yayınları, 2011, s. 375

¹²³ Ahmet Davutoğlu, “**Stratejik Derinlik**”, İstanbul: Küre Yayınları, 2012, s. 438

gerçekleştirmek ve bölgenin “zenginlikleri”nden faydalanmak için çeşitli oyunlarla bölgeyi karıştırmış olabilirler. Bunu yapmak içinse çeşitli örgütler kullanılmış, bölgedeki Kürtler kışkırtılarak dış güçlerin amacına ulaşması için çabalanmıştır. Bölgenin geri kalmasının ve GAP'ın amacına ulaşmamasının yegane nedeni olarak bu gerekçe sunulabilmektedir. Bu durumda şöyle bir sonuç ortaya çıkabiliriz: Kürt sorunu devam ettiği sürece bölgede yatırım yapılmayacak ya da yapılan yatırımlar başarıya ulaşamayacaktır.

3.2.3.3. Sermaye ve Devletin İçsel İlişkisi: Devlet Teşvikleri

Teşvik sistemlerinin ne ifade ettiği ve dönüşümü üzerinden ele alınacak olan bu bölüm ile çalışmanın bütünü için geçerli olan sınıfsal bakış açısının korunması amaçlanmıştır. Teşvik sistemi dendiğinde akıllara ilk olarak, devletin sermayeye doğrudan ya da dolaylı olarak gerçekleştirdiği kaynak aktarımı gelmektedir. Ancak Fuat Ercan, Ferimah Yusufi-Yılmaz ve Derya Gültekin-Karakaş'ın ortak çalışmalarında ifade ettikleri gibi; teşvik sistemi sadece tek yönlü olarak sermayeye kaynak aktarımı değil, aynı zamanda orta ve uzun vadede devletin de kendini yeniden üretiminin ve teşviklerin devlet tarafından geri alınımının mekanizmasının kurulmasıdır.¹²⁴ Bu anlayışla bakıldığında, özellikle 2000'li yıllardan itibaren devletin bütçe kısıtları ve uygulanan mali disiplin politikalarına karşın, neden ve nasıl elindeki kaynakları çeşitli firmalara dağıtabildiği anlaşılabilir. Örneğin işverenlerden kesilen SGK ve vergi indirimleri bu bağlamda düşünülebilir. Verilen teşvikler istihdam yaratacak ve sektörüne göre işverenler, işçi için kesilen vergi indirimlerinden faydalanabilecektir. Ancak bir zaman sonra çalışanlar vergi mükellefi olacak ve SGK prim payları tam ödenecektir. Teşviklerle sağlanan üretim ve ihracat artışı, üretilen mal ve hizmetler satışa sunulduktan sonra KDV, ÖTV gibi bütçe geliri unsurları yaratılacaktır. Ya da belirli bir süre kurumlar vergisinden muaf olan firmalar, süre bitiminden sonra vergi mükellefi olarak faaliyetlerine devam edebilecektir.¹²⁵

Görüldüğü gibi devlet teşvik sistemleri tek boyutlu değil, çok yönlü düşünülmesi

¹²⁴ Fuat Ercan, Ferimah Yusufi-Yılmaz ve Derya Gültekin-Karakaş, “Yeni Türkiye'nin Değişen Devlet ve Sermaye İlişkilerini Teşvik Politikaları Üzerinden Okumak”, **Yeni Türkiye: Kapitalizm, Devlet, Sınıflar**, SAV Yayınları, 2016, s. 163

¹²⁵ Ercan, Yusufi-Yılmaz ve Gültekin-Karakaş, 2016, s. 164

gereken yapılardır. Kapitalizmin gelişim dinamikleri ülkeler ve coğrafyalara göre farklılıklar gösterse de, daha önceki bölümlerde de yer verildiği gibi, Türkiye'de bu gelişimin devlet ayağı ağırlığını hissettirmeye devam etmektedir. Türkiye'de devlet aynı zamanda, teşvik için sektörel değişimlere, yeni metalaşma alanlarına, stratejik yatırımlarının hangileri olduğuna karar veren mekanizmadır. Böylelikle sermaye ve devlet işbirliği güçlenmekte, sermayenin karşılaştığı krizlerin aşılması yönünde adımlar atılmakta, devlet kendi yeniden üretiminin mekanizmalarını kurarken, iktidar alanını genişletmektedir.¹²⁶

Çalışma, bu ilişkilerin daha spesifik örnekler üzerinden okunma çabasıyla devam edecektir. Ancak çalışmanın sınırları sadece bölge düzeyinde kalınmasına ve teşviklerin, bölgeler düzeyinde işçileşme süreçleri ile bağlantılarının irdelenmesine izin verecektir. Bu bağlamda bölgesel teşvikleri, sadece bir bölgenin kalkınması üzerinden değil, aynı zamanda o bölgede devletin kendi iktidarını güvence altına alması ve yine bölgedeki politik huzursuzlukları ortadan kaldırma çabası üzerinden okunması gerekir.¹²⁷ Bununla birlikte, teşviklerin belli bölgelerde yoğunlaşmasının sınıfsal sorunsalı, bizim için asıl incelenmesi gereken konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bölgeler arası eşitsizlikler üzerinden yaratılan sermaye birikimi, içerisinde eşitsizliklerin yeniden üretim dinamiklerini de barındırabilmektedir. Nitekim daha öncede yer verildiği gibi eşitsizlik ve bağımlılık ilişkileri, asıl olarak ucuz işgücü ve eşitsiz emek süreçleri üzerinden yaratılmaktadır.

Ercan, Yusufi-Yılmaz ve Gültekin-Karakaş'ın aynı çalışması üzerinden devam edersek, 2009 yılında teşvik sisteminde bir kırılmadan bahsedilmiş, teşvik belge adedi ve sabit yatırım tutarı cinsinden hızlı bir yükseliş gerçekleşmiştir. Yatırımlardaki artış ise özellikle imalat, hizmet ve enerji sektörü üzerinden yaratılmıştır. Madencilik sektöründeki teşvikli yatırımın yükselmesi ise özellikle 2012 teşvik paketi sonrası kendini göstermiştir.¹²⁸ Yine madencilik sektörünün hızla özelleştirme sürecine dahil edilmesi ve artan iş cinayetleri de bu kapsamda düşünülmelidir. Ancak çok geniş kapsamlı olan bu konuya çalışmamızı zorlayacağı için ayrıntılı giremiyoruz.

¹²⁶ Ercan, Yusufi-Yılmaz ve Gültekin-Karakaş, 2016, s. 167

¹²⁷ Ercan, Yusufi-Yılmaz ve Gültekin-Karakaş, 2016, s. 170

¹²⁸ Ercan, Yusufi-Yılmaz ve Gültekin-Karakaş, 2016, s. 183

Bununla birlikte çalışmanın amacı, bölge düzeyinde yoğunlaşmayı ve özellikle teşvik sistemindeki dönüşümü, emek süreçleri üzerinden ele almayı gerekli kılmaktadır. 2012 yılında yürürlüğe giren yeni teşvik sistemi ve devamındaki düzenlemeler, ilk kez il bazlı teşvik sistemine geçilmesi gibi sahip olduğu kırımlar üzerinden ele alınacaktır. 2012 teşvik sistemi 6 Nisan 2012 tarihinde dönemin Başbakanı Recep Tayip Erdoğan tarafından açıklanmış ve uygulamada yatırımlar açısından; Genel, Bölgesel, Büyük Ölçekli ve Stratejik olmak üzere 4 ana başlığa ayrılmıştır. Daha önceki teşvik sisteminde 4 bölgeye ayrılan 81 il, bu teşvik sistemi ile 6 bölgeye ayrılmıştır. 1. Bölge sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralamasına göre Türkiye'nin en gelişmiş illerinden oluşurken, 6. Bölge en geri illerinden oluşmaktadır. Türkiye ilk kez il bazlı teşvik sistemi uygulamasına geçmiştir. İller gelişmişlik derecelerine göre dağınık bir yapı arz ederken, Gaziantep kendi bölgesinde yer alan çoğu ilden ayrılarak 3. bölgede yer almıştır.¹²⁹

¹²⁹ Ekonomi Bakanlığı, “Yatırım Teşvik Sistemi Yıllık Değerlendirme Raporu”, Haziran 2012-2013, s.3

Tablo 1
2012 Teşvik Sistemi İl Bazlı Bölge Gösterimi

1. Bölge	2. Bölge	3. Bölge	4. Bölge	5. Bölge	6. Bölge
Ankara	Adana	Balıkesir	Afyonkarahisar	Adıyaman	Ağrı
Antalya	Aydın	Bilecik	Amasya	Aksaray	Ardahan
Bursa	Bolu	Burdur	Artvin	Bayburt	Batman
Eskişehir	Çanakkale	Gaziantep	Bartın	Çankırı	Bingöl
İstanbul	Denizli	Karabük	Çorum	Erzurum	Bitlis
İzmir	Edirne	Karaman	Düzce	Giresun	Diyarbakır
Kocaeli	Isparta	Manisa	Elazığ	Gümüşhane	Hakkari
Muğla	Kayseri	Mersin	Erzincan	Kahramanmaraş	Iğdır
	Kırklareli	Samsun	Hatay	Kilis	Kars
	Konya	Trabzon	Kastamonu	Niğde	Mardin
	Sakarya	Uşak	Kırıkkale	Ordu	Muş
	Tekirdağ	Zonguldak	Kırşehir	Osmaniye	Siirt
	Yalova		Kütahya	Sinop	Şanlıurfa
			Malatya	Tokat	Şırnak
			Nevşehir	Tunceli	Van
			Rize	Yozgat	
			Sivas		
8 İl	13 İl	12 İl	17 İl	16 İl	15 İl

Kaynak: Ekonomi Bakanlığı, 2012 Teşvik Sistemi Sunum Metni

Teşviklerin hangi illerde ne kadar kullanılacağı ise asıl önemli kıstastır. Destek unsurlarının tamamının kullanıldığı tek bölge 6. Bölgedir. 6. Bölge aynı zamanda uygulamaların nicelikselliği bakımından da en avantajlı bölge olarak öne çıkarılmaktadır. 6. Bölge illerinin sermaye açısından diğer bölgelere göre avantajları şu şekilde sıralanabilir: 6. Bölge illerine yatırım gerçekleştiren sermaye sahipleri, 10 yıl süreyle Gelir Vergisi Stopajı ve Sigorta Primi İşçi Hissesi Desteği alabilecektir. Fakat asıl önemli olan Sigorta Primi İşveren Hissesi Desteği'nden de 10 yıl süreyle (Yatırımların OSB'lere yapılması durumunda 12 yıl süreyle) muaf kılınacak olmalarıdır. Çünkü bu şekilde sermaye için işçilik maliyetleri "Net Asgari Ücret" düzeyine inmiş olacaktır.¹³⁰ Bu durumda, sermayenin talebi olan "Bölgesel Asgari Ücret" hayata geçmiş olacak ve ayrıca vergi indirimi ile ekstra bir finansman desteği daha sunulmuş olacaktır. Nitekim teşvik verilecek sektörlerden tek tek bahsedilmemekle birlikte dönemin

¹³⁰ Ekonomi Bakanlığı, Haziran 2013-2014, s.4

Ekonomi Bakanı Zafer Çağlayan'ın konuya yönelik açıklamaları önemlidir.¹³¹

“Her sektöre destek vermeyeceğiz yalnız özellikle emek yoğun sektörlerle ağırlıklı olarak teşvik vereceğiz. Mesela yem ve unu asla desteklemeyeceğiz. Bunun dışındaki sektörlerin tamamı bu az gelişmiş illerde destek kapsamına girecek. Benim bölgesel asgari ücret gibi bir hayalim vardı, o zaman herkes karşı çıkmıştı, şimdi olan o değil ama yine de uygulamada birtakım benzerlikler olacak.”

Burada bir parantez açarak özellikle 2012 yılından itibaren Türkiye geneli verilen teşviklerde emek yoğun sektörlerde bir azalma yaşandığını, görece artı-değer ya da katma değeri yüksek sektörlerle verilen teşviklerde artış yaşandığını belirtmemiz gerekmektedir.¹³² Ancak henüz kayda değer miktarda bir gelişme olmakla beraber, bölgeler düzeyinde baktığımızda da geri kalmış iller hala emek yoğun sektörlerde yoğunlaşmaya devam etmektedirler. Örneğin 2015 yılı devlet teşvik ve yardımlarında, teknoloji yoğunluğu yüksek sektörlerin destekleneceği, bununla birlikte desteklenecek sektörlerin, illerin potansiyelleri ve ekonomik ölçek büyüklükleri dikkate alınarak tespit edildiği belirtilmiştir.¹³³ Bu durumda, geri kalmış bölgelerdeki illerin potansiyellerinin, emek yoğun sektörlerde geliştiğini tahmin etmek zor olamayacaktır. Ancak hangi illerin teknoloji yoğun sektörlerde desteklenip, hangi illerin emek yoğun sektörlerde desteklendiğine dair ayrıntılı bir çalışma yapmak bizim için şu an da mümkün değildir. Ancak Çağlayan'ın açıklamasından da anlaşılacağı gibi, bir yandan geri kalmış iller emek yoğun sektörlerle mahkum edilirken, diğer yandan da bu bölgeler için hayal edilen “Bölgesel Asgari Ücret” uygulamasına bir adım daha yaklaşılmıştır. Çalışma açısından asıl önemli nokta da burasıdır. İster teknoloji yoğun, ister emek yoğun olsun, önemli olan kıstas “emeğin durumu” olacaktır. Bölgeler arası eşitsizliğin kendini sürekli ucuz işçilik üzerinden yeniden yaratması, sermaye açısından kısa ve uzun vadede artı-değer artırımını olarak sonuçlansa da, bu durum emekçiler için her zaman eşitsizliğin kendini yeniden yaratması sonucunu doğuracaktır. İleriki bölümlerde Gaziantep özelinde konuya daha ayrıntılı değinilecektir. Gaziantep Kürt coğrafyası içerisinde sosyo-

¹³¹ Merve Erdil, “Bazı bölgelerde işçilik maliyeti inecek, işçinin ücreti santim azalmayacak”, *Hürriyet Gazetesi*, 10 Şubat 2012, <http://www.hurriyet.com.tr/bazi-bolgelerde-iscilik-maliyeti-inecek-iscinin-ucreti-santim-azalmayacak-19884044>, (25.10.2016)

¹³² Ercan, Yusufi-Yılmaz ve Gültekin-Karakaş, 2016, s. 195

¹³³Ekonomi Bakanlığı, “Yatırım Teşvik Sistemi Yatırımlarda Devlet Yardımları”, 2015, <http://www.ekonomi.gov.tr/portal/content/conn/UCM/uuid/dDocName:EK-208652>

ekonomik açıdan farklılıklara sahip olmakla beraber, teşvikli yatırımların emek yoğun sektörlerde yoğunlaşması ve ucuz işçilik açısından benzerlik göstermektedir. Ancak şimdi, bölgesel verimliliğin artırılmasıyla doğrudan ilişkili olan Bölgesel Kalkınma Ajanslarına, bu bölümün son konusu olarak kısaca değinilecektir.

3.2.3.4. Kalkınma Ajansları Ne İçindir?

Bölgesel kalkınma ajanslarını, yerellerin/bölgelerin kendi iç dinamiklerini rekabet gücünü artırma ve sermayeyi çekebilme kabiliyeti dolayımında harekete geçirme mekanizmaları şeklinde düşünebiliriz.¹³⁴ Kalkınma ajansları, yerelerde emek süreçleri ile olan ilişkisi bağlamında çalışmamızda yer alacaktır.

Yerel/Bölgesel güç odaklarının geliştirilmesi sürecinin, 1980 sonrası dünya ekonomisinde yaşanan dönüşüm ve yeni sermaye birikim sürecinin getirdiği esnek birikim rejimi ile ilişkisinin kurulması çok önemlidir. Yeni-liberal politikalar çerçevesinde, devletin kamu gücünün zayıflatılması, özelleştirmeler ve emek piyasalarının esnekleştirilmesi amaçlanırken; bu doğrultuda yeni yasalar çıkarılmış, Bölge Kalkınma Planları yeniden şekillenmiştir. Dokuzuncu Kalkınma Planı döneminde, bölgelere dair özellikle yerel dinamikler ve içsel potansiyellerin harekete geçirilmesi amacıyla pek çok yasal düzenleme hayata geçirilmiştir. 2006 yılında yürürlüğe giren Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakkında Kanun da bunlardan biridir.

Ancak daha öncesine gittiğimizde bölge potansiyellerin açığa çıkarılmasının altyapısının 58. Hükümet döneminde oluşturulmaya başladığını görebiliriz. Altyapının oluşturulma süreci Güler-Müftüoğlu'nun (2012) çalışmasında ayrıntılı şekilde yer almıştır. 22 Eylül 2002 tarihli Bakanlar Kurulu kararıyla, bölgelerin sosyo-ekonomik analizlerin yapılması, bölge politikaların belirlenmesi ve AB Bölgesel İstatistik Sistemi (NUTS) ile karşılaştırılabilir veri tabanı oluşturmak amacıyla, ülke genelinde üç düzeyde istatistikî bölge birimi oluşturulması amaçlanmıştır. Düzey III, il düzeyinde olup, 81 istatistikî bölge birimi olarak tanımlanırken; Düzey II, illerin gruplandırılması

¹³⁴ Bengi Akbulut, “Adaletsizlik eksenli olarak kalkınma: Adalet ve Kalkınma Partisinin kalkınma stratejileri”, *Perspectives*, Heinrich Böll Stiftung Derneği Yayınları, Sayı. 13, 2015, s. 12

sonucunda seçilen 12 il, istatistikî bölge birimi olarak tanımlanmış; Düzey I ile komşu illerin gruplandırılmasıyla 26 adet istatistikî bölge birimini oluşturmuştur. Yine bu dönemde geri kalmış bölgeler için AB ile finansman anlaşması yapılmıştır. “Bölgesel Gelişme Programı” ile öncelikli olarak KOBİ’lerin desteklenmesi, Organize Sanayi Bölgeleri ve Küçük Sanayi Siteleri için alt yapı yatırımların geliştirilmesi, yerel kalkınma inisiyatiflerinin desteklenmesi ve teknik işbirliğinin sağlanması amaçlanmıştır.¹³⁵

Yine 2005 yılında Kamu Yönetimi Temel Kanunu ile yerel-bölgesel ekonomilerin öne çıkarılması amacı ile Büyükşehir Belediyesi, Belediye ve İl Özel İdare Kanunları yeniden düzenlenmiştir. Kalkınma ajanslarının kuruluşuna dair kanun ise daha öncede bahsedildiği gibi Dokuzuncu Kalkınma Planı döneminde yürürlüğe girmiştir. Ardından İl Özel İradesi Kanunu, Belediye Kanunu, Büyükşehir Belediye Kanunu ve Mahalli İdare Birlikleri Kanunu çıkarılmıştır. Türkiye’de şu an NUTS kapsamında oluşturulan 26 tane istatistikî bölgede, 26 adet kalkınma ajansı vardır.¹³⁶

Ancak burada asıl üzerinde durulması gereken nokta, kalkınma ajanslarının yönetiminde dikkat çeken devlet-sermaye birlikteliğidir. Ajansların yönetiminde bölge valileri, belediye başkanları, Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB)’ne üye sermaye temsilcileri yer almaktadır. Ortakları ise üniversiteler, finans kurumları, Küçük ve Orta Sanayileri Geliştirme Başkanlığı (KOSGEB) ve İş ve İşçi Bulma Kurumu (İŞKUR) gibi kamu ve özel kurumlardır.¹³⁷ Kalkınma ajanslarının içerisinde herhangi bir emek örgütünün bulunmaması ise, ajansların bölgeler arası eşitsizliğinin giderilmesi noktasında nasıl bir katkı sunacağı sorusunu doğurmaktadır. Kalkınma ajansları, emeğin şartlarının iyileştirilmesi noktasında değil; işgücü maliyetlerinin sermaye için mümkün olan en düşük seviyeye getirilmesi noktasında hizmet vermektedir. Kalkınma ajanslarında emek; istihdam-işsizlik çerçevesinde oluşturulan verilerden ibarettir. Oysa bölgeye sermaye çekme yarışında ajanslar gayet cömert olabilmektedirler. Kalkınma ajansları, sermayeyi bölgeye çekme amacıyla hazırladıkları il tanıtım raporlarında, mali

¹³⁵ Berna Güler Müftüoğlu, “Türkiye’de Yeni Emek Denetim ve Kontrol Alanı: Kalkınma Ajansları”, *Çalışma ve Toplum*, 2012/2, s. 101

¹³⁶ Türkiye’de Bölgesel Kalkınma Ajansları, <http://www.planlama.org/index.php/tuerkiyede-boelgesel-kalknma-ajanslar/tuerkiyede-boelgesel-kalknma-ajanslar-bka>

¹³⁷ Güler-Müftüoğlu, 2012, s. 102

destek, teknik destek, doğrudan faaliyet destekleri gibi sermayeye yönelik hazırlanmış destek programlarına geniş yer vermektedirler. Bu destekler içerisinde, işçi ücretlerinin ödenmesinin kolaylaştırılması adına vergi indirimleri, sosyal güvenlik prim destekleri yer almaktadır.¹³⁸ Bununla birlikte, üniversitelerin de kalkınma ajanslarının birer partneri olarak kabul edilmesi, sadece emeğin ve sermayenin verimliliğiyle alakalı bir değişimi ifade etmemektedir. Aynı zamanda özgür düşüncenin ve bilimin yuvası olması gereken üniversitelere “girişimci kültürün” hakimiyeti söz konusudur. Üniversitelerden bilim insanlarının yerine girişimcilerin çıkması öncelik olacaktır. Üniversitelerin, sivil toplum kuruluşların bölgesel rekabet için öneminin artması, 2007 yılında Sanayi ve Ticaret Bakanlığı tarafından AB müktesebatına uyum için hazırlanmış olan “Bölgesel Rekabet Edebilirlik Eylem Programı” nda da yer almıştır. Bu programı kapsamında bölgesel yoğunlaşmaya dikkat çekilmiştir. TOBB (Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği), TESK (Türkiye Esnaf ve Sanatkarlar Konfederasyonu), TSGV (Teknoloji ve Sanayi Geliştirme Vakfı), TTGV (Türkiye Teknoloji Geliştirme Vakfı) ve OSB gibi sivil toplum, bölgesel ve sektörel birliklerin ortaklığı vurgulanmıştır. Bölgesel Rekabet Edebilirlik Eylem Planı’nda baş aktörler sermaye temelli birliklerken, TOBB ise kalkınma ajanslarının önemli bileşenlerinden biri olmuştur.¹³⁹

Kalkınma ajanslarının kuruluş sürecinde sık sık dile getirilen “özerk” yönetim ve “demokratikleşme” vurgusunun ise, ajansların pratikteki işlevlerine bakıldığında ne kadar çelişki yarattığını görebiliriz. Kurumsallaşan ajanslar bir yandan bölge düzeyinde merkezileşmeye yol açarken, diğer yandan da hükümetlerin müdahale alanlarını genişletmektedirler.¹⁴⁰ Bu noktada yapılan müdahaleler daha çok sermayenin kazancına, emeğin ise kaybına neden olmuştur. Yerelerde sermaye bileşenleri güçlendirilirken işçilerin çalışma ve sosyal yaşantılarında herhangi bir iyileşme gözlenmemiştir. Üstelik ucuz işgücü özellikle geri kalmış bölgelerde sermayeyi çekmek için avantaj olarak kullanılabilir. Dünya ekonomisinin küresel ölçekte dönüşümü ve sermayenin mekânsal organizasyonunu anlamak, “sınıf” ve “sermaye birikimi” ilişkisi temelli bir düşünce sistemine ihtiyaç duymaktadır. Bu nedenle, çalışma için sınıf ve işçileşmeye

¹³⁸ İKA, <http://www.ika.org.tr/DESTEKLER-icerik-42.html>

¹³⁹ Güler-Müftüoğlu, 2012, s. 104

¹⁴⁰ K. Karasu, "Yerelleşme Söylemi ve Bölge Kalkınma Ajansları", **Memleket Siyaset Yönetim**, Cilt.4, Sayı. 11, Ankara: YAYED Yayınları, Eylül 2009, s.16

dair bir çözümlmeye giderek başlamak ve bu süreçlerin sermaye birikimi ile ilişkisini kurarak ilerleme sağlanması hedeflenmiştir. Çalışmanın devamında, sermaye birikimi ile ilişki olarak Gaziantep'tin değişen sosyo-ekonomik yapısı ve endüstrinin nasıl örgütlendiği üzerinde duracağız. Böylelikle sermaye birikimi ve emek süreçleri ilişkisini daha rahat kurabilecek ve daha geniş bir perspektiften bakabileceğiz.

4. ANADOLU'DA İŞÇİ SINIFININ OLUŞUMU: GAZİANTEP ÖRNEĞİ

Büyük ölçüde nicel verilerden faydalanılarak hazırlanan bu bölümde, Gaziantep'in sosyo-ekonomik yapısına dair var olan çerçeveye bir fotoğraf yerleştirmek çabasına girilmiştir. Nicel verilerin ulaşıldığı asıl kaynaklar TÜİK ve İKA olmuştur. İKA ile gerçekleştirilen online görüşme neticesinde en son yayınlanan güncel verilere erişilebilmiştir. Bununla birlikte daha önce gerçekleştirilmiş Gaziantep sosyo-ekonomik yapısına dair çalışmaların çokluğu, bu yöndeki bilgi birikimimizi güçlendirmeyi kolaylaştırmıştır. Elde edilen nicel veriler, ileriki bölümlerde yer alan nitel unsurlarla birleşip, daha geniş bir perspektif sunma olanağı sağlayacaktır.

4.1. GAZİANTEP'İN DEĞİŞEN SOSYO-EKONOMİK YAPISI

4.1.1. Gaziantep'in Demografik Yapısı

Gaziantep'in sosyo-ekonomik yapısına dair yapılacak olan geniş kapsamlı bir inceleme, işçileşme süreçlerini seyri ve dinamikleri hakkında daha geniş bir bakış açısına sahip olmamızı kolaylaştıracaktır. Gaziantep, İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırmasına göre (İBBS), Güneydoğu Anadolu'da, Adıyaman ve Kilis'i de içerisine alan TRC1 İkinci Düzey Bölgesi'nde yer almaktadır. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde ayrıca TRC2 Şanlıurfa, Diyarbakır; TRC3 Mardin, Batman, Şırnak ve Siirt bulunmaktadır. Türkiye'nin nüfusu 2015 yılı Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS)'ne göre toplamda 78 milyon 741 bin 053 iken, Gaziantep'in nüfusu 2015 yılında 1 milyon 931 bin 836 kişidir. Bunun 976 bin 126'sı erkek, 955 bin 710'u ise kadındır. Gaziantep'in nüfus artış hızı yine 2015 yılında yüzde 2,24'tür. Bu nüfus büyüklüğü ile Gaziantep Türkiye genelinde diğer birçok ile göre ön sıralarda yer almaktadır. Gaziantep nüfus büyüklüğü ile hem TRC1 Bölgesi'nde, hem de Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin tamamında yer alan illere göre ilk sırayı alırken; bu bölgede Şanlıurfa ikinci, Diyarbakır ise üçüncü sırada yer almaktadır. Nüfus yoğunluğu bakımından da 2015 verilerine göre Gaziantep 283 değeri ile 102 değerinde olan

Türkiye ortalamasının çok üzerinde kalmaktadır. TRC1 Bölgesi'nde yer alan illerin ise oldukça üzerinde kalmaktadır. Gaziantep 2015 TÜİK verilerine göre nüfus yoğunluğu bakımından Türkiye'nin en yoğun nüfusa sahip dördüncü ilidir.¹⁴¹

Gaziantep ortanca yaş nüfus yoğunluğu toplamda yüzde 23,9 iken; kadınlar 24,2 erkekler ise yüzde 23,6'dır. "15-64" yaş grubundaki her 100 kişi için "0- 14" ve "65 ve daha yukarı" yaş gruplarındaki kişi sayısını gösteren yaş bağımlılık oranı, Gaziantep için toplamda yüzde 63,4, genç bağımlılık oranı yüzde 55,6, yaşlı bağımlılık oranı ise 7,8'dir. Bağımlılık oranı sosyal ve ekonomik açıdan bireyler için, özellikle kadınlar açısından, yükü ağırlaştırıcı bir faktör olmaktadır. 2013 verilerine göre Türkiye'nin yaş bağımlılık oranı 47,6 iken Gaziantep 63,4 ile Türkiye ortalamasının oldukça üstündedir. Yaş bağımlılığı bakımından Türkiye'de üst sıraları doğu illeri oluşturmaktadır. TRC1 Bölgesi'nde yine Adıyaman ve Kilis'e göre Gaziantep 63,4'lük oranla ilk sırada yer almaktadır.¹⁴² Bağımlılık oranlarından en çok etkilenen kadınlar, ev içinde "bakıcı" rolünü üstlenmek durumunda kalmaktadırlar. Nitekim kadınların Gaziantep istihdam yapısına ne ölçüde katıldığı ileriki bölümlerde ayrıntılı şekilde incelenecektir.

Çalışmanın devamında, Gaziantep'e yönelik iç ve dış göç verilerine yer verilecek olup, bu veriler, kendi bölgesindeki diğer şehirlerden ve kendi ilçe ve köylerinden göç alan Gaziantep için oldukça önemlidir. Bununla birlikte Gaziantep, son dönemlerde Suriye gibi çevre ülkelerden de yoğun göç almaktadır. Göç ile gelenlerin Gaziantep işçileşme süreçlerine ne ölçüde ve hangi şekillerde dahil olduğu, Gaziantep işçileşme süreçlerine nasıl etki ettiği bu bölümde ayrıntılı irdelenecektir.

4.1.2. Gaziantep'e Göçler

4.1.2.1. İç Göç

Göç ve işçileşme arasında dolaysız bir ilişkinin varlığından söz edilebilir. Nitekim tarımsal bölgelerden kentlere gelip, burada ücretli işçi haline gelmek, oldukça yaygın bir fenomendir. Göç olgusuna Gaziantep özelinde bakıldığında ise, iç göç kadar dış göç de önemli bir kıstas olarak karşımıza çıkacaktır. Nitekim son dönemlerde

¹⁴¹ TÜİK, "Adrese Dayalı Nüfus Kayıt İstatistikleri", 2015, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1059, (16.02.2015)

¹⁴² TÜİK, "Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları", Ankara, 2013, s.19

özellikle Suriye'den gelen yoğun göç dalgası, güncelliğini koruması ve işçileşme süreçlerine etkisi dolayımında çalışmada yer alacaktır.

Gaziantep uzun yıllar boyunca, çevre illerle karşılaştırıldığında, kendi bölgesinin en çok göç alan ili olma konumunu sürdürmüştür. Emek yoğun sektörlerde yoğunlaşan sanayileşme süreçleri ve sahip olduğu OSB'ler ile Antep, işçiler için önemli bir göç mekânı olmuştur. Ancak son dönem iç göç verilerine bakıldığında aynı çıkarımlar yapılamayabilir. Gaziantep 2011 yılında en fazla göç alan iller arasında 13. sırada yer alırken, yine 2010-2011 döneminde net göç hızı binde 4,2 değeri ile oldukça yüksek seviyededir. Ancak ekonomik anlamda hızla yükselişe geçen iller arasında sayılan ve “Anadolu Kaplanı” olarak nitelenen Antep için bu oran daha sonraki dönemlerde değişmiştir. TÜİK verilerine göre 2012-2013 döneminde yaşanan düşüşle -0,2'yi gören Gaziantep net göç hızı, yine 2014-2015 arası döneminde -1,3 olmuştur. Daha önceki dönemlerde göç alan Gaziantep, artık göç veren bir il haline gelmiştir.¹⁴³

Tablo 2
Gaziantep İlinin Aldığı Göç, Verdiği Göç, Net Göç ve Net Göç Hızı, 2010-2015

Dönemler	Toplam nüfus Total population	Aldığı göç In-migration	Verdiği göç Out-migration	Net göç Net migration	Net göç hızı Rate of net migration (%)
2007-2008	1 612 223	37 184	36 229	955	0,6
2008-2009	1 653 670	36 075	34 125	1 950	1,2
2009-2010	1 700 763	40 380	36 327	4 053	2,4
2010-2011	1 753 596	45 991	38 634	7 357	4,2
2011-2012	1 799 558	41 672	39 410	2262	1,3
2012-2013	1 844 438	41 978	42 291	-313	-0,2
2013-2014	1 889 466	46 438	44 415	2.023	1,1
2014-2015	1 931 836	46 435	48 858	-2.423	-1,3

Kaynak: TÜİK

Not: Yabancılar kapsama alınmamıştır.

¹⁴³ TÜİK, “Göç İstatistikleri”, http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?alt_id=1067, (12.06.2016)

Göç olgusunun sadece ekonomik değil, toplumsal ve sosyal, birçok alanla ilişkisi vardır. Gaziantep'e aşırı göç, konut, işsizlik, sağlık, eğitim, altyapı, yabancılaşma ve çevre kirliliği gibi birçok sorunu da beraberinde getirmiştir. Zira göç olgusu çok dikkatli bir planlama gerektirmektedir. Nitekim 2012-2013 yılı net göç hızının düşmesi bu bağlamda düşünülmelidir. Antep'e göç ile gelmiş veyahut aslen Antepli olanlar için, çalışma koşullarının daha da kötüleşmesi, iş bulmanın zorluğu ve ekonomik anlamda yeterince tatmin olamama hali gibi birbiriyle ilişkili toplumsal sebeplerin de hesaba katılması gerekmektedir. Bununla birlikte, azalış eğilimine giren Gaziantep'e yönelik iç göç oranlarının bir diğer sebebi de, iyi düzenlenmemiş göç politikaları nedeniyle mültecilerle yaşanan çatışmalar ve yerli halkın yerine ucuz işgücü olarak Suriyeli mültecilerin çalıştırılması görülebilir. Nitekim mülteciler ve yarattığı sosyo-ekonomik ilişkiler, bu çalışmanın hedefine ulaşması açısından önem teşkil etmektedir. Bu nedenle ilerleyen bölümlerde, Gaziantep'e gelen Suriyeli mültecilerin, Gaziantep'in sosyo-ekonomik hayatını nasıl etkilediği, derinlemesine yapılan görüşmelere de dayanarak daha ayrıntılı işlenecektir.

Bununla birlikte, Gaziantep hâlâ sahip olduğu nüfus oranıyla, Türkiye illeri arasında üst sıralarda yerini korumaktadır. Gaziantep'e yapılan göçlerde ekonomik nedenler hâlâ ilk sırayı almaktadır. Özellikle son dönemlerde açılan OSB'ler ve artan ticari canlılık, Gaziantep'in göç almasındaki en büyük etkenlerdir. EKOSEP (Ekonomik ve Sosyal Entegrasyon Projesi)'in 2009 yılında yaptığı bir saha araştırmasında, Gaziantep'e yapılan göçün nedenleri ekonomik, bireysel ve ailevi olarak sıralanmıştır. EKOSEP, Diyarbakır, Şanlıurfa, Gaziantep ve Erzurum illerinde göçten kaynaklanan sosyal ve ekonomik entegrasyon problemlerinin çözümüne destek için bir teknik yardım projesidir. Yine projeye göre, göçmenlerin Gaziantep'i tercih etme nedeni olarak ilk sırayı ekonomik faktörler alırken, daha sonra sırasıyla, bireysel faktörlü ve ailevi nedenler ve sosyal bağlar gelmektedir. Aynı araştırmaya göre, Gaziantep'e gelen nüfusun büyük bir çoğunluğu kırsal kökenlidir. Gaziantep'in kırsal kesimi başta olmak üzere çevre illerden Gaziantep kent merkezine doğru göç yaşanmaktadır.¹⁴⁴

Yine Gaziantep'e yapılan iç göçün nedenleri ve en çok hangi şehirlerden göç

¹⁴⁴ EKOSEP, "Gaziantep Göç Odaklı Stratejik Eylem Planı", 2009, <http://www.gaziantepkentkonseyi.org.tr/dosyalar/belgeler/5q3eqxxf.pdf>, (26.10.2016)

aldığına dair kapsamlı bir çalışma, 2008 Aralık ve 2009 Nisan aylarını içine alan, temsili örneklemeye dayalı olarak gerçekleştirilen alan araştırmasıdır. Bu veriler Gaziantep'in göç hikayesini anlamamız açısından önemlidir. Yapılan araştırmanın sonuçlarına göre kentte yaşayan her üç kişiden biri kente göç ile gelmiştir. Kent nüfusunun yüzde 68.4'ü Gaziantep merkez ilçe doğumlulardan, yüzde 31.8'i ise Gaziantep'in taşra ilçe ve köyleri başta olmak üzere; Şanlıurfa, Kahramanmaraş, Adıyaman, Kilis ve diğer illerde doğmuş olanlardan oluşmaktadır. Dolayısıyla, Gaziantep'teki en büyük göçle gelen grup, yüzde 12'lik payı ile Gaziantep'in kırsal ilçe ve köylerinden gelenlerdir. Aynı araştırmaya göre Gaziantep'e göçün en önemli sebebi ekonomik temellidir. Toplam göçmen hane reisi nüfusu içinde yüzde 69,5'lik kısım yaşadığı yerden ekonomik nedenlerle göç ederken, bunu yüzde 16,7 ile ailevi nedenlerle göç edenler ve yüzde 9,6 ile de bireysel nedenlerle göç edenler izlemiştir.¹⁴⁵

Yine 2011-2012 yılları arasında İKA'nın desteklediği ve Gazikent Üniversitesi tarafından gerçekleştirilen bir projeye göre Gaziantep'e en çok göç veren ilk dört il şöyledir:¹⁴⁶

Tablo 3
Göç edilmeden önceki yerleşim yerine göre göçte yoğunluk sıralaması

Yerleşim Yeri	Toplam	Oran
Şanlıurfa	199	% 19,90
Kilis	119	% 11,90
Adıyaman	111	% 11,10
Kahramanmaraş	78	% 7,80

Kaynak: Gazikent Üniversitesi, İKA

Görüldüğü gibi Gaziantep'e göç veren iller arasında yıllar itibariyle pek bir değişim yaşanmamıştır. Yine aynı araştırma göçlerin en büyük nedeninin ekonomik temelli olduğunu ortaya koymuştur.¹⁴⁷ Gaziantep'e göç daha çok kendi köy ve ilçelerinden ve çevre illerden gerçekleşmeye devam etmektedir. Bu göçler sadece emek göçü açısından değil, aynı zamanda sermaye göçü dolayımında da düşünülmelidir. Zira

¹⁴⁵ Şerife Geniş-E. ve Baki Adaş, "Gaziantep Kent Nüfusunun Demografik ve Sosyo-Ekonomik Yapısı: Saha Araştırmasından Notlar", **Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi** (<http://sbe.gantep.edu.tr>), Sayı. 10(1), 2011, s. 298

¹⁴⁶ GÜ, İKA, "Gaziantep İlinin İç Göç Konusunda Mevcut Durum Analizinin (Tanı Çalışmasının)Yapılması ve Strateji Belgesinin Hazırlanması Projesi", <http://www.ika.org.tr/upload/yazilar/2011-DFD-Raporlari-149382.pdf> , Doç. Dr. S. Öztürk, N.Örgen, O. Cengiz Çelebi (Hrz.), Gaziantep, 2011-2012, s. 20

¹⁴⁷G.Ü, İKA, 2011-2012, s. 47

Gaziantep aldığı destek ve teşviklerle, sahip olduğu geniş ölçekli sanayi bölgeleri ve düşük işçilik maliyetleriyle, işverenler tarafından da çekici olmaktadır. Nitekim bu konuya da daha sonra değinilecektir.

4.1.3. Türkiye'ye Gelen Suriyeli Mülteciler

4.1.3.1. Türkiye'de Suriyeli Mültecilerin Durumu: Geçiciden Yerleşğe

İç göç verileri kadar, dış göç verileri de Gaziantep işçileşme süreçlerinde yarattığı sosyo-ekonomik değişimlerin anlaşılması açısından önemlidir. Özellikle Suriye'de yaşanan savaşın ardından binlerce Suriyeli'nin Türkiye'ye göç etmesi ve bu göçün etkilerini ortaya çıkarmak, çalışmanın amacına ulaşması bakımından elzemdir. Antep'in son zamanlarda dış göç olarak en çok Suriye'den göç alması, Suriyeli mültecileri emek süreçlerine dahil olmaları dolayımında çalışmanın konusu yapmıştır. Ancak Gaziantep'e göç eden Suriyeliler için niceliksel verilere girmeden önce, Türkiye'de göçmenlere verilen hukuki haklara kısaca değinmek faydalı olacaktır. Nitekim bu bilgiler, Türkiye'ye yerleşen göçmenlerin hukuki statüsünü, dolayısıyla sosyal ve ekonomik açıdan hem kendilerinin hem de yerleştikleri bölgenin nasıl etkilendiğini anlamak açısından yararlıdır.

1951 Cenevre Sözleşmesi'nin ve 1967 Protokolü'nün imzacısı olan Türkiye, hâlâ coğrafi kısıtlamalar doğrultusunda Avrupa dışından gelen göçmenleri mülteci statüsünde değerlendirmemektedir. Mülteci ile sığınmacı arasında şöyle bir ayrım var ki: iltica etme hakkı ile mülteci olmak, hukuki bir statü kazandırırken; sığınma hakkı ile sığınmacı olmak ise hukuki bir statüden çok fiili ve kısa süreli bir barınma durumunu ifade etmektedir. Dolayısıyla sığınmacı, korunma talep eden ve henüz bu korunma talebi nihai karara bağlanmamış kişidir.¹⁴⁸ Türkiye'de mültecilik uygulamalarına bakıldığında ise birinci kategoride Avrupa'dan gelen mülteciler, ikinci kategoride Avrupa dışından gelen ve üçüncü bir ülkeye geçene kadar Türkiye'de uydu kentlerde bekleyen şartlı mülteciler, üçüncü kategorideyse ülkelerine dönme durumunda hayati tehlikesi olan göçmenler bulunmaktadır. Türkiye'ye gelen Suriyeliler ise bunların hiçbirine dahil edilmemekte ve kitlesel sığınmacı gözüyle bakılmaktadır. Bu çalışmada

¹⁴⁸ Sercan Reçber, "Hayatın Yok Yerindekiler: Mülteciler ve Sığınmacılar", **Sosyal İnsan Hakları Ulusal Sempozyumu VI**, İstanbul: Petrol-İş Yayını 119, 2014, s.251

ise uzun bir süredir Türkiye'de yaşayan, geçiciliği kalmayıp kalıcı şekilde yerleşen ve Türkiye'nin sosyo-ekonomik ilişkilerine aktif olarak dahil olan Suriyeliler için mülteci kavramını kullanmayı tercih edeceğiz.

Türkiye'nin göç politikalarının daha çok AB ile girilen müzakerelerle paralel gittiğini ifade edilebilir. Örneğin 2003 yılında çıkarılan Yabancıların Çalışma İzinleri Hakkında Kanun, ülkeye gelenlerin çalışma izinlerini düzenlemeyi amaç edinmiştir. Ancak söz konusu kanun, yabancıların yasadışı çalışmalarını düzenlemekten ziyade Türkiye'ye gelen kalifiye ve profesyonel işgücünün çalışma izinlerini düzenleme işlevi görmüştür. Nitekim enformel işlerde çalışan, yerli nüfus tarafından yapılmayan ve emek yoğun sektörlerdeki işleri yapan yabancılar, bu yasal düzenlemenin dışında kalmaktadır.¹⁴⁹ Suriyeli sığınmacılar için Geçici Koruma Kanunu'nu ise 2014 yılının Ekim ayında çıkan bir genelgeyle yürürlüğe girmiştir. Türkiye'ye göç eden Suriye vatandaşları, vatansızlar ve mülteciler bu kapsama girecektir. Fakat bu genelgenin ne zamana dek, hangi koşullar altında sürdürüleceği veya sonlandırılacağı belirtilmemesi sorun yaratabilmektedir.¹⁵⁰ Yine çoğunluğu Suriyeli olan geçici koruma altındakilere, çalıştıkları işyerinin yüzde 10'unu geçmemek koşuluyla çalışma izni veren Başbakanlık Genelgesi'nin 2016 yılında yürürlüğe girdiği açıklanmıştır.¹⁵¹ Ancak çalışmanın ileriki bölümlerinde de görüleceği gibi bu uygulama pratikte yetersiz kalmış ve birçok işyerinde kayıt dışı çalışma biçimleri devam etmiştir. Bunun en büyük sebebi ise Suriyeli işçilerin daha çok gündelik ve mevsimlik işlerde, kayıt dışılığın yaygın olduğu sektörlerde yoğunlaşmış olmasıdır. Yine ileriki bölümlerde Gaziantep özelinde, Suriyeli mültecilerin işgücü piyasasına nasıl ve ne şekillerde katıldığı, Suriyelilere karşı yerli halkın tutumu gibi konular, derinlemesine gerçekleştirilen işçi görüşmelerine de dayandırılarak, daha ayrıntılı işlenecektir. Ancak Suriyeli mülteci sorunlarını somutlaştırmak adına şimdilik nicel verilerle devam edilecektir. Bu noktada, il bazlı verilere ulaşmakta, Afet ve Acil Durum (AFAD) Müdürlüğü'nün sahip olduğu veri tabanı işimizi kolaylaştırmıştır. Türkiye'deki Suriyeli mültecilere dair BM Mülteciler Yüksek Komiserliği ya da UNICEF gibi uluslararası kurumlardan veri toplanabileceği

¹⁴⁹ Kalkınma Atölyesi, “Türkiye'de Mevsimlik Tarımsal Üretimde Yabancı Göçmen İşçiler Mevcut Durum Raporu Yoksulluk Nöbetinden Yoksulların Rekabetine”, 1. Basım, Ankara: Altan Matbaası, Mayıs 2016, s.54

¹⁵⁰ Büşra Üner, “Türkiye Artık Göçmenler Ülkesi”, *Bianet*, 29 Kasım 2014, <http://bianet.org/biamag/diger/160366-turkiye-artik-gocmenler-ulkesi>, (20.10.2016)

¹⁵¹ ÇSGB, <http://www.calismaizni.gov.tr/duyurular/gkk/>, (22.06.2016)

gibi, AFAD'ın il bazlı istatistikleri de sürekli güncellenmektedir. AFAD'ın son güncellenen verilerine göre Türkiye'de 3 milyondan fazla Suriyeli mülteci bulunmaktadır. Suriyeli mültecilerin 260 binden fazlası AFAD'ın 10 ilde kurduğu ve sayısı artmış olan 23 barınma merkezinde yaşamaktadır. Yine barınma merkezlerinde yaklaşık 250 bin Suriye ve 7 bin Irak vatandaşı bulunmakta ve günlük insani ihtiyaçları ve sağlık hizmetleri AFAD koordinasyonunda sağlanmaktadır.¹⁵² Bu veriler aynı zamanda Suriyeli mültecilerin iki buçuk milyondan fazlasının kamp dışında barındığının göstergesidir. Kampların yer aldığı şehirler arasında ise Hatay altı kamp ile en çok kampın bulunduğu şehirdir. Onu beş kampla Gaziantep ve Şanlıurfa izlemektedir. Mardin ve Kilis'te iki, Kahramanmaraş, Osmaniye, Adıyaman, Adana ve Malatya olmak üzere diğer kentlerde ise birer kamp bulunmaktadır. AFAD'ın verilerine göre, kamplarda yaşayan en çok Suriyeli mültecinin bulunduğu kent 102 bin 631 ile Şanlıurfa olurken, ardından gelen Gaziantep'te, kamplarda yaşayan mültecilerin sayısı ise 45 bin 697'dir.¹⁵³

Bununla birlikte, Türkiye'de kamp dışında yaşayan Suriyeli sığınmacıların sayısı tam olarak bilinmemektedir. Türkiye'ye giren Suriyelilerin tamamı kayıt altına alınamamaktadır. Özellikle Gaziantep'te kamp dışında kalan Suriyeli sayısı oldukça fazladır. Gaziantep Ticaret Odası'nın "İçimizdeki Suriye" adlı Gaziantep Ortak Akıl Raporu'nda, Gaziantep'te kamp dışında kalan kayıtlı Suriyeli sayısı 258 bin 568 olarak hesaplanmıştır. Ancak kayıt altında olmayan Suriyelileri de hesaba kattığımızda, kamp içi ve kamp dışı Suriyeli sayısının 400 bini bulduğu tahmin edilmektedir.¹⁵⁴ Yine UNICEF'in 4 Nisan 2016 verilerine göre, Türkiye'de kayıtlı Suriyeli mültecilerin yüzde 54'ü yani yarısından fazlası 18 yaş altından küçüktür. Bu çocukların yalnızca 325 bini okula kayıt yaptırmış, ne kadarının okula devam ettiği ise bilinmemektedir.¹⁵⁵ Emek eksenli düşünüldüğünde ise bu durum okula gidemeyen Suriyeli çocukların işgücüne katılması şeklinde yorumlanabilir. Nitekim Gaziantep'te gerçekleştirdiğimiz alan araştırması sürecinde bu tespitimizi doğrulayan birçok görüşme gerçekleştirdik. Antep'te

¹⁵² AFAD, "Barınma Merkezlerinde Son Durum", 30 Ocak 2017, <https://www.afad.gov.tr/tr/2374/Barinma-Merkezlerinde-Son-Durum>, (17.02.2017)

¹⁵³ AFAD, "Suriye Raporu", <https://www.afad.gov.tr/tr/IcerikDetay1.aspx?IcerikID=747&ID=16>, (22.06.2016)

¹⁵⁴ GTO, "İçimizdeki Suriye Gaziantep Ortak Akıl Raporu-2", Gaziantep, Ağustos 2015, s.4

¹⁵⁵ K. Vural Tarlan, "Suriyeli Mülteciler: Büyüyen Sorunlar, Daralan Zaman", 20 Haziran 2016, <http://www.birikimdergisi.com/guncel-yazilar/7771/suriyeli-multeciler-buyuyen-sorunlar-daralan-zaman#.V2q6O3Xtmkp>, (20.10.2016)

yaşayan Suriyelilerin sayısının 400 bin ve bunun yarısının çocuk olduğu varsayılırsa, çocuk işçiliğinin yaygınlaşabileceği tahmin edilebilir. Diğer taraftan, bugün en az 150 bin Suriyeli işçinin Antep sanayine girdiği tahmin edilmektedir. Bu tahminin doğru olduğu düşünülürse, yeni giren 150 bin Suriyeli işçinin yerinde çalışan 150 bin işçiye ne olduğu sorusu akıllara gelecektir. Ancak İŞKUR'un verilerine bakıldığında, bu süre zarfında Gaziantep özelinde bir toplu işten çıkarılma yaşanmadığı, ya da işten çıkarmalarda anormal bir oynama yaşanmadığı görülecektir. Dolayısıyla herhangi bir kapasite artırımına gidilmemiş olan Antep'te, sanayi istihdamında yaşanan bu gelişmeler şu şekilde okunabilir: Antep'e son dönemde yoğun göç eden Suriyeliler Antep sanayisine de girmiş ve istihdam edilmiştir. Ancak Antep'te hem yerli işçileri çalıştıracak, hem de yeni gelen Suriyeli kitleleri kendi içine dahil edecek bir kapasite artırımına gidilmemiştir. Bu durumda zaten “kayıt dışı” çalışan yaklaşık 150 bin işçinin yerine, onlardan daha ucuza çalışabilecek başka 150 bin “kayıt dışı” Suriyeli işçi tercih edilmiştir. Böylelikle zaten enformel şekillerde çalışan bu işçiler, resmi istatistiklere de yansımamışlardır. Tezin konusu gereği, Suriyeli işçilerin Gaziantep emek yapısında yarattığı dönüşüm önemli bulunmuş ve alan araştırması sırasında bu yönde de bilgi ve veri toplanmıştır. Ancak şimdilik bu konuya ara verip, ileriki bölümlerde Gaziantep işçileşme süreci özelinde, Suriyeli işçiler yeniden ele alınacaktır.

4.1.4. Gaziantep'in Sosyal Yapısı

4.1.4.1 İşgücü İstihdam İşsizlik

Türkiye'de il bazında temel işgücü göstergelerine ulaşmak zordur. Verilerinden yararlandığımız TÜİK'in hanehalkı iş gücü anketi sonuçları, il düzeyinde bilgi sağlamamaktadır. Bunun nedeni TÜİK tarafından şu şekilde açıklanmıştır:

“Örnekleme dayalı ara taramalar ile özellikle nüfusu fazla olan ülkelerde, alt coğrafi kapsamda bilgi üretilmesi, çok yüksek örnek hacmi, uygulama güçlükleri ve yüksek maliyetler nedeniyle mümkün olmamaktadır. Ancak, belirli aralıklarla yapılan nüfus sayımlarında yer alan iş gücüne dair sorular ile, o yıla mahsus olmak üzere il düzeyinde istihdam edilenlerle iş arayanların sayısı ve niteliklerine ilişkin bilgiler elde

edilebilmektedir.”¹⁵⁶

TÜİK, Hanehalkı İşgücü Araştırması sonuçlarını 2004 yılından itibaren Türkiye, kent ve kırsal ayrımındaki dönemsel sonuçlar ile yıllık olarak İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflaması Düzey 2’ye göre 26 bölge ayrımında yayımlamaktadır. İl düzeyinde ihtiyaç duyulan temel işgücü piyasası göstergeleri de “Küçük Alan Tahminleri Yöntemi”¹⁵⁷ kullanılarak üretilmeye başlanmıştır.¹⁵⁸ Bu doğrultuda ilk önce bölgesel bazda veriler sunan 2004-2013 yılı için hanehalkı işgücü araştırmasının sonuçlarına bakılacak, daha sonra “Küçük Alan Tahminleri Yöntemi” uygulaması ile il bazlı verilere ulaşılmaya çalışılacaktır. Ancak belirtildiği gibi il bazda verilere ulaşılması ve kadın erkek ayrımı yapılması zor olmuştur.

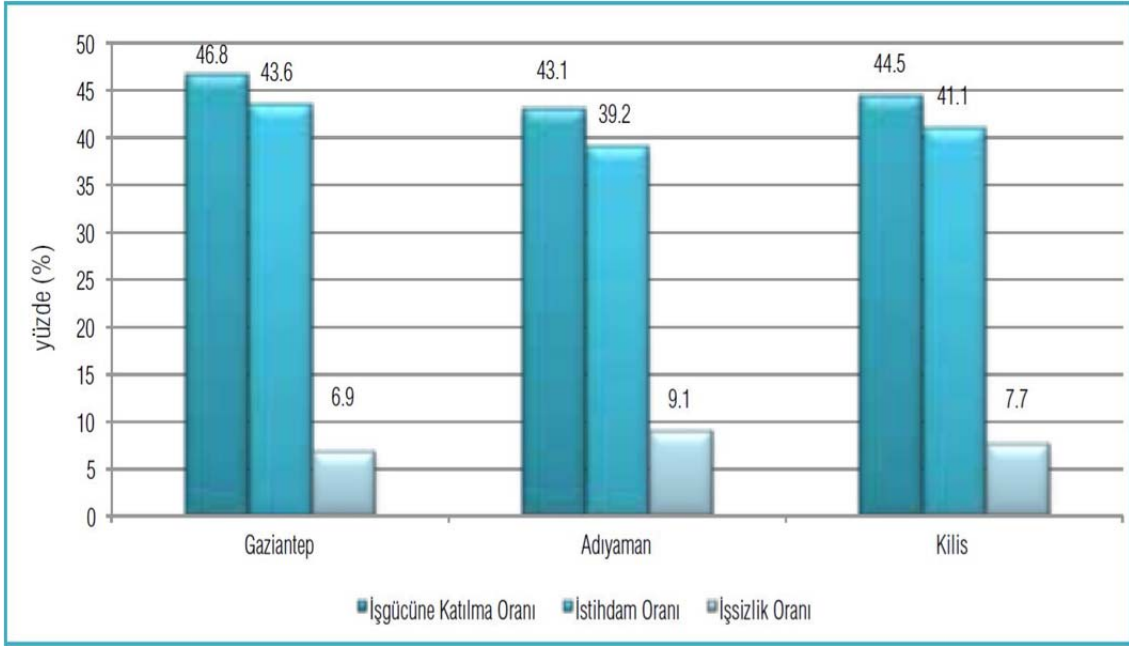
TÜİK'in hazırladığı model çalışması sonucuna göre 2011 yılında; işsizlik oranının en yüksek olduğu iller sırasıyla, Adıyaman (%16,1), İzmir (%14,7) ve Gaziantep (%14,4) olarak tahmin edilmiştir. Türkiye genelinde 2011 yılı işsizlik oranı yüzde 9,8'dir. Bu sonuçlara göre, 2011 yılı için Gaziantep'te işsizliğin Türkiye ortalamasının oldukça üstünde olduğu ifade edilebilir.¹⁵⁹ 2012 ve 2013 verilerine göre de Gaziantep işsizlik oranı sırasıyla 11,2 ve 6,9 olmuştur.

¹⁵⁶ TÜİK, “İş Gücü, İstihdam ve İşsizlik İstatistikleri”, **SorularlaResmi İstatistikler Serisi-1**, Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, 2007, s.10

¹⁵⁷ Bu yöntem TÜİK'in resmi sitesinde, işgücü araştırmasından elde edilen orjinal verilerin yanısıra, ekonometrik çalışmalar sonucu belirlenmiş olan çoğunlukla idari kayıtlara dayalı dışsal değişkenlerin (il nüfusu ve diğer demografik göstergeler, Sosyal Güvenlik Kurumu verileri, İŞKUR kayıtlı işsiz sayısı vb.) bir arada kullanılması şeklinde açıklanmaktadır. Çalışmada temel olarak herhangi bir il için örnek hacminin yeterli olması durumunda, üretilen tahmin, o il için araştırmadan doğrudan elde edilen sonuca yakın olmakta, örnek hacminin o il tahmini için yetersiz kalması durumunda ise, elde edilen tahmin ağırlıklı olarak dışsal veriler tarafından belirlenmektedir.

¹⁵⁸ TÜİK, “İl Düzeyinde Temel İşgücü Göstergeleri”, 2011-2012, <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=15882>, (08.11.2014)

¹⁵⁹ TÜİK, 2011-2012

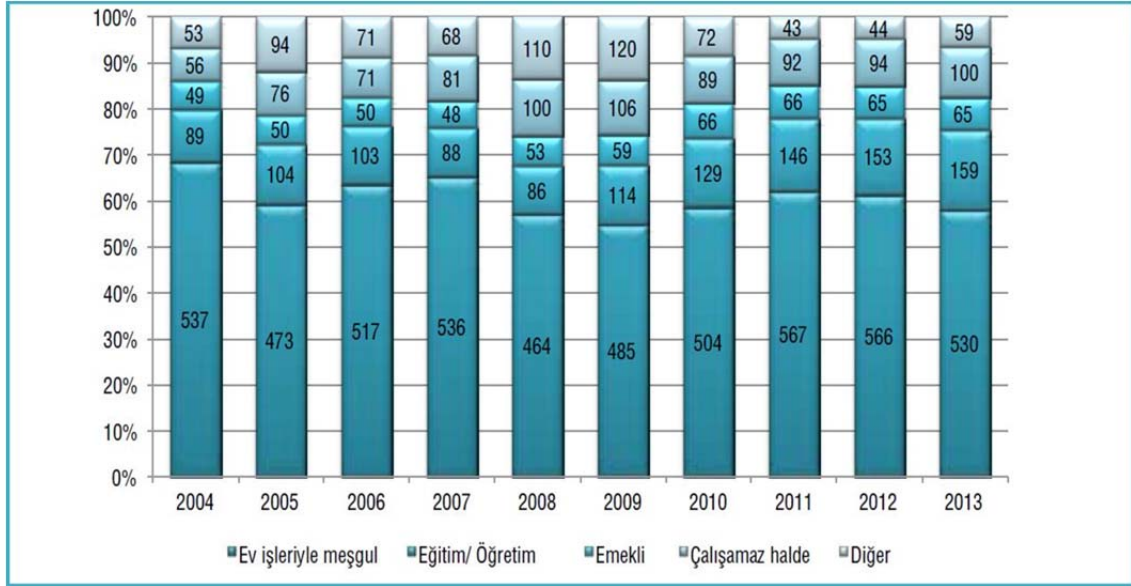
Şekil 1: 2013 Yılı İl Bazında İşgücü, İstihdam ve İşsizlik Verileri

Kaynak: TÜİK

Fakat kadın istihdamına ilişkin il bazında verilere tam olarak erişilememiştir. Ancak bölge bazında TRC1 Bölgesi'nin kadın istihdamı konusunda Türkiye ortalamasının oldukça altında kaldığı tahmin edilebilir. Bu konu hakkında ileriki bölümlerde daha ayrıntılı bilgi verilmeye çalışılacaktır. Ancak şunu belirtebiliriz ki TÜİK'in 2004 verileri göre, Türkiye genelinde kadın istihdamı yüzde 20.8 seviyelerindeyken, Gaziantep'in de içerisinde olduğu TRC1 Bölgesi'nde bu oran 7.6'dır. 2004 yılından 2013'e kadar TRC1 Bölgesi kadın istihdamı oranı her zaman Türkiye ortalamasının altında kalmış, 2013'te bu oran Türkiye genelinde 27.1, TRC1 Bölgesi'nde ortalama 18.3'tür.¹⁶⁰ TRC1 Bölgesine dair işgücüne katılmama nedenleri arasında en büyük payı, aşağıdaki tablodan da görüleceği gibi, ev işleriyle meşgul olmak oluşturmaktadır. Bu da kadın istihdamının neden bu kadar düşük olduğuna dair fikir sunmaktadır. Bu durumun en büyük sebebi, erkek egemen toplum yapısının getirmiş olduğu kadının öncelikli yeri evi anlayışıdır. Kadının ev işlerinin sorumluluğunu yüklenmesi, yaşlı ve çocuk bakımı ile ilgilenmesi bu anlayışın bir ürünüdür. Zira Antep'te yapılan görüşmeler de bu kanaati destekler niteliğindedir. Yapılan yorumlar, Antep'te daha önceden de kadın istihdamının düşük olduğu, fakat son dönemlerde bu oranın iyice aşağılara çekildiği şeklindedir. Kadının çalışması “ayıp” sayılmaktadır.

¹⁶⁰ İKA, “TRC1 Gaziantep-Adıyaman-Kilis Bölge Planı 2014-2023”, Ağustos 2015, s. 19

Bununla birlikte, kadınların çalışma hayatında daha çok enformel şekillerde yer alması, onları işgücü katılım oranlarında düşük çıkaran bir diğer unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

Şekil 2: TRC1 Bölgesi İşgücüne Dâhil Olmama Nedenleri

Kaynak: TÜİK

2014 yılında Türkiye genelinde 15 ve daha yukarı yaştakilerde işsizlik oranı ise yüzde 9,9 seviyesinde gerçekleşmiştir.¹⁶¹ Bu oranlara bölgeler düzeyinde bakıldığında ise 2014 TÜİK verilerine göre, işsizlik oranının en yüksek olduğu bölge, yüzde 15,6 ile TRC Güneydoğu Anadolu Bölgesi'dir. Gaziantep, Adıyaman ve Kilis'in içinde yer aldığı TRC1 bölgesinde işgücüne katılım oranı 15-64 yaş arası yüzde 46,5, işsizlik oranı 8,1, istihdam oranı ise yüzde 42,7 ile Türkiye ortalamasının oldukça altındadır.¹⁶²

Sektörel açıdan bakıldığında ise TRC1 Bölgesi'nde hizmet sektörünün 2013 yılı toplam istihdamdaki payı yüzde 44,1, sanayi sektörünün payı yüzde 32, tarım sektörünün payı ise yüzde 23,9'dur. TRC1 Bölgesi'nde istihdamın yıllar itibariyle sektörel yapısındaki değişim incelendiğinde; sanayi sektörü payının 2004 yılında yüzde

¹⁶¹ TÜİK, "İşgücü İstatistikleri", 2014, <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=18645> (01.03.2016)

¹⁶² TÜİK, "İşgücü İstatistikleri", 2014, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1007 (01.03.2016)

28,8'den, 2013 yılında yüzde 32'ye çıktığı görülürken, hizmet sektörünün payında yüzde 49,8'den, yüzde 44,1'e bir düşüş yaşanmıştır. Toplam istihdamda en düşük paya sahip sektör olan tarım sektörünün payı 2004'te yüzde 21,4'ten 2013'te yüzde 23,9'a yükselmiştir. Sanayi sektöründe Türkiye ortalaması ise 26,4, hizmet sektöründe 50,0, tarım sektöründe de 23,6'dır. ¹⁶³

Şekil 3: TRC1 Bölgesi Sektörel İstihdam Payları (%)

Kaynak: TÜİK

Gaziantep için önemli bulgular sunan bir çalışma, Şerife Geniş ve Emin Baki Adaş'ın(2011) 2008 Aralık ve 2009 Nisan aylarını kapsayan süre içinde, temsili bir örnekleme dayalı olarak gerçekleştirdikleri alan araştırmasıyla ortaya çıkmıştır. Bu çalışmanın sunduğu veriler ışığında Gaziantep kent nüfusunun demografik ve sosyo-ekonomik özellikleri değerlendirilmiştir. Gaziantep'in işgücü yapısına dair daha geniş bir perspektifle bakmak açısından bu çalışmanın sonuçları da incelenmiştir. Nitekim alan araştırması, Gaziantep için önemli bir sorun teşkil eden kayıt dışılığa dair önemli veriler barındırmaktadır. Araştırmaya göre 16-35 yaş grubunda yer alan genç nüfusun işgücüne katılım oranı ortalama yüzde 35'ler civarındadır. Kentte çalışan nüfusun yarısından biraz fazlası (% 51,5) kayıt-dışı olarak, iş güvencesinden ve sosyal güvenceden yoksun bir şekilde çalışmaktadır. Kentte kayıt dışılık önemli bir problemdir. Diğer bir veri ise kadınların işgücüne katılım oranıyla alakalıdır. Cinsiyet açısından bakıldığında, erkeklerin işgücüne katılım oranı yaklaşık yüzde 40, kadınların ise işgücüne katılım

¹⁶³ TÜİK, "Hanehalkı İşgücü Araştırması Bölgesel Sonuçlar 2004-2013", İşgücü ve Yaşam Koşulları Daire Başkanlığı İşgücü İstatistikleri Grubu, s.70

oranı ise sadece yüzde 6,6'dır.¹⁶⁴ Kadın işgücüne katılım oranının düşüklüğü daha önceden de belirtildiği gibi Gaziantep'te kadın istihdamı probleminin yıllardır sürüp gittiğinin kanıtıdır. Gaziantep toplumsal dokusunda erkek egemen yapı ağırlığını hissettirmektedir.

4.1.4.2. Gaziantep Eğitim Göstergeleri

TÜİK 2012 verilerinde TRC1 Bölgesi'nin 6 yaş ve üzeri okuma yazma bilmeyen nüfusunun oranı, son beş yıl içerisinde azalma görülmele birlikte hâlâ Türkiye ortalamasının üzerindedir. Bölgenin okur yazar oranı yüzde 99,44 ile 17. sırada gelmektedir. Gaziantep'te okur-yazarlık oranı ise 95,26 ile 95,78 olan Türkiye ortalamasının altındadır. Okur-yazarlığa cinsiyet açısından bakıldığında kadın okur-yazarlığı 90,52 ile yine Türkiye ortalamasının altında kalmaktadır. Ülke genelinde ortalama eğitim süresi 6,2 yıl iken bu oran Gaziantep'te 5,3 yıla kadar düşmektedir. Kadınlar açısından ise sonuçlar daha vahimdir. 2012 yılı için ortalama kadın eğitim süresi Türkiye genelinde 5,6 iken Gaziantep'te 4,6'dır.¹⁶⁵

Yine 2012 verileriyle TRC1 Bölgesi için net okullaşma oranlarına baktığımızda, okul öncesi okullaşma oranı en yüksek il yüzde 32,04 ile Kilis olurken, bu ili yüzde 29,8 ile Adıyaman, yüzde 22,6 ile Gaziantep izlemektedir. Bu oranlar Kilis hariç yüzde 30,93 olan Türkiye ortalamasının altındadır. İlköğretim okullaşma oranı en yüksek olan il, yüzde 99,16 oranı ile Gaziantep'tir. Adıyaman'ın ilköğretim okullaşma oranı yüzde 98,61, Kilis'in yüzde 97,96'dır. Zorunlu eğitim programı ile ilköğretimde okullaşma oranı artarken bu oran ilköğretimden sonraki eğitim aşamalarında düşmektedir. Ortaöğretim okullaşma oranı Gaziantep'te yüzde 59,24, Adıyaman'da yüzde 65,67, Kilis'te yüzde 66,52'dir. Mesleki ve teknik eğitim okullaşma oranı Gaziantep'te yüzde 24,15, Adıyaman'da yüzde 32,17 ve Kilis'te yüzde 42,6'dır.¹⁶⁶

Özellikle sanayileşme ve ticari canlılık açısından son zamanlarda başarılı bir çizgi yakaladığı iddia edilen Gaziantep'in bu başarısının okullaşma ve eğitim gibi sosyal

¹⁶⁴ Şerife Geniş ve Emin Baki Adaş, "Gaziantep Kent Nüfusunun Demografik ve Sosyo-ekonomik Yapısı: Saha Araştırmasından Notlar", **Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 2011, Sayı. 10(1): 293-321, Ankara, s. 305

¹⁶⁵ İKA "T.C İpekyolu Kalkınma Ajansı TRC1 Bölgesi(Gaziantep-Adıyaman-Kilis)", 2. Taslak, 2014, s. 15

¹⁶⁶ İKA, 2014, s.16

yapısına aynı şekilde yansımadağı görölmektedir. Gaziantep ortaöğretim, mesleki ve teknik liseler okullaşma oranı ile Türkiye ortalamasının oldukça altındadır. Eğitim açısından bu olumsuz tablo kadınlar için daha belirgin hale gelmektedir. Yine TRC1 Bölgesi'nin yükseköğrenim durumu (yüksekokul ve fakülte mezunu, yüksek lisans ve doktora mezunu) incelendiğinde, yükseköğrenim mezunlarının 15 yaş üzeri nüfusa oranında Türkiye ortalaması yüzde 11,41 iken TRC1 Bölgesi'nde yüzde 7,5 olup ülke ortalamasının oldukça altındadır.¹⁶⁷

İl bazlı güncel verilere ulaşım zorluğu daha önce de ifade edilmişti. En son ulaşılabilen eğitim göstergeleri 2013 yılına aittir. Bu verilere göre, Gaziantep'in ortalama eğitim süresi 5,4 ve kadın ortalama eğitim süresi 4,8 ile hâlâ Türkiye ortalamasının altındadır.¹⁶⁸ Yine bu tabloya güncel ve acil bir sorun olan Suriyeli mültecilerin de eklenmesi gerekmektedir. Suriye'den yaşanan göç akımı ile Gaziantep'te okullaşma oranlarının iyice düşeceği tahmin edilebilir. Türkiye'de bulunan Suriyelilerin kayıt dışı olanlar dahil 400 binine yakınının Antep'te olduğu tahmin edilmektedir. Antep'te bulunan Suriyelilerin yüzde 54'ünü çocuk olduğunu düşünürsek; 2015 verilerine göre 63 bin 607'si okul çağında olan bu çocukların 32 bin 803'ü eğitim görebilmektedir.¹⁶⁹ Bu durumda yaklaşık 150 bin kadar Suriyeli çocuk işçinin Antep piyasasına dahil olduğu kanısına varılabilir. Bu oranlarla Antep'in var olan düşük eğitim göstergeleri daha da aşağıya düşecektir.

4.1.4.3. Gaziantep Sağlık Göstergeleri

Bir bölgenin gelişmişlik ve yaşam kalitesini anlamak için o bölgede sunulan sağlık hizmetleri önemli bir ölçüt olarak kullanılabilir. Nitekim TRC1 Bölgesi sağlık değerleri açısından genel olarak Türkiye ortalamasının altında seyretmekte ve bu durum yaşam kalitesini de etkilemektedir. Devlet Planlama Teşkilatı'nın 2003 yılında hazırlamış olduğu İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Çalışması verilerine göre sağlık sektörü gelişmişlik sıralamasında TRC1 Bölgesi'nin 26 Düzey 2 Bölgesi arasında 21. sırada olduğu görölmektedir. Ayrıca Avrupa Birliği'nde önemli bir sağlık göstergesi olan bebek ölüm hızına bakıldığında da AB'de binde 15

¹⁶⁷ İKA, 2014, s.16

¹⁶⁸ İKA, 2015, s. 20

¹⁶⁹ GTO, "İçimizdeki Suriyeli", **Gaziantep Ortak Akıl Raporu-2**, 2015, s. 16

civarında seyreden bu göstergenin Türkiye’de binde 43, TRC1 Bölgesi’nde ise binde 45 olduğu görülmektedir.¹⁷⁰

TÜİK'in 2011 yılı verilerine göre ise TRC1 Bölgesi’nde 33 hastane bulunmaktadır. Bu hastanelerdeki toplam yatak sayısı 4 bin 815’tir. Yüz bin kişi başına düşen hastane yatak sayısı ise 195 olmaktadır. TÜİK 2011 yılı verilerine göre, TRC1 Bölgesi’nde yüz bin kişi başına 61 Uzman Hekim, 47 Pratisyen Hekim, 13 Diş Hekimi, 133 Hemşire, 116 Sağlık Memuru, 60 Ebe, 23 Eczacı düşmektedir. Bu veriler Gaziantep’te şu şekilde; 2011 yılı sağlık istatistiklerine göre 10 kamu 1 üniversite 11 tane özel olmak üzere toplamda 22 hastane bulunmaktadır. Aile sağlığı merkezi il genelinde 119 tane, uzman hekim sayısı ise bin 186’dır. Uzman hekim başına düşen nüfus ise bin 434 şeklindedir. Gaziantep'in sağlık sektörü gelişmişlik sıralaması ise 36’dır. Yine 2012 yılı için bu oranlarda pek bir değişiklik yaşanmamıştır. 2012’de TRC1 bölgesinde hastane sayısı 34 olmuş, Gaziantep'in sağlık sektörü gelişmişlik sıralaması 36’da kalmıştır. Gaziantep için bir de sağlık güvencesi sahipliğine bakıldığında nüfusun yüzde 35,4 gibi önemli bir oranının herhangi bir sağlık güvencesi kapsamında olmadığı görülmektedir. Erkekler arasında sağlık güvencesi olmayanlar yüzde 37,6 ile kadınların yüzde 33,2 oranından biraz daha yüksektir. Sağlık güvencesi sahipliği ve yaş arasındaki ilişki ise çocukların ve gençlerin diğer gruplara göre daha dezavantajlı konumda olduklarını göstermektedir. Sağlık güvencesi kapsamında olanlar için en yaygın sağlık güvence türü SSK, daha sonrasında ise Yeşil Kart, Bağ-Kur ve Emekli Sandığı gelmektedir.

Gaziantep için önemsenmesi gereken diğer bir konu ise gençler arasında hızla yaygınlaşan madde bağımlılığıdır. Gaziantep madde bağımlılığı açısından yüzde 0,4 ile yüksek bir orana sahiptir. Bu oran kentteki her bin haneden dördünde madde bağımlılığı olan biri ya da birileri var anlamına gelmektedir. Bu durum Gaziantep için önemli bir sorunun varlığına işaret etmektedir.¹⁷¹ Bu noktada, alan araştırmamız sırasında görüşme fırsatı bulduğumuz bir ilkokul öğretmenin görüşlerine yer vereceğiz. Derinlemesine görüşme gerçekleştirilen kişilere ilişkin ileriki bölümlerde isim ve soyisimden oluşan bir

¹⁷⁰ İKA, “2011 Yılı Gaziantep Sağlık İstatistikleri”, <http://www.ika.org.tr/Saglik-icerik/61.html>, (30.10.14)

¹⁷¹ Şerife Geniş ve E. Baki Adaş, “Gaziantep Kent Nüfusunun Demografik ve Sosyo-ekonomik Yapısı: Saha Araştırmasından Notlar”, **Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 2011, Sayı.10(1), s.307

kodlama tablosu yer almaktadır. Nitekim bu tablo, elde edilen bilgilerin daha açık bir şekilde anlaşılmasına olanak sağlamaktadır.¹⁷² Gözlemlerine yer vereceğimiz öğretmen H.K. özellikle bağımlılık sorununa dikkatimizi çekmiştir. Üniversite öğreniminden önce de Gaziantep'te yaşadığını belirten H.K. önemli tespitlerde bulunmuştur:

“Ben çok uzun yıllardır Gaziantep Düztepe'de yaşıyorum. Öğretmen olduktan sonra da mahallemi değiştirmedim ve burada yaşamaya devam ettim. Düztepe eskiden beridir Gaziantep'in daha çok muhalif kesimlerinin oturduğu, gençlerin boş vakitlerinde kitap ve dergiler okuyup, toplandıkları bir muhitti. Hala görece diğer mahallelere nazaran muhaliflikleri devam etmektedir. Ancak özellikle son zamanlardan itibaren gençler arasında uyuşturucu çok yaygınlaşmaya başladı. Hatta Gaziantep'te uyuşturucu kullanımının yaygınlığı bakımından ikinci bölge bile diyebiliriz. Gençler artık düşünemez konuşamaz oldu. Başboşluk batağına düştüler.”

Yine öğrendiğimize göre Kürtlerin yoğunlukta olduğu Vatan Mahallesi'nde de uyuşturucu kullanımı yaygınlaşmıştır. Karşıyaka ve Cin Tepe Mahalleleri uyuşturucunun yaygın olduğu diğer bölgeler arasındadır. Genel olarak tabloya bakıldığında Gaziantep'te sağlık hizmetlerinin yetersiz olduğu kanısına varılabilir. Halkın sağlık hizmetlerine ulaşımının zor olmasının yanı sıra gençler arasında uyuşturucunun yaygınlığı ayrıca ele alınması gereken bir konudur.

4.1.5. Gaziantep'te Öne Çıkan Sektör: Tekstil

Gaziantep'in atölyelerden fabrikalara değişen sermaye yapısına geçmeden önce en önemli sektörlerin başında gelen tekstil sektörünü alt dallarıyla incelememiz konunun daha iyi kavranması açısından yararlı olacaktır. Gaziantep Osmanlı döneminde dahi dokuma merkezi olmanın yanında pek çok üretim faaliyetini de içeren bir il konumundaydı. Var olan ticari gelenek muhtemelen Gaziantep'in ticari merkezlere yakınlığı, hammadde açısından sahip olduğu zenginliklerle de alakalıdır. Özellikle ilin tarımsal potansiyeli sebebiyle Cumhuriyet'in ilk yıllarında gıda sektörü ön plana çıkmıştır. Ancak 1930'larla birlikte Teşvik-i Sanayi Kanunu'ndan yararlanılarak Gaziantep'te pamuklu ve ipekli dokuma fabrikaları kurulmuş, gümrük tarifelerinin

¹⁷² Görüşme yapılan katılımcılara ilişkin isim-soyisimlerinden oluşan bir kodlama tablosu 116. sayfada yer almaktadır

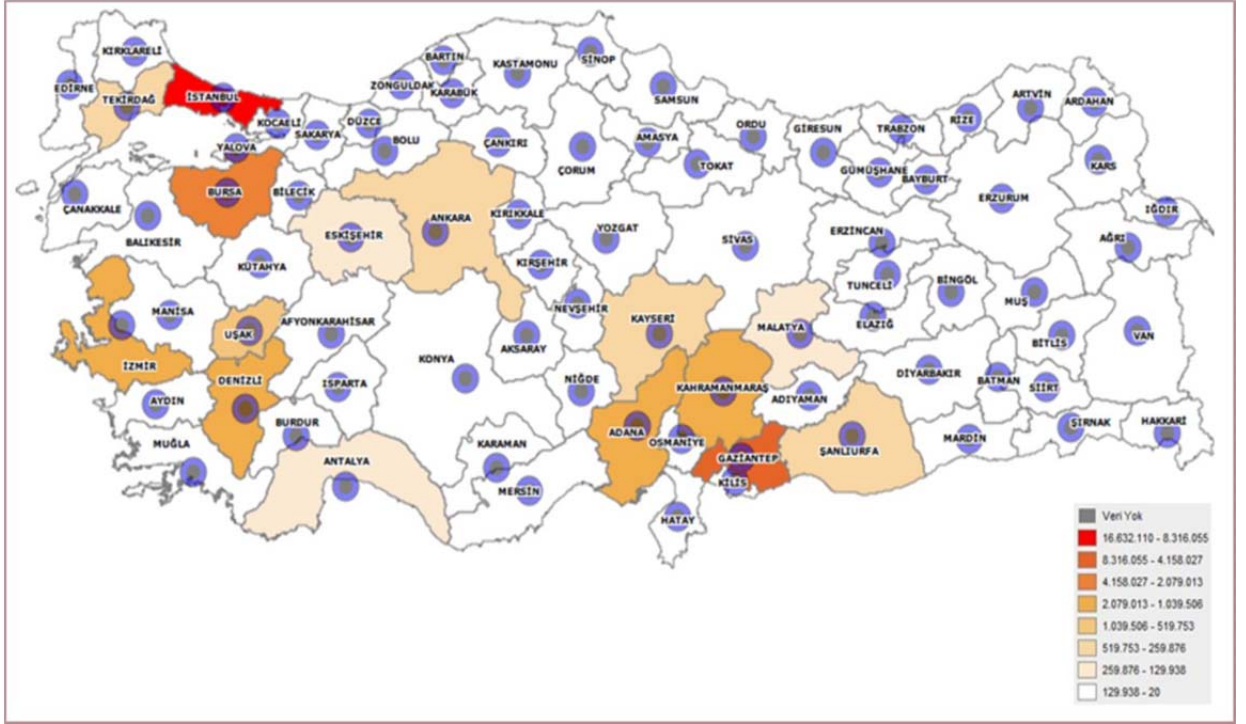
arttırılmasıyla da dokuma sanayinde önemli gelişmeler kaydedilmiştir. 1970'li yıllardan itibaren ise büyük işletme sayısının arttığı, dokuma ve konfeksiyon sektörünün en çok işçi çalıştıran sanayi sektörü olarak gıda sektörünün önüne geçtiği düşünülebilir. Ancak Gaziantep'in ticari anlamda bölge merkezi olması nedeniyle sadece tek bir sektörde değil, farklı sektörlerde de üretimin gerçekleştiği bir sanayi yapısına sahip olmasına sebep olmuştur.¹⁷³

Gaziantep'te 1960 ve 70'li yıllar içinde büyük işletme sayısının artmaya başladığı kabul edilse de henüz kayda değer nitelikte değildir. Tarihsel süreçte özellikle Ünalı Gaziantep için sanayinin kalbi olmuştur. 1970'li yıllarda dahi bu bölge küçük dokumacı atölyelerin yoğunluklu olduğu bir alandır. Gaziantep'te ilk OSB 1972 yılında arsa tahsisine başlamış, o dönemden sonra dokuma atölyeleri yavaş yavaş OSB'lere taşınmaya başlamıştır. Burada daha büyük fabrikalara dönüşen atölyeler ile emek rejimi de değişmiştir. Ancak Ünalı'da hâlâ küçük atölye ve firmalarla tekstil üretimi devam etmektedir. Verilerle de ayrıntılı bir şekilde inceleneceği gibi asıl önemli olan nokta Gaziantep'in emek yoğun sektörlerde uzmanlaşmış olmasıdır.

Bu noktada tekstil sektörüne dair yer alan bazı verilerle Gaziantep'te tekstilin yerinin anlaşılması kolaylaşacaktır. TRC1 Bölgesi'nde bulunan illere ait toplam nakdi krediler 2008 yılından 2012 yılına kadar her yıl artmış ve 2013 yılında 27,9 milyar TL'yi bulmuştur. Bölgede kullanılan nakdi kredilerin en önemli payı ise Gaziantep iline aittir. Bu pay yıllar itibarıyla ortalama yüzde 87 civarında seyretmiştir. 2012 yılında Gaziantep ilinde en fazla kredi kullanılan sektör yüzde 47,6 oran ve yaklaşık olarak 6,6 milyon TL ile “tekstil ve tekstil ürünleri” sektörü olmuştur. Yine TRC1 Bölgesi 2013 yılı nakdi kredilerin sektörler göre dağılımı incelendiğinde “tekstil ve tekstil ürünleri” sektörünün yüzde 45,8 oran ile ilk sırada yer alırken, tekstil ve tekstil ürünleri sektörü il bazında incelendiğinde nakdi kredi tutarları bakımından Gaziantep İstanbul'un ardından ikinci sırada gelmektedir.¹⁷⁴ Görüldüğü gibi Gaziantep yatırımlarını büyük oranlarda tekstil sektörü üzerinden gerçekleştirmeye devam etmektedir. Bu veriler Gaziantep sanayisinin geleceği açısından da önemli birer göstergedir.

¹⁷³ Zeynep Başak ve D. Şirin Saracoğlu, “Sermayenin Mekân Arayışı, Kapitalist üretim İlişkilerinde Değişim ve Yeni Sanayi Odakları: Gaziantep, Quo Vadis?” **Ta Ezelden Taşkıdır... Antep**, M. Nuri Gültekin(der), 1. Baskı, İstanbul: İletişim Yayıncılık, 2011, s. 426

¹⁷⁴ İKA, Ağustos 2015, s. 30

Şekil 4: 2013 Yılı Tekstil ve Tekstil Ürünleri Sektörü Nakdi Kredilerinin İllere Göre Dağılımı
Kaynak: BDDK, Finansal Türkiye Haritası, 2013

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde ve Gaziantep'te sektör çeşitliliği analizi yapılırken Güneydoğu Anadolu Projesi(GAP)'nin etkilerinden bahsedilebilir. Daha önceki bölümlerde daha ayrıntılı belirtildiği gibi özellikle sulanan alanların genişlemesi, GAP bölgesinde endüstriyel ürünlerin üretiminde de artış yaşanmasına sebep olacaktır. Ancak sulama olanakları GAP bölgesi için hala yeterli düzeyde değildir. Sulanan alanların artması ile beraber Gaziantep'in hammadde kaynaklarına yakın olmasından kaynaklanan avantajları da artacaktır.¹⁷⁵ Şimdi imalat sanayindeki payı dolayısıyla Gaziantep için en önemli sektörlerden biri olan tekstil sektörü alt dalları itibariyle incelenecektir.

4.1.5.1. Halıcılık

Halıcılık Gaziantep'in en eski işkollarından biridir. Geleneksel olarak el tezgahlarına dayanan üretim, otomatik tezgahların yaygınlaşmasıyla önemini yitirmiştir. 1950'li ve 1960'lı yıllardan itibaren dünya ile rekabet edebilmek amacıyla yavaş yavaş

¹⁷⁵ Bülent Kayalı, **Uluslararası İşbölümü ve Gaziantep Tekstil Sektörü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi SBE, Ankara, 2010, s. 68

makine halısı üretimine geçilmiş, makine halısı üretiminde artış yaşanmıştır.¹⁷⁶ Yeni teknoloji ürünü makinelerin üretim sürecine dahil edilmesi ve küçük atölyelerden büyük fabrikalara geçiş 1970'lerin sonu 1980'leri bulmuştur. Bu süre zarfında emek süreçlerinde yaşanan dönüşüm çalışmamızın asıl konusu olmakla beraber ileriki bölümlerde ayrıntılı olarak işlenecektir. Şu an için üretim sürecine daha iyi hakim olmak adına tekstil üretiminin alt dallarına dair nicel verilerle genel bir çerçeve çizmek amacındayız.

Halı ihracatı Türkiye'nin önemli ihracat kalemlerinden birisidir. Nitekim Türkiye halı ihracatında 2013 yılını yüzde 9,3 oranında artışla kapatmış ve 2,2 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. 2014 yılının ilk dokuz ayının sonunda ise halı ihracatı bir önceki yılın aynı dönemine kıyasla yüzde 8,8 oranında artarak 1,7 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Gaziantep ise geçmişten süregelen birikimi ile hem makine halısı hem de el halısı üretiminde Türkiye'nin önde gelen kentlerindedir.¹⁷⁷ TRC1 Bölgesi'nin toplam ihracat tutarında yüzde 24 oranı ile en büyük paya sahip olan sektör “halılar ve diğer dokumaya elverişli maddelerden yer kaplamaları” şeklindedir. Bu fasılda gerçekleşen ihracat önceki yıla göre yüzde 26 oranında artmış, söz konusu ihracatın neredeyse tamamını Gaziantep gerçekleştirmiştir.¹⁷⁸

Bununla birlikte bazı üretimleri gerçekleştirecek makine ve teçhizat ihtiyacı ancak ithalat yoluyla karşılanabilmektedir. Polipropilen iplik imal eden makineler bunlardan biridir. Polipropilen iplik üretiminde yerli kaynaklar sınırlı kalmakta ya da yerli malzeme, rekabet ortamında gerekli kaliteyi sağlamakta yetersiz olabilmektedir.¹⁷⁹ Dünyanın önde gelen halı ihracatçıları arasında görülen Türkiye için bazı girdilerde hâlâ dışa bağımlı olmak ayrı bir çalışma konusu iken gerçekleştirdiğimiz çalışma bakımından asıl üzerinde durduğumuz nokta sektörün emek yoğun yapısıdır. Halı üretimine teknolojinin dahil olması ve yeni makineler ile her ne kadar işçi sayısı azalmış olsa da henüz sektörün emek yoğun yapısı değişmemiştir. 2012 verilerine göre

¹⁷⁶ Kayalı, 2010, s.102

¹⁷⁷ İTKİB, “Aylık İhracat Değerlendirme Notu”,

https://www.itkib.org.tr/ihracat/DisTicaretBilgileri/raporlar/dosyalar/2014/hali_bilgi_notu_eyl%C3%BC1_2014_sifrel_i.pdf, 2014, s. 2

¹⁷⁸ İKA, 2015, s. 36

¹⁷⁹ Kayalı, 2010, s. 103

250'yi aşkın firmada 40 bin kişinin çalıştığı tahmin edilmektedir.¹⁸⁰ İlerleyen bölümlerde görüleceği gibi makinelerin üretime girmesiyle emek süreçlerinde yoğunluk ve denetim artmış, makine işçi için gerçek anlamda kolaylık sağlamamıştır.

4.1.5.2. İplik ve Kumaş

İplikçilik Gaziantep tekstil ekonomisinin temelini oluşturmaktadır. Derinlemesine görüşme yapılan işçilerin birçoğu da iplikçi ve kumaş dokumacısıdır. Bununla birlikte, Ünalı gibi tarihsel süreçte Antep'in tekstil üretim merkezi olan mekânlar, iplik ve dokuma sektöründe yoğunlaşmıştır. 1980 öncesi düşük katma değerli ve küçük ölçekli işletmelerle faaliyet gösterilirken, zamanla dış rekabet ortamı ve değişen ekonomik koşullar üretim ölçeğini arttırmıştır. Yatırımlar pamuk ipliği, sentetik iplik, örme kumaş, boya, örgü konfeksiyon, dokunmuş veya dokunmamış kumaş alanlarına doğru kaydırılmıştır. Teknolojinin gelişmesine bağlı olarak yeni makineler devreye girmiş ve teknik tekstil imalatı ortaya çıkmıştır.¹⁸¹ Ancak bu gelişmeler dahi sektörün emek yoğun yapısında bir değişim yaratmamıştır.

Gaziantep'in iplik ihracatı 1996'dan bu yana hızlı bir yükselişe geçmiştir. 1996'da 44 milyon dolarlık ihracat kaydedilirken, 2008 yılına gelindiğinde bu rakam 392 milyon dolara kadar çıkmıştır. Kentte üretilen iplikler büyük oranda sentetik hammaddeye dayanan ipliklerden oluşmaktadır. Akrilik ile beraber naylon, yün, viskon gibi maddelerin değişik oranda kullanılmasıyla elde edilen karışımli iplikler daha çok Ortadoğu ülkelerine ihracat edilirken, Gümrük Birliği ile beraber üretimi artan şenil ve gipe iplikleri çoğunlukla Avrupa'ya satılmaktadır.¹⁸² 2011 verileriyle kayıtlı 101 tane suni ve sentetik flement iplik firması bulunan Gaziantep'te, iplik üretimi halıdan sonra en büyük üretim kapasitesine sahip sektörlerden biridir. Aynı yılda iplik üretiminde çalışan işçi sayısı ise 12 bin 199'dur.¹⁸³ Halı sektörüyle birlikte 50 binden fazla işçinin sadece bu iki sektör içerisinde olduğu düşünüldüğünde çalışma evrenimizin büyüklüğü daha net ortaya çıkacaktır.

¹⁸⁰ İKA, “Tekstil”, Broşür, 2012, s. 2

¹⁸¹ Kayalı, 2010, s. 104

¹⁸² Kayalı, 2010, s.104

¹⁸³ İKA, “Tekstil”, Broşür, 2012, s. 2

4.1.5.3. Dokunmamış Kumaş

Gaziantep'te dokunmamış kumaş sektörü çoğunlukla sağlık, medikal, hijyen/temzilik ürünlerine girdi sağlamak için üretim yapmaktadır. Bununla birlikte, Gaziantep'te dokunmamış kumaş sektörü son dönemlerde üretim payını Türkiye genelinde oldukça arttırmış ve ilk sıraya oturmuştur. 2011 verilerine göre 116,5 milyon dolarlık ihracat hacmi ile Türkiye dokunmamış kumaş ihracat kaleminde ilk sırayı almıştır. Gaziantep'te 1977 yılında bir firma ile başlayan dokunmamış kumaş üretimi, 2011 yılında 11 firmaya ulaşmıştır. Ancak firma sayısının azlığına rağmen Türkiye'de dokunmamış kumaş üretiminde ilk sıradadır. Yine çalışmamız açısında da önemli olan diğer bir nicel veri istihdam alanında gözlemlenmektedir. Dokunmamış kumaş sektöründe en yüksek istihdama Gaziantep ili sahiptir. Son yıllarda hızla yükselen istihdam ve üretim kapasitesi nedeniyle dokunmamış kumaş, tekstilin önemli bir alt sektörü olarak çalışmamızda yer almıştır.¹⁸⁴

4.1.5.4. Konfeksiyon

Konfeksiyon diğer tekstil alt dalları gibi Gaziantep'te oldukça eskiye dayanan bir üretim geçmişine sahiptir. Fakat zaman içerisinde yaşanan gelişmelere diğer sektörler kadar uyum sağlayamamış ve teknolojik anlamda geride kalmıştır. Bununla birlikte, kentte üretime devam eden 800'e yakın firma bulunmaktadır. Bu firmalar ise daha çok küçük ölçekli üretim yapan; trikotaj atölyelerine, geleneksel el tezgâhlarına, dükkân ve evlerde geliştirilen küçük üretim tarzındaki pazarlamalara dayanmaktadır. Üretim ise daha çok iç pazara yöneliktir.¹⁸⁵ Antep'te üretim birimlerinin büyük ölçüde OSB'lere taşınmış olmasına rağmen, küçük tekstil atölyeleri de oldukça yaygın şekilde varlığını sürdürmeye devam etmektedir. Nitekim daha önce de konu ettiğimiz, Gaziantep için önemli bir tekstil üretim merkezi olan Ünalı, bu anlamda önemini korumaktadır. Ünalı'da hâlâ küçük atölyelerde üretim devam etmekte ancak teknolojileri OSB'lerdeki büyük firmalara göre geri kalmaktadır.

¹⁸⁴ İKA, “**Tekstil**”, Broşür, 2012, s. 2

¹⁸⁵ Kayalı, 2010, s.109

Gaziantep'te yatırım, ihracat ve istihdam rakamlarına göre en büyük sektör olarak görülen tekstil sektörünü alt dalları itibariyle kısaca inceledik. Devam eden bölümlerden Antep sanayileşme süreci daha ayrıntılı şekilde ele alınacaktır. Çalışmamız açısından asıl önemli olan nokta ise tüm alt dalları itibariyle tekstil sektörünün emek yoğun bir nitelik taşıdığıdır. Bu niteliğinden ötürü Antep tekstil sektöründe işçileşme süreçleri ve sektörün sahip olduğu enformel istihdam yapısı çalışmamızın temel konusu olarak kendine geniş yer bulacaktır.

4.2. ATÖLYELERDEN FABRİKALARA GAZİANTEP'İN DEĞİŞEN SERMAYE YAPISI

4.2.1. “Anadolu Kapları” Gaziantep

Güneydoğu Anadolu Bölgesi tarih boyunca gerek kültürel, gerekse ticari merkezlere yakınlığı ile önemli bir konuma sahip olmuştur. Bölge, üzerinde asırlarca farklı uygarlıklar ve kavimlerin izini taşımış; Avrupa, Anadolu ve Ortadoğu arasında transit ticaret ve ulaşım ağı oluşturmuştur. Özellikle Gaziantep bu konumun getirdiği ayrıcalıklardan oldukça faydalanmıştır. Gaziantep'in bölgede ve Türkiye'de yerel sanayi odağı olarak kendinden söz ettirmesinde bahsettiğimiz tüm bu koşullar etkili olmuştur. 16. yüzyılda dahi Gaziantep'te faal bir ticari hayatın olduğunu gösteren yazılı kaynaklar mevcuttur. 1534 tarihli Ayıntab Livası Kanunnamesi'nde Antep'in senelik üretim rakamları yer almaktadır. Aynı zamanda Antep'in tarım ve ticaret hayatını düzenleyen kuralların konulduğu görülmektedir. Kentin bölge merkezi durumuna getiren tarihi bir etken de Gaziantep'in en büyük rakibi olan Halep'in yeni ulusal sınırlara kavuşması ve bölgeden büyük ölçüde kopmasıdır. Tarihsel süreçte bölgedeki ülkelerin petrol gelirlerinin artmaya başlaması ile de Gaziantep Avrupa, Türkiye ve Ortadoğu arasındaki ulaşım ağının merkezi olmuş, bu durumda ticaretin yanı sıra sanayinin de gelişmesine kolaylık sağlamıştır.¹⁸⁶

Gaziantep'in sahip olduğu köklü sanayi ve ticaret kültürünün varlığı bir ölçüde şehirde gerçekleşen kayıt dışı sınır ticaretine de bağlanabilir. Gaziantep'in sınır bölgesinde oluşu gerek kayıtlı, gerekse kayıt dışı ticaret için olanak sağladığı

¹⁸⁶ Sencer Ayata, “Bir Yerel Sanayi Odağı Olarak Gaziantep'te Girişimcilik, Sanayi Kültürü ve Ekonomik Dünya ile İlişkiler”, **İlhan Tekeli İçin Armağan Yazılar**, Hülya Hatipoğlu (Yay. Haz.), S. İlkin, O. Tekelioğlu, M. Güvenç (Edi.), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2004, s.561.

düşünülebilir. Gaziantep'in Ortadoğu'dan Avrupa'ya geçiş güzergahında yer alması bu kanıyı güçlendirecektir. Ancak Gaziantep'in ticaret hayatının gelişmesi ve sermaye birikim koşullarının yaratılmasındaki asıl unsur olan emek süreçleri, çalışmanın da ana kaygısı olarak karşımızda durmaktadır. İleriki bölümlerde Gaziantep'in “kaplan” olarak nitelendirilmesinin arkasında yatan en önemli etmen olan emek süreçleri ayrıntılı olarak yer alacaktır.

Ticaret ve sanayileşmenin Antep için yeni bir kavram olmadığını belirtmiştik. Antep'te dokumacılık faaliyetlerinin başlangıcına dair kesin bir tarih vermek zordur. Nitekim Osmanlı döneminde dahi Antep'te ticari hareketliliğin varlığına ilişkin çeşitli kaynakların olduğundan bahsetmiştik. Bu ticari hareketlilik komşu pazarlar ve ham madde kaynaklarına yakınlık nedeniyle çoğunlukla gıda ve tekstil ürünleri üzerine yoğunlaşmıştır. Ancak Antep'in belli bölgelerinde, el tezgahlarında ve küçük atölyelerde yoğunlaşan dokumacılık faaliyetlerinin özellikle Cumhuriyet'in ardından yaygınlaştığını belirtebiliriz. Üretim faaliyetlerinin emek yoğun yapısı ise varlığını sürdürmektedir. Gaziantep tekstil sektörünün büyük fabrikalara taşınması 1980 sonrası yaygınlaşan OSB ile paralel gerçekleşmiştir. Ancak atölyelerin fabrikalara dönüşmesi ve OSB'lere taşınması bir anda gerçekleşmemiş, 1980 sonrası dönemde dahi, günümüzde de var olmakla beraber, Ünal'dı gibi sanayi bölgelerinde atölye üretimleri devam etmektedir. Dolayısıyla 1980 sonrası emek sürecinde yaşanan dönüşümü anlamak, biraz da atölyelerde gerçekleştirilen üretim süreçlerini anlamaktan geçmektedir. Bu nedenle çalışma bu yönde devam ettirilecektir.

Gaziantep'te tekstil atölyelerinde çalışan işçilerden M.T.¹⁸⁷ Ünal'dı'daki üretim sürecini şu şekilde tanımlamıştır:

“O dönem bir makinanın başında bizim 'halfe' dediğimiz kalfalar, bir de makinenin arkasındaki büyük bobinleri değiştiren çağcılar vardır. Genelde üçüncü bir yardımcımız daha olurdu, operatör yardımcısı gibi. Şimdi yeni makinalarda onlara telci deniyor. Eski makinelerin devir hızı ile iki halı çıkardı. Şimdilerde dört halı çıkıyor. Şimdiki makinalar eski makinalarla aynı sürede çok daha fazla üretim yapabiliyor. Fakat daha fazla üretim yapmasıyla birlikte daha az işçi çalışmaya başladı.

¹⁸⁷ Tekstil işçileri ile yapılan derinlemesine görüşmelere dair isim-soyisimden hazırlanan kodlama tablosu 115. sayfada yer almaktadır.

Eskiden makinelerin başında olan 36 işçinin yerine şimdi altı işçi var diyebiliriz. Daha fazla üretim daha az işçiyle. Bilgisayarlı dokuma makinası ilk çıktığında kalfa, çağcı, telci olarak üç kişiydik fakat daha sonra ikiye düştü. Bu sayı şimdi ise bir kişi. Ayrıca şimdilerde bir işçi birkaç makinaya birden de bakabiliyor.”

Şehirlerin neo-liberal sisteme eklenmesi küresel politikalarla etkileşim halinde olmaktadır. Gaziantep'te küresel ölçekte yaşanan gelişmelere uyum sağlamış, önceki bölümlerde yer verildiği gibi özellikle küreselleşme süreci ve yerelleşme politikaları, Antep'i yeni sermaye birikim sürecine entegre olmasına hizmet etmiştir. Nitekim bu bağlamda ortaya çıkan OSB'ler bu gelişimin bir parçasıdır. Küçük atölyeler yerlerini OSB'lerde büyük fabrikalara bırakmış, devlet teşvik ve politikalarıyla dış ticaret hacmi yükselmiştir. İleride emek boyutunda daha ayrıntılı görüleceği gibi artık yeni makinalarla ve büyük fabrikalarda işçiler belki daha az saatlerde, fakat daha yoğun bir sömürüye maruz kalmaktadırlar.

Sanayileşme sürecinde küçük atölyelerin büyük fabrikalara dönüşmesi etkileşimli birçok ilişkiyi barındırmaktadır. Dünya ekonomisinin dönüşümü, uluslararası politikalar, teknolojinin ilerlemesi, devlet destek ve teşvikleri, emek süreçleri ve işgücü maliyetlerinin düşüklüğü gibi ve daha birçok etmen bu sürecin unsurlarıdır. Fakat Gaziantep özelinde bakıldığında, Gaziantep'in devletle olan ilişkisine dair farklı görüş açıları mevcuttur. Bu görüşlere göre, Gaziantep sanayisinin gelişmesinde itici güç olarak kamu yatırımları rol oynamamıştır. Devletin yaptığı alt yapı yatırımları dışında kamuya ait büyük çaplı tarım, enerji, sanayi alanında faaliyet gösteren kuruluşlar yoktur. Diğer bir noktada büyük çaplı yurt içi ve yurt dışı kaynaklı özel yatırımların Antep'te bulunmaması ve gelişimin daha çok yerel kaynaklı bireysel yatırımlar tarafından sağlanmış olmasıdır.¹⁸⁸ Bu görüşler Gaziantep'te var olan ticari sınıfın sanayi yatırımlarını doğrudan desteklediği kabulüne dayanmaktadır. Büyük çaplı şirketlerin yüzde 37'si kuruluş sermayesi olarak daha önceki faaliyet alanları olan ticaretten elde ettikleri birikimi göstermiştir. Sanayi kökenli kuruluşların da önemli bir bölümünün başlangıçta veya bir kuşak öncesinde ticarete dayandığı iddia edilebilir. Tüm bunlar Gaziantep'in aşırı derecede dış finansman bağımlılığına girmediği ve Gaziantep'in kendi

¹⁸⁸ Zeynep Başak ve D. Şirin Saracoğlu, 2011, s. 428

göbeğini kesmiş olması yorumlarını getirmektedir.¹⁸⁹

Yapılan açıklamalar genel olarak devletin ilgisizliği ve yerel yatırımcıların üstün girişimcilik yetenekleri üzerinde yoğunlaşmaktadır. Ancak özellikle Gaziantep ve Denizli gibi kentlerde yer alan sermaye sınıfı 1950'lerden başlayarak devletin yaptığı yatırımları göz ardı etmektedir. Gaziantep planlı ekonomi döneminde devletin sanayi desteklerinden ve önemli altyapı yatırımlarından faydalanmakla beraber, aynı zamanda 1980'lerden itibaren dışa açılma sürecinde sermaye, devletin sağladığı hibe ve çok düşük faizli kredileri de kullanabilmiştir. İlerleyen bölümlerde bu konuya daha ayrıntılı girilecektir. Ancak geçmeden önce özel sektör ve yerel siyaset ilişkisine dair bir örnek vererek konuya giriş yapmış olacağız. Örneğimiz Gaziantep'in 1989 yılında büyükşehir statüsü kazanması ve Celal Doğan'ın Gaziantep Büyükşehir Belediyesi Başkanlığına gelmesi üzerindedir. Celal Doğan daha önce de CHP ile Gaziantep Milletvekiliği yapmış, 2015'ten itibaren de HDP'nin Gaziantep 1. sıra milletvekili olarak meclise girmiştir. Celal Doğan, neo-liberal politikalarla tanımlanmış bir yerelliği benimsediği kendi kurduğu cümlelerle anlaşılmaktadır.¹⁹⁰

“Belediyelere bağlı bütün şirketler kapatılmalı ve toplu taşımadan çöplerin toplanmasına kadar bütün belediyecilik hizmetleri özelleştirilmelidir. Büyük çapta projelerin hayata geçirilmesinde belediye başkanları referandum yapabilme hakkına sahip olmalıdır.”

Celal Doğan'ın ardından sahip olduğu belediyecilik geleneği, AKP'den seçilen Asım Güzelbey döneminde de korunmuştur. İşadamlarının şehirlerdeki merkezi önemde konumu ve yerel yöneticilerle çalışma ortaklığı neo-liberalizmin bir parçası olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁹¹

¹⁸⁹ Ayata, s. 562

¹⁹⁰ Ayşe Seda Yüksel, “Bir Şehir Efsanesi, Göç ve Değişen Antep”, **Ta Ezelden Taşkındır... Antep**, M. Nuri Gültekin(der), 1. Baskı, İstanbul: İletişim Yayıncılık, 2011, s.377

¹⁹¹ Yüksel, 2011, s.377

4.2.1.1. Sanayileşme Sürecinde Gaziantep

Türkiye'de 1980'lerden itibaren ithal ikameci sanayileşme politikalarından vazgeçilmiş, ihracata yönelik bir strateji benimsenmiştir. Ancak İhracatın gayrisafi hasılaya oranı vb. göstergelerdeki değişimlere bakılarak ülke ekonomisinin dışa açık bir konuma geldiği kabul edilse de, tam olarak ihracata yönelik bir geçişin yaşanmadığını savunan çalışmalar da mevcuttur. Bu çalışmalarda yatırımların dışa yönelik sektörlerden çok içe yönelik sektörlerde yoğunlaştığı, bu doğrultuda yeni rekabet yaratacak yatırımlardan kaçılarak mevcut işletmelerde yenileştirme ve kapasite artırımına yönelik yatırımlara ağırlık verildiğine dair tespitler sunulmuştur. Yapılan araştırmalar özellikle 1990'lı yılların ilk yarısına kadar olan dönemde, Gaziantep'te yerleşik olan büyük firmalar arasında ihracatın toplam üretim içindeki payının yüzde 20'lerin altında kaldığını göstermiştir. İçinde Gaziantep ve Denizli'nin de bulunduğu dört kentte yapılan bir başka araştırmada ise işletmelerin sadece yüzde 14'nün öncelikle dış pazarlar için üretim yaptığı saptanmıştır.¹⁹² Yine Türkiye'de ihracatın çoğunlukla büyük firmalar tarafından yapılması ve özellikle kriz dönemlerinde ivme kazanması bu görüşleri destekleyici unsurlar olarak sunulmaktadır. Bu tespit ihracatın krizden kurtulmanın bir yolu olduğu yorumunu getirmiştir.¹⁹³

1980 sonrası dönemde hem OSB'lerin aktif şekilde faaliyete geçmesi hem de “geleneksel” nitelikteki malların ihracatında artış yaşanması birlikte gözlenmiştir. Özellikle 1994 krizi sonrasında geleneksel sayılabilecek iş kolları çerçevesinde ürün çeşitlendirmesine gidilmiştir. 1996-1997 verilerine göre Gaziantep sanayi üretiminin yüzde 36.8'i yurtdışına ihraç etmekteydi. Kriz sonrasına denk gelen bu süreçte ihracat yüzdesi artmış ancak bu artış geleneksel mallarla sağlanarak emek yoğun sektörlerde güçlenilmiştir.¹⁹⁴ Günümüzde de gıda, tekstil gibi geleneksel mallarda yoğunlaşma eğilimi değişmemiştir. Aşağıdaki tabloda görüldüğü gibi 2014 yılına gelindiğinde ihracatta ilk üç sırayı gıda, halı ve tekstil ürünleri almıştır.

¹⁹² Pınar Bedirhanoglu ve Galip L. Yalman, “Neoliberal Küreselleşme Sürecinde Türkiye'de 'Yerel' Sermaye: Gaziantep, Denizli ve Eskişehir'den İzlenimler”, **Praksis**, Sayı. 19, Ankara: Dipnot Yay. ss. 241-266

¹⁹³ Bedirhanoglu ve Yalman, s. 245

¹⁹⁴ Bedirhanoglu ve Yalman, s. 247

Tablo 4
2014 Yılına Ait İhracata Konu Olan İlk 10 Ürün

SIRA	İHRAÇ EDİLEN ÜRÜN	TOPLAM TUTAR-USD
1	Hububat, Bakliyat, Yağlı Tohum ve Mamulleri	1.580.732.000
2	Halı	1.497.003.000
3	Tekstil ve Hammaddeleri	1.074.995.000
4	Kimyevi Maddeler ve Mamulleri	716.082.000
5	Ağaç Mamulleri ve Orman Ürünleri	371.890.000
6	Çelik	316.502.000
7	Meyve ve Sebze Mamulleri	137.070.000
8	Makine ve aksamaları	131.476.000
9	Hazır Giyim ve Konfeksiyon	127.487.000
10	Deri ve Deri Mamulleri	104.023.000
TOPLAM		6.057.260.000

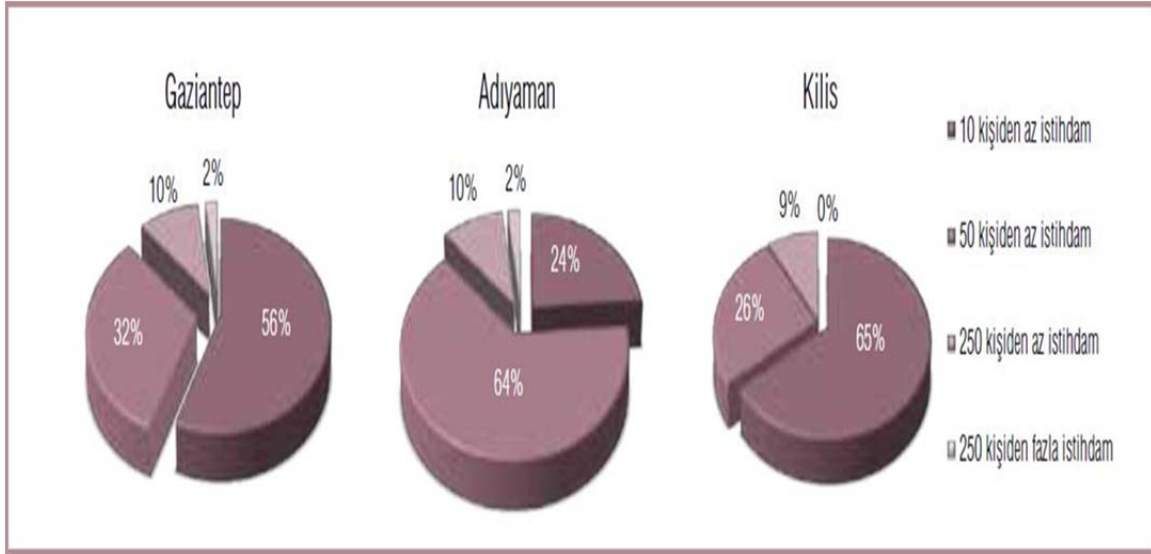
Kaynak: GTO

1980'lerden itibaren Gaziantep gibi ihracat ve sanayileşme sürecinde kısmen de olsa bir gelişme kaydeden kentler, bölgede yaşanan Türkiye ortalamasının altındaki ücret düzeylerinden, son derece düşük sendikalaşma oranlarından ve benzer ürünler üreten çok sayıda firmanın fiyat kırarak rekabet etmeye çalışmasından beslenmiştir. Bu sürecin ise gözlemlenebilen sonuçları; emek süreçlerinin enformelleşmesi, ücret ve çalışma koşullarının esnekleştirilmesi ve sendikal örgütlenme düzeylerinin daha da düşmesi olmuştur.

Antep sanayisinin geldiği noktanın daha iyi anlaşılması açısından bazı verilere yer vermek yerinde olacaktır. İpekyolu Kalkınma Ajansı(İKA)'nın hazırladığı raporda yer alan 2012 yılı verilerine göre, TRC1 Bölgesi'ndeki toplam istihdamın yüzde 34,7'si sanayi sektöründe yer almaktadır. Bu oran, yüzde 26 olarak gerçekleşen Türkiye geneli sanayi istihdam oranının oldukça üzerinde kalmaktadır. Fakat bu istihdamın daha çok Gaziantep'in tekstil başta olmak üzere gıda, kimya, makine ve metal, plastik, ayakkabı-deri ve mobilya sektörlerindeki sahip olduğu firma sayıları ile sağlandığı belirtilebilir. Nitekim Gaziantep'te faaliyet gösteren 2 bin 420 firmanın yüzde 56'sı 10 kişiden az, yüzde 2'si ise 250 kişiden fazla istihdam sağlarken, Adıyaman'da bulunan 237 firmanın yüzde 24'ü 10 kişiden az, yüzde 2'si 250 kişiden fazla istihdam sağlamakta, Kilis'te imalat sanayinde faaliyet gösteren 56 firmanın yüzde 65'i 10 kişiden az istihdam

sağlamaktadır. Kilis'te 250 kişi veya üzeri istihdamı bulunan firma yer almamaktadır.

Yine Gaziantep'in imalat sanayi kollarına göre istihdam rakamları incelendiğinde en fazla istihdamın 44 bin 051 kişi ile tekstil imalatı sektöründe olduğu görülmektedir.¹⁹⁵

Şekil 5: TRC1 Bölgesi İmalat Sanayinde Faaliyet Gösteren Firmaların İstihdam Rakamlarına Göre Dağılımı

Kaynak: TRC1 Bölgesi Bilim, Sanayi ve Teknoloji İl Müdürlükleri verilerinden derlenmiştir, 2013

Yine Gaziantep için ihracat verilerine bakarsak, Gaziantep'in son 14 yılda Türkiye toplam ihracatından aldığı pay da artış yaşadığı, 2000 yılında Türkiye ihracatının yüzde 1,51'sini gerçekleştirirken 2013'te bu oranın yüzde 4,27'ye çıktığını görebiliriz. Gaziantep son 14 yılda komşusu olan diğer illere göre daha yüksek bir ihracat performansı sergilemiştir.¹⁹⁶

¹⁹⁵İKA, Ağustos 2015, s. 56

¹⁹⁶GTO, "Dünyanın 7 Harikasından Biri: Gaziantep", <http://www.gto.org.tr/Ekonomi-icerik-19.html> (27.06.2016)

Tablo 5
İller Arası İhracat Oranları Karşılaştırması

(BİN \$)	2000		2005		2010		2014	
	İhracat 1000\$	Pay %	İhracat 1000\$	Pay %	İhracat 1000\$	Pay %	İhracat 1000\$	Pay %
GAZİANTEP	420.108	1,51	1.746.030	2,38	3.593.632	3,16	6.641.306	4,2
HATAY	271.288	0,98	787.024	1,07	1.697.854	1,49	2.070.001	1,3
ADANA	343.354	1,24	888.657	1,21	1.346.535	1,18	1.911.451	1,2
KAYSERİ	255.472	0,92	580.655	0,79	1.137.476	1,00	1.891.140	1,2
KAHRAMANMARAŞ	96.193	0,35	234.583	0,32	543.759	0,48	876.734	0,6
Ş.URFA	15.026	0,05	29.860	0,04	192.623	0,17	245.703	0,2
ADİYAMAN	4.800	0,02	5.554	0,01	71.934	0,06	249.445	0,2
KOCAELİ	752.903	2,71	3.418.121	4,66	9.558.554	8,41	12.370.610	7,8
BURSA	2.233.659	8,04	6.027.507	8,21	11.158.861	9,82	12.749.752	8,1
TÜRKİYE TOPLAM İHRACAT	27.774.906		73.426.156		113.685.989		157.622.057	

Kaynak: GTO

Görüldüğü gibi Gaziantep kendi bulunduğu bölgedeki diğer şehirlere göre daha fazla ihracat oranlarına, firmaya ve istihdama sahiptir. Bununla birlikte bir dış ticaret başarısından bahsedebilmemiz için ihracatın ithalatı karşılama oranlarına da bakmak gerekmektedir. Nitekim Gaziantep dış ticaret dengesi 2013 yılında eksiye düşmüş, ithalat ihracatı geçmiştir. Aşağıda yer alan tablo bu dengeyi göstermekle birlikte, şimdi Gaziantep'in sanayileşme açısından diğer şehirleri geride bırakmasının altında yatan dinamikleri inceleyeceğiz.

Tablo 6
Yıllara Göre Dış Ticaret Göstergeleri (1000\$)

	2009	2010	2011	2012	2013
İhracat	3.260.097	3.887.663	4.928.968	5.879.414	6.472.870.320
İthalat	2.126.150	3.430.052	4.722.623	5.053.852	6.658.019.398
Dış ticaret dengesi	1.133.947	457.611	206.345	825.562	-185.149.078
Dış ticaret hacmi	5.386.247	7.317.715	951.591	10.933.266	13.130.889.718

Kaynak: GTO

4.2.1.2. Gaziantep Kendi Göbeğini Kesebilmiş Midir?

Gaziantep'in yararlandığı devlet teşvik ve desteklerine dair farklı bakış açıları mevcuttur. Kimi görüşlere göre Gaziantep sermayesi devletten büyük ölçüde bir yardım almadan kendi göbeğini kesebilirken; diğer görüşler ise Gaziantep'in GAP Bölgesi'nde yer alan kentlere göre devletin en çok yatırım yaptığı ve teşvik sunduğu il konumundadır. Bu iki görüş farklılığı daha çok işverenler nazarında gerçekleşmektedir. İşverenler ya devlet yatırımlarının azlığından yakınmakta veyahut kimi işverenler bazı bölge ve sektörler haksız destek verildiğini iddia etmektedir. Gaziantep özelinde gerçekleştirilen tartışmalar ise daha çok Gaziantep özel sektörünün devletten bağımsız kendi göbeğini kesmesi yönünde yoğunlaşmıştır. Bu iki bakış açısı arasından hangisinin gerçeğe daha yakın olduğunu bulmak zor olmayacaktır. Nitekim devlet teşvik ve desteklerine bakarak bir çıkarım yapılabilir. Ancak gerçekleştirilen çalışmanın amacı gereği bu tartışmalar ile devlet-sermaye ilişkisini ortaya koyma ve bu ilişkinin emek süreçlerini ne ölçüde etkilediği noktasında ilgilenecektir.

TÜİK'in 1980 ve 1992 Genel Sanayi ve İşyerleri Sayımı ile 2000 yılı İmalat Sanayi İstatistiklerine göre Gaziantep imalat sanayi gelişiminin önemli ipuçları ortaya konulmuştur. Gaziantep'te 1980 yılında on ve üzeri işçi çalıştıran işletme sayısı 140 iken, bu rakam sayım ölçeğinin büyümesi nedeniyle ilk olarak 1992'de 104'e gerilemiş ve 2000 yılında 259'a ulaşmıştır. 2000 yılı itibarıyla Türkiye'de on ve üzeri işçi çalıştıran işletmelerin yüzde 2.3'ü Gaziantep ilinde faaliyet göstermektedir. Yine aynı yılda Türkiye imalat sanayinde istihdam edilenlerin yüzde 2.2'si (24.980) Gaziantep ilinde istihdam edilmiştir. 2012'ye gelindiğinde Gaziantep'te yer alan 2 bin 420 firmanın yüzde 56'sı 10 kişiden az, yüzde 2'si ise 250 kişiden fazla istihdam sağlamaktadır.¹⁹⁷ Yine daha önce de yer verildiği gibi 2012 yılı verilerinde TRC1 Bölgesi'ndeki toplam istihdamın yüzde 34,7'sinin sanayi sektöründe yer aldığı, bu istihdamın büyük çoğunluğunun ise Gaziantep'te yer aldığı görülmektedir.¹⁹⁸ TÜİK Yıllık İmalat Sanayii İstatistikleri ise Gaziantep'in tarihsel süreçte sanayileşme adına geçirdiği dönüşümü

¹⁹⁷ Okan Yaşar, "Anadolu'da Son Dönemde Sanayileşme Yarışına Katılan İller", *Doğu Coğrafya Dergisi*, Sayı: 11, s.145

¹⁹⁸ İKA, Ağustos 2015, s. 56

göstermektedir. Bu verilere göre Gaziantep'in Türkiye sanayisi içindeki payı 1980'de yüzde 1.61'den 1992'de yüzde 1.74'e, 1997'de yüzde 2.73'e yükselmiştir. Gaziantep sanayi payları ve sanayi performansları değerlendirilmesinde 1988 yılında 100.9'luk artış hızına sahipken, bu değer 1997 yılında 51.7 olmuştur. TRC1 Bölgesi'ndeki sanayi istatistiklerine göre ilk sıradaki yerini korumuştur. Gaziantep'in 1964 yılındaki payı yüzde 67.7 iken, bu değer 1981'de yüzde 59'a gerilemiş, 1989'da tekrar yüzde 65.3'e çıkmıştır. 1996 yılında Gaziantep'in bölge sanayisi içindeki payı daha da yükselerek yüzde 85'e ulaşmıştır.¹⁹⁹

Peki, Gaziantep'in bulunduğu bölgede yer alan diğer şehirlere fark atmasının altındaki dinamikler nedir? Bu sorunun cevabı Gaziantep'in devletten aldığı teşvik ve desteklere bakarak aranabilir. Gaziantep 1968'de bölgeler arası eşitsizliklerin azaltılması amacıyla yönelik olarak başlatılan Kalkınmada Öncelikli Yörelere (KÖY) Projesi kapsamına alınmış, günümüze kadar düzenlenen birçok destek ve teşvik programlarına dahil edilmiştir. Gaziantep için 2001-2014 yılları arasında enerji, imalat, madencilik, tarım ve hizmet sektörü de dahil olmak üzere toplam 1.774 yerli sermaye, 26 tane yabancı sermaye yatırımı için teşvik belgesi düzenlenmiştir. Aynı dönem kapsamında ve yine aynı sektörlerin dahilinde Gaziantep'e toplamda 11.946,13 milyon TL değerinde yerli sermaye yatırımı yapılmıştır. Yine aynı dönem kapsamında en çok yatırım yapılan sektör ise 10.459,60 milyon TL ile imalat sektörü olmaktadır. İmalat sektörü içinde dokuma ve giyim sektörüne toplamda yerli sermaye sabit yatırımı 7.110,51 yabancı sabit sermaye yatırımı ise 113,90 TL'dir.²⁰⁰

Gaziantep, dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan tarafından 6 Nisan 2012 tarihinde açıklanan Yeni Teşvik Sistemi'nden de oldukça faydalanacaktır. Önceki teşvik sistemleri 81 il ve 4 bölgeye ayrılırken, bu sistemde 6 bölge ayrımına gidilmiş ve ilk kez il bazlı teşvik sistemi uygulamasına geçilmiştir. Gaziantep sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralamasına göre Balıkesir, Bilecik, Burdur, Karabük, Karaman, Manisa, Mersin, Samsun, Trabzon, Uşak ve Zonguldak ile beraber üçüncü bölgede yer almaktadır. Devlet Yardımları Teşvik Sistemi dahilinde verilen "Bölgesel Teşvikler" içerisinde

¹⁹⁹ Mustafa Mutluer, "Türkiye'de Yeni Gelişen Sanayi Odakları: Denizli-Gaziantep-Çorum", *Ege Coğrafya Dergisi*, Sayı. 12, İzmir, 2003, s.16

²⁰⁰ Türkiye Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı, "Yatırım Teşvik İstatistikleri", 2014, <http://www.ekonomi.gov.tr/index.cfm?sayfa=EE7EE7B1-D8D3-8566-45201CE77E5F0FDD> (13.10.2014)

gümrük vergisi muafiyeti, KDV istisnası, vergi indirimi, sigorta primi işveren hissesi desteği, yatırım yeri tahsisi, faiz desteği yer almaktadır. OSB'lerde yapılacak yatırımlar ve aynı sektörde faaliyet gösteren firmaların birlikte gerçekleştireceği ve ortak faaliyet gösterilen alanda entegrasyonu sağlayacak bir yatırım durumunda ise dördüncü bölge teşviklerinden yararlanabilecektir.²⁰¹ Yeni teşvik sistemine göre uygulanmakta olan destek unsurları güncellenmektedir. Buna göre Gaziantep'in de içinde olduğu Üçüncü Bölge için 2015 öncesi kurulan işyerlerinden OSB içinde olanlardan yüzde 30 yatırıma katkı oranı belirlenmiş, yüzde 70 ise vergi indirim oranı olarak ayarlanmıştır. Sigorta Primi İşveren Hissesi Faiz İndirim Desteği ise altı yıl sürelidir.²⁰² İçinde Gaziantep, Adıyaman ve Kilis illerinin bulunduğu TRC1 Bölgesi'nde faaliyet gösteren İKA da bölgesinde bulunan iller için çeşitli mali destekler sunmaktadır. Ajans 2014 yılı Bölgesel ve Sektörel Rekabet Mali Destek Programı kapsamında 5.000.000 TL bütçe ayırırken, bu program ile TRC1 bölge işletmelerinin bölge içi ve bölge dışı rekabet edilebilirliğinin artırılması amaçlanmaktadır. Gaziantep için öncelikle destek verilecek sektörler plastik, kimya, işlenmiş deri ürünleri, tekstil, gıda sanayi, tarıma dayalı sanayi, yenilenebilir enerji olarak belirlenmiştir.²⁰³ İKA'nın 2015-2016 yılı kapsamında ayırdığı mali destek bütçesi ise aşağıda yer almaktadır.

Tablo 7
2015 Yılı Mali Destek Programları

PROGRAM ADI	PROGRAM BÜTÇESİ
Kültür- Turizm Altyapısı Mali Destek Programı (Kar Amacı Gütmeyen Kurum ve Kuruluşlar)	4.000.000 TL
Rekabetçilik ve Yenilikçilik Kapasitesinin Arttırılması Mali Destek Programı (KOBİ)	4.000.000 TL
GAP Organik Tarım Değer Zinciri Pilot Uygulamaları Mali Destek Programı	2.250.000 TL
TOPLAM	10.250.000 TL

Kaynak: İKA

²⁰¹ dtAjans, “Yatırımlarda Devlet Teşvikleri - Bölgesel Teşvikler”, <http://www.dtajans.com/sectiginiz-il-icin-tesvikler/yatirimlarda-devlet-tesvikleri-bolgesel-tesvikler-3-bolge>, (12.10.2014)

²⁰² Ekonomi Bakanlığı,

http://www.ekonomi.gov.tr/portal/content/conn/UCM/path/Contribution%20Folders/web/Yat%C4%B1r%C4%B1m/Yat%C4%B1r%C4%B1m%20Te%C5%9Fvik%20Sistemi/Tesvik_Haritasi.html?lve (10.12.2016)

²⁰³ İKA, “2014 yılı Bölgesel ve Sektörel Mali Destek Programı (KOBİ)”, 2014, http://www.ika.org.tr/upload/yazilar/Bolgesel-ve-Sektorel-Rekabet-Mali-Destek-Programi-Basvuru_Rehberi-722177.pdf (12.10.2014), s. 4

Tablo 8
2016 Yılı Mali Destek Programları

PROGRAM ADI	PROGRAM BÜTÇESİ
GAP Bölgesi'nde Sanayide Enerji Verimliliğinin Arttırılması Pilot Uygulamaları Mali Destek Programı (KOBİ)	3.000.000 TL
GAP Organik Tarım Değer Zinciri Pilot Uygulamaları Mali Destek Programı	2.250.000 TL
TOPLAM	5.250.000 TL

Kaynak: İKA

2012 yılında Gaziantep özelinde yapılan bir anket çalışması da Gaziantep'te yer alan işletmelerin destek programlarından ne ölçüde ve nasıl yararlandığına dair bir örnek oluşturmuştur. Bu çalışma ile Gaziantep Sanayi Odası, Gaziantep Ticaret Odası, Tekstil Mühendisleri Odası Güney Bölge Şube (Gaziantep ilindeki üyeler) ve Gaziantep Organize Sanayi Bölge Müdürlüğü'nün veri tabanındaki üyeler anket kapsamı içerisine alınmıştır. Bu üyeler orta düzey ve üst düzey yöneticiler ile işletme sahipleridir.²⁰⁴

Yapılan araştırmaların sonuçları göre çalışmaya katılan işletmelerin yarısı destek programlarının herhangi birinden en az bir defa yararlanmıştır. Yararlanma oranının en yüksek olduğu programlar KOSGEB, Kalkınma Ajansları ve Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı tarafından verilen destek programları ve Yatırım Teşvik Sistemi'dir. Gaziantep'teki işletmeler en çok İŞKUR ve KOSKEP'in destek programlarından faydalanmayı düşünmüştür. Araştırma göre destek programlarından yararlanmak istemeyen işverenlerin oranı oldukça düşük seviyededir. Desteklerden yararlanan işletmeler alınan destek ve teşviklerin, iş yeri fiziksel kapasitesinin geliştirilmesi, üretim miktarının artması, rekabet gücünün artması ve teknolojik gelişmelerin sağlanması konularında çok fazla katkı sağladığını belirtmişlerdir. İşletmelerin destek programlarından yararlanmama sebebi ise en çok bürokratik işlemlerin fazlalığı, bilgi düzeyinin yetersizliği ve objektif değerlendirme yapılmaması olarak belirtilmiştir.²⁰⁵

²⁰⁴ Çiğdem Doğanül, "Özel Sektöre Yönelik Devlet Destekleri ve Gaziantep'teki İşletmeler Üzerinde Bir Uygulama", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi SBE, 2012), s. 114

²⁰⁵ Doğanül, s.146

Gaziantep'e dair veriler ve daha önce bu alanda yapılan çalışmalar, Gaziantep sanayi ve ekonomik alt yapısının oluşturulması sürecinin devlet desteğinden bağımsız bir çizgide gelişmediğini göstermiştir. Gaziantep tarihsel süreçte birçok devlet teşvik ve desteğinden faydalanmış, kendi bölgesindeki diğer illere göre daha fazla sanayi bölgesine sahiptir ve özel sektörü çekebilmiştir. Bu gelişmelerin tamamıyla devletten bağımsız ve sermaye sahiplerinin kendi inisiyatifiyle gerçekleştiğini iddia etmek bu noktada yanlış olacaktır.

4.2.1.3. Göçle Gelen Yerli Sermaye

Türkiye'deki göç dinamikleriyle benzerlik gösteren Gaziantep girişimci/sermayedar göçünü üç bölüme ayırabiliriz. Bunlardan ilki 1960'lar ve 1970'lerin başına denk gelen ekonomik amaçlı göçtür. Kırsal kesimlerden veya kent merkezlerinden Gaziantep'e göç eden aileler sahip oldukları küçük sermayeler ile yerel ekonomi içinde büyümeye başlamışlardır. Benzer süreçlerden geçen ikinci grup ise 1970'lerin ortalarından 1990'ların başına kadar gelmektedir. Bu grup içinde çoğunlukla kendi şehirlerinde toptancılıkla büyümüş ve üretim yapabilmek için Antep'e göç etmiş önemli bir kesim bulunmaktadır. Gaziantep'in bölgedeki birçok girişimci için “rüya kent”e dönüşmesi ise 1990'larla birlikte Antep'te başarıya ulaşmış hemşehrileri sayesinde olmuştur. Birçok girişimci zincirleme halinde Antep'e yerleşmiştir.²⁰⁶

2008 ve 2009 yılları arasında Ayşe Seda Yüksel'in Antep'te saha araştırması sırasında gerçekleştirdiği görüşmelere dayanan verilere göre çevre şehirlerden sermaye kesiminin Gaziantep'e göç nedenleri arasında bölgesel yakınlık ve ekonomik nedenler vardır. Şırnak ve Siirt'ten yaşanan göçleri artıran nedenler ise çoğunlukla ekonomik fırsatların kısıtlı olması, güvensiz siyasi ve ekonomik ortama bağlanmaktadır. Sağlanan verilerin bir diğeri ise şehrin büyüklüğünün göç hareketlerini belirleyen büyük bir faktör olduğudur.²⁰⁷ Aynı çalışmaya dayanan bulgulardan biri de Antepli sermayedarlar ile göçle gelmiş olanlar arasındaki sosyal ve ekonomik paylaşımların kısıtlı olduğudur. Kimi Antepli işadamları göçle gelen sermayeden memnunken ve bunu Antep'in bir

²⁰⁶Yüksel, s.381

²⁰⁷Yüksel, s.382

başarısı olarak görürken, kimi de Antep şehir kültürünün dışarıdan gelenlerle bozulduğunu düşünmektedir. Gaziantep sanayi bölgesindeki şirketlerin yarısından fazlasının göçle gelen firma sahiplerine ait olduğu da diğer bir iddiadır. Çalışma bulguları göçmen girişimcilerin şehir ekonomisine katılımının şehirdeki ekonomik yapıyı hızla değiştirdiğini doğrulamaktadır. Nitekim Beşler Grup, Şölen Çikolata, Merinos Halı gibi Gaziantep ekonomisinde öne çıkan isimler 1970'lerde Gaziantep'e çevre illerden gelmiş isimlerdir. Ayrıca MÜSİAD gibi ekonomik dayanışma ağlarına dayanan ve 1990'larda sanayileşme rüzgarına katılıp kısa sürede güçlenen yeni sanayiciler Gaziantep'in yerel siyasetinde de etkili olmuşlardır.²⁰⁸

Kendi alan araştırmamız sırasında edindiğimiz diğer bir olgu da Antep sermayesinin büyük bir kısmının Kürt kökenlilerin elinde bulunduğuudur. Daha önce GAP özelinde belirttiğimiz Kürt hareketi ve devletin tutumunu, sermaye ve devlet bağlamında çalışmamızın sonuç kısmında tekrar değineceğiz. Şimdilik elde ettiğimiz verilerle Gaziantep'e göçle gelen sermayenin çoğunlukla çevre illerden geldiğini söyleyebiliriz. Neo-liberalleşme kışkıracısındaki şehirlerin dünya ekonomik sistemine eklenmesi, elbette sermaye göç hareketinin de rotasını etkileyecektir. Çevre illerden gelen çoğu sermaye sahibi için Antep daha uygun ekonomik ve siyasi koşullara sahiptir. Bununla birlikte, Antep'in yeniden şekillenmesini küresel düzeyde yaşanan dönüşümün yerellelikle olan ilişkileri ve bu ilişkilerin sonucunda değişen ekonomik dengeler ışığında değerlendirmek gerekmektedir.

4.2.1.4. Gaziantep Sanayinin Örgütlenişi: Organize Sanayi Bölgeleri

İşçileşme süreçleri ve üretim mekânları arasındaki doğrudan ilişki OSB'lere ve serbest bölgelere dair niceliksel verilerin verilmesini gerekli kılmıştır. Nitekim sermayenin boyutunu anlamadan işçileşme koşullarının anlaşılması zorlaşacaktır. Bu nedenle çalışmanın emek eksenli kısmına geçmeden önce, Antep'te yer alan sanayi bölgelerinin boyutlarına dair de bilgi sahibi olmak amaçlanmıştır.

Gaziantep Organize Sanayi Bölgesi, Bakanlar Kurulu Kararı ile T.C. Sanayi ve

²⁰⁸Yüksel, s.386

Ticaret Bakanlığı'na bağılı olarak, Vilayet, Belediye, İl Özel İdaresi, Ticaret Odası Sanayi Odası, Sanayi İş Odaları Derneğı ve Organize Sanayi Bölgesi Sanayicileri Derneğı iştirakleri ile kurulmuştur.²⁰⁹ Serbest bölge ise arazisi ve kurulup işletilmesi tamamen özel sektöre ait olan modele göre kurulmuş, OSB'de olduğı gibi kurulması ve işletilmesi için Anonim Şirket olan GASBAŞ yetkili kılınmıştır.²¹⁰

Tablo 9
Gaziantep Organize Sanayi Bölgesinin Genel bilgileri

	1.Bölge	2.Bölge	3.Bölge	4.Bölge	5.Bölge
Kuruluş yılı	1969	1987	1994	1998	2012
Toplam alanı (m ²)	2.100.000	4.500.000	5.400.000	11.700.000	11.200.000

Kaynak: GTO

Gaziantep I. Organize Sanayi Bölgesi 1969 yılında istimlâk çalışmalarını tamamlamış, 1972 yılında arsa tahsislerine başlamıştır. 210 hektar alan üzerinde kurulan I. Organize Sanayi Bölgesi şu an orta ve büyük ölçekte üretim yapmakta ve 148 firma faaliyet göstermektedir. I. Bölgede 16 bin kişi istihdam edilmektedir.

1980'li yıllarda sanayi ürünlerinin ihracat oranlarının yükselmesi ve artan ihtiyacı karşılamaya yönelik olarak 1987 yılında II. Organize Sanayi Bölgesi'nin kurulması çalışmalarına başlanılmıştır. 450 hektar alan üzerine kurulu olan II. Bölge'nin altyapı çalışmaları 1997 yılında tamamlanmıştır. 277 adet parselden oluşan II. Bölge'de 278 firma faaliyette olup tekstil, gıda, kimya ve plastik ağırlıklı iş kolunu oluşturmaktadır. II. Bölgede 25 bin kişi istihdam edilmektedir. Yine 1994 yılında 540 hektarlık alan üzerinde III. Organize Sanayi Bölgesi'nin kurulması çalışmalarına başlanılmıştır. Bugün itibariyle III. Bölgede 252 adet firma faaliyette olup 26 bin kişi istihdam edilmektedir.

1998 yılında kurulma çalışmalarına başlanılan IV. Bölge'de ise 82 adet firma faaliyette olup, toplam 140 sanayiciye yer tahsisi yapılmıştır. IV. Bölgede 23 bin kişi istihdam edilmektedir. IV. Organize Sanayi Bölgesi'nde bugün tekstilde 345, gıdada

²⁰⁹GOSB, <http://www.gaosb.org/kurumsal.php?id=5>, (10.08.2016)

²¹⁰GSB, <http://www.gasbas.com.tr/>, (10.08.2016)

187, plastikte 58, kimyada 48, temizlik hijyende 19, diğer sektörlerde 143 olmak üzere toplamda 800 adet firma faaliyet göstermektedir. 800 adet firma ve 24 milyon metrekarelik alanda 120 bin işçi istihdamı edilmektedir. 300.000.000 kwh aylık elektrik, 600.000 ton aylık su, 30.000.000 m³ aylık doğalgaz tüketilmekte, toplam alan 4300 ha iken (5 bölge) 5,879 milyar dolarlık ihracat (2012 yılı) ile yaklaşık 173 ülkeye ihracat yapılmaktadır. V. Organize Sanayi Bölgesi ise 11 milyon metrekarelik alan üzerine kurulmuş, 350 adet sanayiciye yer tahsisi yapılmış ancak daha fazla talep olduğundan yaklaşık 1 milyon metrekarelik alanın daha V. OSB' ye ilavesi için çalışmalar devam etmektedir.

Tablo 10
İstihdam ve Enerji Tüketimi

	1.Bölge	2.Bölge	3.Bölge	4.Bölge	Toplam
İstihdam	16.000	25.000	26.000	23.000	90.000
Firma sayısı	148	278	252	82	760
Elektrik tüketimi (kwh/ay)	35.000.000	81.849.823	110.000.000	50.000.000	276.849.823
Su tüketimi (ton/ay)	120.000	200.000	252.745	31.000	603.745
Doğalgaz tüketimi (m ³ /Ay)	2.950.000	7.804.000	4.056.000	9.500.000	24.310.000

Kaynak: GTO

Kuruluşu 1999 yılında tamamlanan Gaziantep Serbest Bölgesi'nde ise Ticaret Odası'nın verilerine göre ruhsatlı 35 firma var. Ancak çalışmamız adına gerek organize sanayi bölgesi için gerekse serbest bölgeler açısından önemli olan yarattıkları emek süreçleridir. Bu noktada küçük bir parantez açarak serbest bölgelerin sermaye açısından sahip olduğu avantajlardan bahsetmek, emek üzerindeki yansımalarının anlatılacağı ileriki bölümlerin daha iyi anlaşılması açısından önemli olacaktır. Nitekim serbest bölgeler sermaye açısından mali ve ticari olmak üzere sağlanan teşviklerle birçok avantaja sahiptir. Bu avantajlar özellikle serbest bölgelerin kuruluş aşamalarında sermaye birikiminin sağlanmasında oldukça işe yaramıştır. Serbest bölgeler gümrük hattı dışında sayıldığı için serbest bölge ile diğer ülkeler ve diğer serbest bölgeler arasında dış ticaret rejimi hükümleri uygulanmamakta, gelir veya kurumlar vergisi istisna ve muafiyetlerinden yararlanmaktadırlar. Firmalar kuruluş aşamasında çalıştırdıkları işçilerin ücretleri üzerinden 2009 yılına kadar gelir vergisi ödemedikleri

gibi bölgelerde gerçekleştirdikleri faaliyetler ile ilgili olarak yaptıkları işlemler nedeniyle doğan her türlü vergi ve harçtan 2009 yılına kadar muaf tutulmuşlardır. Bölgede elde edilen kârlar serbest olarak istenilen ülkelere transfer edilebilmekte, Türkiye'den bölgeye yapılacak satışlar ihracat sayılacağından bölge kullanıcıları Türkiye'den KDV ödemeksizin mal satın alabileceklerdir. Tüm bu avantajlar ve *serbestleştirmeler* sermaye kesimi için büyük avantajlar yaratırken; emek üzerinde de serbest politikalar ve esnek çalışma biçimleri üretmesi kaçınılmaz olacaktır. Örneğin serbest bölgelerde grev ve lokavt serbest bölgenin faaliyete geçmesinden itibaren 10 yıl süresince yasaklanmaktadır.²¹¹ İşverenler için serbest ticaretin yolunu sınırsızca açan bu bölgeler, işçiler için kısıtlamaların ve sömürünün mekânları haline gelmektedirler. Diğer bölümlerde ele alınacak olan emek süreçleri, bu politikaların yansımalarını daha iyi gösterecektir.

Emek süreçlerine geçmeden önce son olarak dikkat çekilmesi gereken bir başka konu ise OSB'lerin tüm toplumsal yapıyı etkileyecek şekilde inşa edilmesidir. Bu noktada OSB'ler içerisinde kurulan meslek yüksek okulu, meslek lisesi örnek verilebilir. Bu okullar özel okul statüsünde açılmakta ve devlet tarafından öğrenci başına destek almaktadır. Amacı işverenler için kalifiye eleman yetiştirmek olan bu okullardaki öğrenciler sanayi bölgelerinde “stajyerlik” yapabilecektir. Bu olgu farklı boyutlarda sonuçlar yaratırken bunlardan bazıları gençlerin tamamının sermayenin ihtiyaçları doğrultusunda eğitim alıp, tüm hayatlarını bu yönde şekillenmesi ve stajyerlik mantığı ile işyerlerinde ücretsiz çalışmalarınıdır. Gaziantep'te yer alan Naci Topcuoğlu MYO'unda öğrenciler üç gün pratik, 2 gün teorik eğitimi almaktadır. Aynı şekilde yine OSB'de yer alan Özel Anadolu Endüstri Meslek Lisesi 1500 kapasiteli ve 400 yataklı yurt ile tamamlanmıştır. Fabrikalarda stajyerlik yapabilen öğrenciler yurttan da kalma imkanı bularak zamanlarının çoğunu OSB içerisinde geçirebilmektedirler. Bu haliyle OSB'ler sadece ekonomik hayatı değil, tüm toplumsal yaşamı kapsayacak şekilde genişlemeye devam etmektedirler.

²¹¹GSB, <http://www.gasbas.com.tr/content.aspx?ID=13>, (10.08.2016)

5. ÜRETİM SÜRECİYLE BERABER DEĞİŞEN EMEK REJİMİ

5.1. ÇALIŞMANIN AMACI

Gaziantep'te tekstil işçileri özelinde gerçekleştirilen bu çalışma, uzun bir ticari ve sanayi geçmişi olan Gaziantep'e sermaye doğrultusundan değil; emek süreçleri üzerinden irdelemeyi amaçlamaktadır. Osmanlı döneminde dahi bulunduğu bölgenin ticari merkezi olan Gaziantep günümüze geldiğimizde de ayrıcalıklı konumunu sürdürmeyi devam ettirmiştir. Gaziantep'in bu konumunu korumasında bulunduğu coğrafyanın, önceden edindiği ticari deneyimlerin etkisi olduğu gibi asıl unsurun devlet teşvik, yatırım ve ucuz işgücü potansiyeli olduğunu ifade edebiliriz. Nitekim 2015-2018 Türkiye Sanayi Strateji Belgesi'nde Türkiye için öne çıkan ve dünya ülkeleri ile rekabet edilebilirliği artırılmaya çalışılan sektör tekstil olmuştur. Yine aynı belgede sanayinin belli bölgelerde kümelenmesi ulusal ve bölgesel rekabet için fırsat olarak sunulmaktadır. Bu anlamda bölgesel düzeyde devlet teşvik ve yatırımların artırılması amaçlanmıştır.²¹² Ancak bölgelerde kümelenmeler çoğunlukla tekstil gibi emek yoğun sektörler üzerinden gerçekleşmekte ve doğunun sahip olduğu ucuz işgücü potansiyeli bölgeyi sermaye açısından cazip kılan en büyük etmen olmaktadır. Sermaye için avantaj sağlayan tüm bu ilişkiler Anadolu'da bazı şehirlerin öne çıkmasına neden olurken, bu şehirler bazı çevrelerce “Anadolu Kaplanı” olarak nitelendirilmiştir. Daha önceki bölümlerde Gaziantep'in sermaye yapısı ve sosyo-ekonomik durumu üzerinde durduk. Gaziantep'in “Anadolu Kaplanı” olup olmaması bizim için ancak emek süreçlerini irdelediğimizde anlam kazanacaktır. Bu doğrultuda bizi ilgilendiren kısım bu noktadan itibaren başlamaktadır.

Bu araştırmayı yapmamızdaki amaç; Gaziantep'in sermaye birikiminde geldiği düzeyin emek süreçlerine nasıl yansıdığı kaygısıdır. Bu noktada, “Gaziantep gerçekten “Anadolu Kaplanı” olarak adlandırılabilir mi?” “Bu durum emekçiler için ne ifade etmektedir?” “Gaziantep tekstil işçileri küçük atölyelerden Organize Sanayi

²¹² Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, “Türkiye Sanayi Stratejisi Belgesi: 2015-2018”, http://www.sp.gov.tr/upload/xSPTemelBelge/files/7kwq0+Turkiye_Sanayi_Strateji_Belgesi_.pdf, 2015, s. 54

Bölgelerinde yer alan büyük fabrikalara geçişte nasıl bir işçileşme süreci yaşamıştır?” “Bu süreçten işçilerin toplumsal yaşantıları nasıl etkilenmiştir?” “1980 sonrası yeni neo-liberal politikalar Organize Sanayi Bölge çalışma koşullarına nasıl yansımıştır?” gibi sorulara cevap aramaya çalışılmıştır. En önemli meselelerimizden biri de işçilerin tüm bu değişim süreçlerine verdikleri tepkinin boyutu olmuştur. Cevapları ararken sınıf hareketlerinden bağımsız olmayan bu gelişmeleri tekstil işçilerinin sahip olduğu zengin direniş ve grev deneyimlerinden ayrı tutmamaya çalıştık.

Çalışmanın ilk üç bölümünde Gaziantep'teki işçileşme sürecini daha iyi anlayabilmek adına dünya literatüründe kabul görmüş işçileşme ve işçi sınıfı kavramları üzerinde duruldu ve daha önce işçi sınıfı oluşumu üzerine bölgesel gerçekleştirilmiş çalışmalardan faydalanıldı. Kavramsal temeli sağlam bir şekilde oturtmak çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde bir bütünlük elde etmemizi ve gelişmeleri daha rahat okuyabilmemizi sağlayacaktır. Nitekim 1980 sonrası ortaya çıkan “küreselleşme” ve “yerelleşme” gibi olgular elde ettiğimiz kavramsal bütünlükle ilişkili olarak ele alınmaya çalışılmıştır. Küreselleşme ve yerelleşme kavramları Gaziantep özelinde gerçekleşen işçileşme örüntülerini anlamamızda işimizi kolaylaştırmıştır.

Çalışmamızın dördüncü ve özellikle beşinci bölümünde ise Gaziantep tekstil işçilerinin 1980 sonrası işçileşme örüntülerini somutlaştırma çabası içine girdik. Bu noktada atölyelerden fabrikalara yaşanan dönüşüm 1980 sonrası yaygınlaşan “esnekleşme” politikaları çerçevesinde ele alınmış, işçilerin yaşadıkları deneyimlere geniş yer verilmiştir. Nitekim sermaye birikiminin geldiği düzeyin yanı sıra Gaziantep işçileşme ve sınıfsal mücadele dinamikleri açısından da oldukça özgün bir birikime sahiptir. Tüm bu birbiriyle bağlantılı ilişkiler çalışmamızın amacına ulaşmasında bize ışık tutacaktır.

5.2. ÇALIŞMANIN YÖNTEMİ

Kapitalist toplumsal ilişki içerisinde yer alan üretim süreçlerine dair kendi tarihselliğinden koparılmadan görünenin altında yatan dinamikleri ortaya çıkaracak şekilde tahliller yapılması önemlidir. Nitekim gerçeklik çoğu zaman görünenden farklı tezahür ederken, tarihselliğe yapılacak olan vurgu ise görüngüler ve ilişkilerin toplumsal

ilişkiler içerisindeki yerinin tanımlanmasını kolaylaştıracaktır. Bununla birlikte tarihsel bakış açısıyla bakmak bu görüngü ve ilişkilerin tarihsel süreçte büründükleri biçimlerin ebedi olmadığı anlamına gelecektir.²¹³ Ebedi olmama hali işçileşme süreçleri ve bu süreç içerisinde işçilerin sahip oldukları direniş ve örgütlenme dinamiklerine odaklanan bu çalışma için ayrı öneme sahiptir. Nitekim tarihsel süreçte kapitalist üretim ilişkileriyle birlikte emek süreçleri de değişmektedir. Tüm bu birbiriyle ilişkili ve bağlantılı süreçler tarihsel bağlarından koparılmadan ve eleştirel süzgeçten geçirilerek çalışmada yer vermeye çalışılacaktır.

Çalışmayı yaparken mekân olarak son dönemlerde artan fabrika sayısı ve sahip olduğu organize sanayi bölgeleriyle bulunduğu bölgeye fark atan Gaziantep'i ve sektör olarak yine Gaziantep'in en önemli sektörü olan Tekstil ve Hazır Giyim Sanayisini seçtik. Bu mekân ve sektör daha önce de ifade edildiği gibi işçileşme potansiyeli ve süreçleriyle araştırma konumuza dahil olacaktır. Nitekim hızla sayısı artan üretim mekânları ve sanayi bölgeleri Gaziantep'te yaşayan halkı da hızla işçileşme sürecine itmektedir. Amacımızı gerçekleştirebilmek adına ilk önce nicel veriler üzerinden Gaziantep'in sosyo-ekonomik durumuna dair geniş bir araştırma yaptık. Sosyo-ekonomik alanda yaşanan değişimlerin sermaye birikimi ile ilişkisini kurarak yansıtmaya çalıştık. Nitekim sermaye birikimi ve işçileşme süreçleri birbiriyle etkileşimli iki önemli olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada nicel verilerden çokça faydalanılmıştır. İl bazlı istatistiki verilere kaynak kısıtlılığı nedeniyle ulaşmak zor olmakla beraber ulaşıldığı ölçüde yansıtılmaya çalışılmıştır. Ancak Gaziantep özelinde daha önce gerçekleştirilmiş olan çalışma sayısının fazlalığı işimizi bir ölçüde kolaylaştırdı. Sosyo-ekonomik veriler asıl olarak iletişime geçilen İKA ile sağlanılmıştır. İKA Gaziantep'in de içinde yer aldığı TRC1 Bölgesi'nden sorumludur. İl bazlı verilere ulaşabilmek adına İKA ile on-line görüşme gerçekleştirilmiş, Gaziantep Ticaret Odası ile de yüz yüze bir görüşme yapılmıştır. Yine nicel verilere ulaşımındaki en büyük kaynaklardan biri de TÜİK olmuştur. Bununla birlikte çalışmanın gerçekleştirilmesinde nicel verilerin kullanılmasının yanı sıra nitel olgulardan da büyük ölçüde faydalanılmıştır. Nitekim alan araştırması sırasında nitel tekniklerin uygulanması ve derinlemesine gerçekleştirilen analizler, nicel verilerin ortaya koyduğu

²¹³ E. D. Ozan, "Sosyal Bilimlerde Gerçekçi İlişkisel Yaklaşımın Anahtarı" **Praksis**, 2000, ss.10-25, s.23

kesitler hakkında daha detaylı bilgiler alınmasını ve zenginleştirici verilerin açığa çıkartılmasını kolaylaştırmaktadır.

Daha önce de belirtildiği gibi tekstil sektörü Gaziantep'in lokomotif sektörüdür. Diğer sektörlerin çoğu da yine tekstil sektörü merkezli kümelenmektedir. Sanayide çalışan işçilerin yüzde 55'i tekstil ürünleri imalatı sektöründe istihdam edilmektedir. İKA verilerine göre, Gaziantep'te 624 adet tekstil üretimi yapan büyüklü küçüklü üretim tesisi bulunmaktadır.²¹⁴ Ancak enformel nitelikte çalışma biçimlerini de katarsak bu sayının çok daha yüksek olacağı tahmin edilebilir. Dolayısıyla Gaziantep tekstil işçilerini kapsayan evrenimiz oldukça geniştir. Ancak derinlemesine yapılan işçi görüşmelerini temel aldığımız bu çalışma için zaman ve maddi kısıtlılığımız ve sektörün enformel niteliği daha geniş çaplı bir araştırma gerçekleştirilmesini zorlaştırmıştır.

Atölyelerden fabrikalara işçileşme sürecini daha iyi aktarabilme adına görüşme yapılan işçilerin bir kısmı fabrikalarda hali hazırda çalışmaya devam ederken, diğer kısmı da hem atölye hem de fabrika süreçlerine hakim işçilerden seçilmiştir. Yine emek süreçlerinde yaşanan dönüşümün daha kapsamlı aktarılabilmesi adına derinlemesine gerçekleştirilen görüşmelerin bir ayağını tekstil işçileri oluştururken, diğer ayağını kanat önderleri, sivil toplum örgütleri ve farklı meslek gruplarından insanlar oluşturmuştur. Bu bağlamda Gaziantep'te 13 tekstil işçisi, iki öğretmen, bir mühendis ve üç Suriyeli çocuk işçi olmak üzere toplamda 19 kişi ile derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Üç Suriyeli çocuk işçi, iki erkek ve bir kadın dışında geri kalan tüm görüşmeciler halen tekstil sektöründe çalışıyor ya da tekstilde çalışmayı bırakmış kişilerden oluşmaktadır. Sadece bir kadın ile görüşme gerçekleştirilmesinin nedeni Gaziantep'in istihdam yapısında kadınların çok az yer alması ve diğer şehirlerden farklı olarak tekstil sektöründe dahi kadın sayısının oldukça az olmasıdır. Çalışan kadınlar ise çoğunlukla enformel şekillerde ve evlerde parça başı işlerle emek süreçlerine dahil olmaktadır. Bu durum kadın işçilere ulaşılmasını oldukça zorlaştırmıştır. Bu konuya ileriki bölümlerde daha ayrıntılı şekilde değinilecektir. Farklı meslek grupları içinde yer alan görüşmeciler ise gerek aile üyelerinden gerekse oturdukları mahallelerinden dolayı tekstil sektörünün dönüşümüne ve sorunlarına aşinadır.

²¹⁴ İKA, "Gaziantep Tekstil Sektörü", <http://www.ika.org.tr/upload/yayinlar/TEKSTIL-SEKTORU-930616.pdf>

Suriyeli işçilerle görüşülmesinin nedeni ise Gaziantep emek süreçlerine nasıl dahil oldukları, durumları ve emek süreçlerine etkilerini öğrenme isteğidir. Bu konu ile ilgili hali hazırda çalışan yerli tekstil işçilerinden de önemli bilgiler edinilmiştir. Nitekim görüşülen işçilerin büyük çoğunluğunun kendi çalıştığı işyerlerinde Suriyeli işçiler de bulunmaktadır. Bu noktada ayrıca Suriyeli mülteciler adına çeşitli çalışmalar gerçekleştiren Kırk Ayak Kültür ve Sanat Derneği ile görüşme fırsatı bulduk. Suriyeli üç çocuk işçi ile görüşmemizi gerçekleştirmemizde bize aracı olan ve aynı zamanda tercümanlığımızı yapan bir ailenin evinde de kısa süreliğine misafir olarak katılımcı olmaya gözlem tekniği ile yerli halkın Suriyelilere bakış açısını değerlendirme olanağı elde ettik.

Çalışmanın temelini oluşturan emek süreçlerine dair olan bölüm büyük ölçüde tekstil işçilerinin deneyimlerinden faydalanarak hazırlandı ve derinlemesine gerçekleştirilen işçi görüşmelerine yer verildi. Dolayısıyla işçilerle yapılan aktarımların karışmaması için bir kodlama tablosuna gereksinim duyuldu. İşçilerin isim ve soyisim baş harflerinde oluşan kodlama tablosu ileriki bölümde “Gaziantep'te Nasıl Bir İşçileşme Süreci Yaşanıyor?” başlıklı kısımda yer almaktadır. Sahip olunan kısa süreye rağmen tüm görüşmeler derinlemesine görüşmeler şeklinde gerçekleştirilmiştir. İşçi görüşmeleri sırasında yol gösterici ve görüşmeyi koordine edici yarı yapılandırılmış 20 kılavuz sorudan ve katılımcı olmayan gözlem tekniğinden faydalanılmıştır. Yapılan görüşmeler görüşmecilerin izniyle kayda alınmış daha sonra bu ses kayıtları deşifre edilerek kağıda aktarılmıştır. Söz konusu çalışma 17-19 Haziran 2016 tarihinde gerçekleştirilmiş; bu tarihten tezin bitimine kadar geçen zaman aralığında ilde gerçekleşmiş olabilecek değişiklikleri içermemektedir.

Ek olarak görüşülen işçilerin sendikalara bakış açıları ve sendikaların sahip oldukları tutumlar da çalışma açısından oldukça önemlidir. Bu nedenle Türk-İş'e bağlı Teksif Sendikası ve DİSK'e bağlı Genel-İş Sendikası ile gerçekleştirilen yüz yüze görüşmeler çok katkı sağlamıştır. Ayrıca çalışmada belirtildiği gibi zengin bir direniş ve grev deneyimine sahip Antepli tekstil işçilerinin bu deneyimlerinden bahsetmemenin çalışma için eksiklik olacağı kanısına vardık. Bu nedenle işçilerin mücadelelerine de

çalışmada geniş yer verdik. Grev ve direnişlerin çalışmaya aktarılmasında temel kaynak bu deneyimlerin sahipleri işçiler olmuştur. Ayrıca 2012 yılında gerçekleştirilen tekstil işçilerinin grevine dair birçok ayrıntıya da Hayat TV arşivlerinden ulaşılmıştır.

5.3. ATÖLYELERDEN FABRİKALARA EMEK SÜRECİNDE YAŞANAN DÖNÜŞÜM

Şimdiye kadar ele alınan bölümlerde Gaziantep'te yer alan küçük tekstil atölyelerinin fabrikalara geçiş sürecinin üretim aşamasında yaşanan dönüşümlere değinmiştik. Şimdi ise bu dönüşümün yine Gaziantep tekstil işçileri özelinde emek süreçlerine yansımalarını inceleyeceğiz. Bunu yaparken de üretim atölyelerinde ve fabrikalardaki çalışma rejiminin aktarılmasının yanı sıra 1980 sonrası emek süreçlerinin altında yatan dinamikleri gün yüzüne çıkarabilirsek amacımıza ulaşmış olacağız. Bu noktada 1980 sonrası emek süreçlerinin temel unsuru olan “esneklik” olgusu ile başlamak yerinde olacaktır. Atölyelerden fabrikalara dönüşüm süreci “esneklik” politikaları çerçevesinde ele alınacaktır.

Emek süreçlerinde esneklik kavramı yeni bir kavram değildir. Nitekim kapitalist üretim sisteminin amacı, diğer üretim sistemlerinden farklı olarak, üretimi gerçekleştirenlerin ihtiyaçlarını karşılamak değil; sermaye birikimini ne pahasına olursa olsun gerçekleştirebilmektir. Bu nedenle kapitalist üretim sisteminde emek gücü birikimin ihtiyaçlarını karşılayabilecek esneklikte olmalıdır.²¹⁵ 1970 öncesi var olan ve sonrasında da devam eden çalışma biçimlerinin de bu yönde düşünülmesi gerekir. Esneklik olgusu sadece fabrikalara geçiş sürecinde yaşanmamış ve sadece 1970 sonrası ortaya çıkan bir süreç değildir. Esneklik 1970'li yıllar öncesinde ve hatta sanayileşmenin ilk dönemlerinde dahi emek süreçlerinde görülebilen bir uygulama olmuştur. İşçiler atölyelerde sınırları belli olmayan saatlerde ve düzenlerde çalışma şekillerini deneyimlemiştir. Bu çalışma biçimleri kimi zaman evlere kadar taşmıştır. Bu noktada daha önce yer verdiğimiz Thompson'ın (2015) İngiliz işçi sınıfı üzerine yaptığı çalışması bize ışık tutacaktır. Çalışma içinde verilen bir örnek bu anlamda oldukça

²¹⁵ Özgür Müftüoğlu, İdil Ece Bal, “Üretim Sürecinde 'Yeniden Esneklik' ve Sendikalar”, **Türkiye'de Esnek Çalışma**, Özgür Müftüoğlu, Arif Koşar (Hrz.), Evrensel Basım Yayın, 2014, s. 209

yerindedir. Bu örnek esneklik kavramının çok eskilere dayanan bir olgu olduğunu göstermektedir. Bradford'da 1897 yılı çalışma koşulları şu şekildedir.²¹⁶

“Belki de eski yün taramacılarından daha sefil bir çalışan grubu hiç var olmamıştır. İşin tümü evlerinde yapılırdı; kulübelerinin en iyi kısmı bu işe tahsis edilmişti. Kimi zaman altı ya da sekizi bulan tüm aile, erkek ve kadın, kömürle ısıtılan ve dumanı sağlığa çok zararlı olan bir tarak-sobası etrafında çalışırdı. İşyerinin aynı zamanda yatak odası görevi yaptığını eklersek, neredeyse istinasız tümünün bitkin görünüşüne ve çoğunun ömürlerini yarım yaşamasına şaşmamak gerekir..”

Örnekten de anlaşılacağı gibi dünyanın birçok bölgesinde ve farklı zaman dilimlerinde “esneklik” uygulamalarının farklı biçimleriyle karşılaşılabılır. Sanayileşmenin ilk dönemlerinde ev ve üretim yerlerinin aynı mekânlarda olması, tüm ailenin üretim sürecine dahil olması ve sınırının hiçbir şekilde belli olmadığı çalışma saatleri oldukça yaygın uygulamalardı. Ancak sermaye birikiminin hangi döneminde olunursa olunsun bir ortak nokta olacaktır: Emek maliyetlerini en aza çekebilecek yöntemi bulmak ve emeğin üretkenliğini artırmak. Bu amaçları gerçekleştirmenin yolu ise dönemsel koşullara göre kimi zaman işçinin çalışma süresini uzatmak, kimi zamansa çalışma süresini kısararak, çalışma yoğunluğunu ve denetimini artırmaktan geçmektedir. Bu durumda emeğin her dönemin koşullarına ayak uyduracak esnekliğe sahip olması beklenecektir.

Karşılaşılabılacak diğer bir unsur esneklikle bağlantılı olarak işçi üzerinde artan denetim miktarı olacaktır. Sanayileşmenin ilk dönemlerden itibaren yaşanan eve iş verme, taşeronluk, manüfaktür ve fabrikalara geçiş sürecinde sermaye daha fazla denetime ihtiyaç duymuştur. Daha fazla kâr, daha fazla disiplin demektir. Yine tüm bu dönüşümlere ayak uydurabilmesi için işçinin “esnekleştirilmesi”nden başka çare yoktur. Esneklik ve artan denetim arasındaki ilişki bu noktada karşımıza çıkmaktadır. İşverenin işçi üzerinde uygulamak istediği esneklik politikaları yine işçi üzerinde zora dayalı bir tahakküm gerektirmektedir. Zira işçinin gittikçe artan sömürü derecesine karşın rıza göstermesi beklenemez. Zora dayalı denetim sistemi ve sermayenin kârını muazzam şekilde artıracak durum ise karşımıza iş bölümü ile çıkmaktadır. Bu noktada Adam Smith'in iş bölümüne dair tespitlerine değinebiliriz. Smith'e göre iş bölümü ile her

²¹⁶Thompson, 2015, s.349

işçinin üretim sürecinde sadece bir işe odaklanması sayesinde o işe dair işçinin üretkenliği artmış olacaktır. Bu ise tüm işçilerin hızının, yani toplamda üretim hızının artmasıyla sonuçlanacaktır. Dolayısıyla iş bölümü sayesinde tek bir işte uzmanlaşan işçi, o işin en kısa sürede gerçekleşebilmesi için çeşitli yöntemler geliştirebilecek ve farklı bir işi öğrenmeye çalışarak zaman kaybı yaşamayacaktır. Üretimde makinelerin kullanılmasıyla daha az işçiye ihtiyaç duyulacak fakat işçi makine başında daha yoğun çalışacak ve denetlenmesi kolay olacaktır.²¹⁷

Tüm bu uygulamalar, iş bölümü ve artan denetim sayesinde sermaye esneklik uygulamalarının önünü açan bir alan yaratabilmiştir. Fakat fabrikalaşmanın ilk dönemlerinde gerçekleşen bu abartılı despotik uygulamalar bir zaman sonra işçilerde sisteme karşı bir tepki de yaratacaktır. 1960'lı yıllarda fabrika çatısı altında daha kolay örgütlenebilme imkanı bulan işçilerin bu örgütlülüğünü kırmanın yolu üretim sürecini parçalara ayırmaktan geçmektedir. Böylelikle sermaye özellikle 1980'lerden itibaren teknolojinin de el vermesiyle hem kârını artırıcı yeni yöntemler bulmuş, hem de işçilerin örgütlülüğünü büyük ölçüde kırmayı başarmıştır. Bu başarıda sermayenin geçmişte işçi üzerinde yarattığı yoğun denetimin rolü büyüktür. Bu denetim üretimin belli kısımlarının daha kârlı bölgelere taşınması, yeniden taşeron, fason ve evden üretim biçimlerinin yaygınlaşmasıyla kendini artarak hissettirmiştir. 1980 sonrası esnek üretim politikaları yeniden sahneye çıkmıştır.

1970-80 sonrası bahsettiğimiz bu dönüşüm, Harvey'in (1993) de üzerinde önemle durduğu gibi, tek bir düzey değil, kapitalist sınıf tarafından tüm düzeylerde uygulanan bir strateji haline gelmiştir. Sermaye sahipleri için daima aranan bir uygulama olan esneklik bu noktada bütünlüklü bir dönüşümü ifade etmektedir. Esneklik, sermaye birikiminin önünü açıcı bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.²¹⁸ Yine Harvey'in sadece emek piyasası dolayımında değil, dört farklı düzeyde ele aldığı esneklik kavramını kısaca incelememizde yarar vardır. Harvey esnekliği ele aldığı dört farklı düzeyden ilkinin emek süreçlerinde gözlemlemiştir. Bir diğer esneklik türü ise iş gücü piyasalarında uygulanan taşeron, part-time gibi ya da mevsimlik çalışma türlerini

²¹⁷ Müftüoğlu ve Bal, 2014, s. 211

²¹⁸ D. Harvey, "Esneklik: Tehdit mi Yoksa Fırsat mı?", **Toplum ve Bilim**, İstanbul: Birikim Yayınları, 56-61 Bahar, 1993, s. 89

sektörler arasında hızla uygulanabilirliğini sağlayan araçlardır. Diğer kuramcılardan farklı olarak Harvey'in bahsettiği devlet politikalarında görülen esneklik, özelleştirme gibi sermayenin hareket kabiliyetini artıran uygulamalardır. Bu uygulamalar daha önceki bölümlerde yer verildiği gibi Harvey tarafından mülksüzleşme yoluyla birikim olarak adlandırılmıştır. Harvey'in bahsettiği dördüncü tip esneklik ise sermayenin artan coğrafi hareketlilik kabiliyetleridir. Bu şekilde sermaye kimi zaman evden çalışma şekilleriyle üretimi farklı alanlara taşıyabilmekte, kimi zamanda parça üretimi veyahut son montajlama kısımları dahi farklı bölge ve coğrafyalara taşınabilmektedir.²¹⁹ Bu süreç daha önceki bölümlerde de irdelenildiği gibi sermayenin kendi bulunduğu bölgeden/mekândan daha kârlı bölge/mekânlara taşınabilmesidir. Böylelikle daha ucuz ve örgütsüz emek süreçlerinden faydalanabilecektir. Metanın üretimden tüketimine kadar süregelen küresel değişim zinciri önceki bölümlerimizde daha ayrıntılı incelendiği için şimdi üzerinde durulmayacaktır. Harvey'in bahsettiği bu dört esneklik süreci sonuçları itibariyle doğrudan emek süreçlerini etkileyen, işçinin çalışma hayatından tüm toplumsal yaşantısına doğru yayılan, birbiriyle doğrudan ilişkili, birleşik bir süreçtir. Sermaye için esneklik, üretim sürecinde etkin mekânsal organizasyonun ve toplumsal olarak gerekli devir sürecinin yeni ölçütü olacaktır. Çünkü üretim süreci ve dolaşım akışı ne kadar hızlı ise sermaye için kazanç o kadar yüksek olacaktır.²²⁰ Bu noktada karşımıza üretim ve işgücü vasfının katı olması gerekçesiyle esnekleştirilmesi çıkmaktadır. İşgücü süresi muğlaklaştırılacak, tam süreli çalışma yerine, geçici, kısmi süreli, çağrı üzerine çalışma gibi biçimler getirilecektir. Sabit işyeri yerine, ev eksenli çalışma biçimleri özendirilecektir.²²¹

Şimdi tüm bu süreçlerin pratikte uygulamasını Gaziantep örneğiyle irdelemeye çalışacağız. Esnekliğin bahsettiğimiz uğrak noktaları, Antep tekstil işçileri özelinde vereceğimiz örneklerle daha iyi anlaşılacaktır. Zira tüm bu dönüşümlere tanık olan işçiler kendi deneyimlerinin en önemli kısımlarını bize aktarmışlardır. Ancak esneklik uygulamalarının farklı sektör ve farklı işyerlerinde, farklı sonuçlar doğurabileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Bu çalışma gereği tekstil sektörüne yoğunlaşmış ve verilen

²¹⁹ Harvey, 1993, s. 88

²²⁰ D. Harvey, "Postmodernliğin Durumu", S. Savran (Çev.), İstanbul: Metis Yayınları 1999, ss. 258-259

²²¹ Berna Güler-Müftüoğlu, "Üretim Sürecinin Vazgeçilmesi Esneklik: Var Ve Yok Ettikleri Üzerine Bir Çerçeve, Türkiye'de Esnek Çalışma", Özgür Müftüoğlu, Arif Koşar (drl.), İstanbul: Evrensel Basım Yayın, 2013, s.30

örnekler de bu yönde olmuştur. Antep tekstil işçileri özelinde yapılan derinlemesine görüşmeler bu noktada önemli kaynaklar niteliğindedir.

5.3.1. Gaziantep'te Nasıl Bir İşçileşme Süreci Yaşanıyor?

Gaziantep sanayisinin oluşumu ve özellikle tekstil sektörü daha önce de yer verildiği gibi uzun bir geçmişe sahiptir. Antep işçisi bu süreçte birçok aşamadan geçmiş ve birçok deneyim biriktirmiştir. Grev ve direnişlerin Antep tekstil işçisinin hayatında önemli bir yeri vardır. Neredeyse görüşülen her işçinin Antep tekstil sektörünün dönüşümü, işçileşme süreçleri ya da sendikal deneyimlerine dair söyleyecek bir şeyleri vardı. Bu bölümde öncelikle atölyelerden fabrikalara geçiş sürecinde işçilerin emek süreçlerinde yaşadıkları dönüşüme yer verilmek istendi. Bu dönüşüm bizzat işçilerin aktarımlarına dayanılarak resmedilmeye çalışılmıştır. Yapılan derinlemesine görüşmelerin daha net anlaşılması amacıyla aşağıdaki tabloda görüldüğü gibi işçiler üzerinde bir kodlama yaparak ilerleyeceğiz. Böylelikle elimizde var olan ham veriler daha küçük ve anlaşılır kümeler haline gelecek ve verilerin ilgili kısımları çabucak çağrılabilme olanağına sahip olacaktır.²²² Ancak gerçekleştirdiğimiz derinlemesine görüşmelerin tekstil işçilerinden ve farklı meslek gruplarından oluşan iki ayrı ayağa sahip olması bizi iki ayrı kodlama yapmaya itmiştir. Zira asıl amacımız tekstil işçilerinin yaşadıkları sosyo-ekonomik dönüşümü aktarabilmektir. Fakat yaşanan toplumsal dönüşümler sadece bir sınıfı ya da grubu ilgilendirmemekte, tüm toplumsal kesimleri içerisine katmaktadır. Bu nedenle görüşme gerçekleştirdiğimiz öğretmen, mühendis ya da Suriyeli çocuk işçiler de bu dönüşümün bir parçası olarak karşımıza çıkacaktır.

²²² W. Lawrance Neuman, “**Toplumsal Araştırma Yöntemleri Nitel ve Nicel Yaklaşımlar**”, Sedef Özge(Çev.) 2. Cilt, 5. Basım, Ankara: Yayınodası, 2012, s. 664

Tablo 11
Derinlemesine Görüşme Yapılan İşçilere İlişkin Demografik Bilgiler

Görüşmecinin Adı	Doğum Yeri	Mesleği	Çalışma Yeri*	Tekstil Sektöründe Çalıştığı Süre*	Baba Mesleği*
M.K.	Antep-Merkez	Tekstil İşçisi (Dokuma)	Tekstil Atölyeleri	15 Yıl (Artık Çalışmıyor)	Esnaf
Z.A.	Antep-Merkez	Tekstil İşçisi (Havlü)	Tekstil Atölyeleri	20 Yıl (Artık Çalışmıyor)	Topraksız Geçimlik Köylü
H.BU.	Urfa-Halfeti	Tekstil İşçisi (Dokuma)	Tekstil Atölyeleri	20 Yıl (Artık Çalışmıyor)	Topraksız Geçimlik Köylü (Ortakçı)
E.K.	Antep-Merkez	Tekstil İşçisi (Dokuma)	Tekstil Atölyeleri	15 Yıl (Artık Çalışmıyor)	Tekstil İşçisi
M.T.	Antep-Nizip	Tekstil İşçisi (Dokuma)	Tekstil Fabrikaları	15 Yıl	Şoför
A.Ç.	Urfa-Halfeti	Tekstil İşçisi (Çuval)	Tekstil Atölyeleri ve Tekstil Fabrikaları	15 Yıl	Topraksız Geçimlik Köylü (Ortakçı)
H.G.	Antep-Yavuzeli	Tekstil İşçisi(Dokum)	Tekstil Atölyeleri ve Tekstil Fabrikaları	10 Yıl	Topraklı Geçimlik Köylü
C.Y.	Antep-Nizip	Tekstil İşçisi(Dokum)	Tekstil Fabrikaları	6 Yıl	Topraklı Geçimlik Köylü
M.Ç.	Antep-Yavuzeli	Tekstil İşçisi (İplik)	Tekstil Atölyeleri ve Tekstil Fabrikaları	25 Yıl	Topraklı Geçimlik Köylü
F.A.	Urfa-Bozova	Tekstil İşçisi (Dokuma)	Tekstil Atölyeleri ve Tekstil Fabrikaları	35 Yıl	Mevsilik Tarım İşçisi
H.Ö.	Antep-Oğuzeli	Tekstil İşçisi (İplik)	Tekstil Fabrikaları	30 Yıl	Esnaf
M.B.	Antep-Yavuzeli	Tekstil İşçisi (Dokuma)	Tekstil Atölyeleri ve Tekstil Fabrikaları	25 Yıl	Esnaf
H.BA.	Kilis	Tekstil İşçisi (Dokuma)	Tekstil Fabrikası daha sonra Et ve Balık Kurumu	10 Yıl (Artık Çalışmıyor)	Topraklı Geçimlik Köylü

* Kodlamamızı yaparken görüşmecilerin “çalışma yeri” ne dair bir ayrıma gitmemizin nedeni, işçilerin küçük tekstil atölyeleri ve fabrikalarda çalışırken yaşadıkları farklılıkları ve dönüşümü daha iyi anlayabilmektir. Bu nedenle sadece küçük tekstil atölye deneyimi olanlar, sadece büyük fabrikalarda çalışanlar ve her iki çalışma şeklini de deneyimleyenler olarak bir ayrıma gidilmiştir.

* Tekstil sektöründe çalışılan süre işçilerin belirttikleri ortalama sürelerdir.

* Kodlamanın “Baba Mesleği” kısmında, küçük toprağı olup sadece kendisi için üretim yapan “Topraklı Geçimlik Köylü” ve toprağı olmayıp başkasının toprağında haftalık paylaşımı olarak çalışan ya da başkasının toprağında çalışmayıp sadece köyde yaşayan “Topraksız Geçimlik Köylü” ayrımına gidilmiştir.

Derinlemesine görüşmelerin diğeri bir ayağı olan farklı meslek gruplarına ait çalışanlar, Antep emek süreçlerinin dönüşümüne etkileri ve yaşadıkları deneyimlerle ilgili bölümlerde çalışmamızın bulgularını besleyecektir.

Tablo 12

Derinlemesine Görüşme Yapılan Katılımcılara İlişkin Demografik Bilgiler

Görüşmecinin Adı	Doğum Yeri	Mesleği	Çalıştığı Yer
M.A.K.	Antep-Merkez	Mühendis	İSDEMİR
M.B. (Kadın)	Antep-Merkez	Öğretmen	MEB
H.K.	Antep-Merkez	Öğretmen	MEB
A	Suriye	Tezgahtar	Giysi Dükkanı
M	Suriye	İşportacı	Sokak
N	Suriye	Bulaşıkçı	Lokanta

Antep tekstil sektörü dendiğinde ilk akla Ünaldı Sanayi Bölgesi gelmektedir. Ünaldı'ya dair elde edilen bilgiler büyük ölçüde derinlemesine gerçekleştirilen işçi görüşmelerine ve içinde Ünaldı Sanayi Bölgesi'nin de da yer aldığı yayınlara dayanmaktadır.²²³ Ünaldı 1960'lardan itibaren Antep sanayisinin kalbi olmuş, özellikle tekstil sektöründe yer alan irili ufaklı birçok firma kendine Ünaldı'da yer bulmuştur. Burada yer alan küçük birçok atölyenin daha sonraki durağı ise Antep'te açılan büyük OSB'ler olmuştur. Ünaldı'dan taşınan küçük atölyeler OSB'lerde daha büyük fabrikalara dönüşmüştür. Bizim için asıl önemli olan ise bu süreçte emek rejiminde nasıl bir dönüşüm yaşandığıdır. O dönemlere tanık olmuş ve bizzat atölyelerde çalışan işçilerden öğrendiğimiz bilgilerle Ünaldı'daki çalışma koşullarına dair bazı aktarımlar yapabiliriz. İşçiler atölyelerde genellikle en fazla 10 kişi ile 12 saat, çift vardiya şeklinde çalışmaktadır. 1970'lerde bazı sendikal girişimler olmakla beraber 1980 Darbesi'nin ardından tamamıyla silinmiştir. Yine 1980 öncesi Ünaldı'da çocuk işçiliği oldukça yaygındır. Günümüzde dahi çocuk yaşta işçiler Ünaldı'da tekstil atölyelerinde

²²³ Bkz. Karadaş, 2011.

kendilerine yer bulabilmektedirler. İşçiler sigortasız, enformel şekillerde çalışmaktadır. Görüşülen işçilerden M.B.'nin aktardığı gibi, işveren isterse 10 işçinin 10'unu birden işten çıkarabilmektedir. 25 yıldır tekstil sektöründe olan M.B. atölyedeki çalışma koşullarını bize şu şekilde aktarmıştır:

“Çalışma saatleri aşırı yorucu geçiyordu. Hiçbir iş güvenliği yok. Esneklik açısından belki daha rahat ama nefes alamıyorsun, çok fazla toz var. Bazı işyerlerinde tuvalet bile yoktu. Günde 12 saat çalışılır, cumartesi günleri daha kötü olurdu. Çünkü gece vardiyasına kalır, sabah çıkar ve öğlen 12,13 gibi tekrar işe giderdik”

Yine atölyelerden fabrikaya geçiş dönemine tanık olan M.T. süreci şöyle anlatmıştır:

“Atölyelerde bir makinede en az üç kişi çalışırdı: Kalfa (Halfe de deniyordu), Çağcı (Makinelerin arkasındaki büyük bobinleri değiştirir), Çağlar (Operatör yardımcısı gibi.) Makineye binlerce iplik giriyor, tüm iplikler kopmamaları için takip ediliyordu. Belki makinenin dört bin parçası vardı. O makineyi yönetmek zordu, o yüzden de ücretler fazlaydı. Şimdilerde bu ücretler çok eridi. 1990'lı yıllardan sonrası için özellikle geçiş süreci diyebiliriz. 2000'lere gelindiğinde yeni teknoloji girdi fabrikalara. Eski makinelerle iki halı üretiliyorsa mesela şimdiki makinelerle dört halı üretilabiliyor. Fakat aynı sürede ve daha az işçiyle.”

Bu kısa paragraf emek rejiminde yaşanan dönüşümü kısaca özetlemiştir. Öncelikle dikkatimizi çeken makine başında çalışan işçi sayısında yaşanan düşüştür. Teknolojinin gelişmesi ile yeni makineler piyasaya girmiş ve bu makineler eskisine oranla daha hızlı üretime olanak sağlamıştır. Tabii bu durum işçinin çalışma yoğunluğunu da etkileyecektir. İşverenler aynı sürede daha fazla çıktı sağlayan bu makineler ile aynı zamanda daha az işçiye ihtiyaç duymaya başlamıştır. Makine başında duran işçi sayısı azalırken, kalan işçinin ise iş yoğunluğu artmıştır. Çıktıya oranla ücretlerin de artması gerekirken, ücretler aynı oranda artmamış, hatta yıllar itibariyle düşüşe geçmiştir. Birbiri ile bağlantılı birçok içsel ilişkiden bahsedebileceğimiz bu süreç işçilerin hayatını doğrudan etkilemiştir. M.K.'nin anlatımıyla;

“12 yıl önce dokuma kalfasının ücreti asgarinin dört katı iken (asgari ücret 190 iken, 750-800 lira civarında), şu an da asgari ücretin ancak 1 buçuk iki katı. (en fazla 2 bin 500, 3 bin) Yani

asgari ücrete göre yüzde 100/200 erimiş oluyor. Bilgisayarlı dokuma makinesi ilk çıktığında başında üç kişi çalışıyordu, daha sonra ikiye düştü, şimdi ise bir kişi çalışıyor. Bu değişim ortalama 10,12 yılda gerçekleşti. Üç kişinin yaptığı işi bir kişi yapıyor ama bir kişinin aldığı ücreti üç kişi almış oluyor. Ücrette bir değişim yok, iş yükü arttı. Teknoloji geliştikçe iş yükü artıyor, ücret artması gerekirken aksine eriyor.”

A.Ç. ise değişimi şu şekilde aktarmıştır:

“Dokuma makinesi sayısının artması, iplik makinesinin devrini yükseltti. Sekiz yeni dokuma makinesinin gelmesiyle iplik ihtiyacı arttı. İplik çıkarıcı işçinin hızını arttırmak zorunda kaldı. Her iki makine için de yeni işçiler alınmadı. Biraz ücret artışı oldu sadece. Çok yoğun tempo ile çalışılmaya başlandı. İş yükü yüzde 20 artıyor, ama ücrette yüzde 20'lik artış yok.”

İşçilerin atölyelerden fabrikalara geçiş sürecinde en büyük sıkıntıları iş yükünün artması fakat ücretlerin aynı oranda artmaması olmuştur. Yeni makineler işçilerin hayatını kolaylaştırıyor gibi gözükürken aslında işçiler daha fazla yıprandıklarını dile getirmiştir. Bununla birlikte atölyelerden fabrikalara geçiş sürecinde işçilerin kendi mücadelelerinden bağımsız düşünemeyeceğimiz birçok olumlu gelişme de olmuştur. OSB'lerde işçilerin çoğu sekiz saatlik çalışma uygulamasını kabul ettirmiş ve sigortalı olmuştur. Fakat bu durum hiçbir zaman fabrikaları güllük gülistanlık yapmamıştır. İş yoğunluğunun artması, işçi üzerinde işveren denetiminin artması ya da ücretlerin geçmişe oranla erimesi fabrika çalışanlarının gerçeği olmuştur. A.Ç. bu noktada yaşanan dönüşümü şu şekilde anlatmaya devam etmiştir:

“Atölyelerde daha serbesttik. Daha uzun çalışma saatleri vardı ama daha rahattık. Makinenin başında çayını, sigaranı içebilirdin. Atölyede sigorta da olmadığından devamsızlık sorun olmazdı. Fabrikada disiplin çok fazla. Atölyede daha uzun süre çalışıyoruz ama daha kolay. Fabrikada daha kısa çalışma süresi var ama daha yoğun ve yorucu. Üretim bandının parçası gibisin.”

A.Ç. bizzat kendisinin deneyimlediği bu süreç ile işin atölye boyutunda da fabrika boyutunda da çeşitli olumsuzluklarla karşı karşıya kalmıştır. İşçilerin sekiz saat mücadelesi çok büyük bir kazanım olmakla beraber sermaye işçilerin karşısına yeni

mücadele nedenleri çıkmaya devam etmektedir. İşçilerin de belirttiği gibi günümüzde işçiler kimi zaman nefes alamayacak yoğunlukta çalışarak adeta üretim bandının parçası konumuna gelmişlerdir. Teknolojinin gelişmesinin diğer bir boyutu olan işçi üzerinde denetimin artması H.G.'nin deyimiyle işçiyi robotlaştırmıştır.

“Teknolojinin yükselmesi işi kolaylaştırmış olmadı, işçinin yoğunluğu arttı. Makinelerin birçoğu artık bilgisayara bağlı ve takip ediliyor. Verimlilik ölçülüyor, kameralar sürekli sizi takip ediyor. Bazı fabrikalarda turnike sistemi var, işçinin kaçta girdiği, kaçta çıktığı belli oluyor. Bugün iplik makinelerinde bir ekran var, vardiya sonunda sistem ne kadar çalışıldığını gösteriyor. Temas ortadan kalkıyor, robot gibi çalışıyorsun. Bir yemekten önce bir de sonra sigara içebiliyorsun.”

Değişmeyen diğer bir olgu ise işçi sağlığı ve iş güvenliği alanında karşımıza çıkmaktadır. İşçiler atölyelerde çalışırken en çok tozdan ve havalandırmanın yetersizliğinden şikayetçiyken, fabrikalarla birlikte daha geniş ölçülerde kimyasallara maruz kalmışlardır. Çalıştığı fabrikanın en iyi güvenlik önlemleri alan fabrikalardan biri olduğunu söyleyen C.Y. bunun 10 ay öncesinde fabrikada kimyasal kazana düşüp ölen bir işçinin ardından gerçekleştiğini dile getirmiştir. C.Y.'nin ifadesi ise şöyledir:

“Son bir, bir buçuk yılda iş güvenliği önlemleri biraz daha arttı gibi. Doktor maskesi, tek kullanımlık eldivenler veriliyor. Ama faydasız, boya işinde her gün kimyasal soluyoruz mesela. Havalandırma yetersiz. Zıt kimyasallar karıştırılıyor, buhar çıkıyor. Bu buharı soluyoruz sürekli”

Birçok işçinin iş güvenliği önlemi dendiğinde anladığı doktor maskesidir. İşçiler bu konuda yeterince bilgilendirilmemektedir. Ancak bu maskelerin kimyasallara karşı yeterince koruyucu olmadığı bilinmektedir. Görüşülen işçilerin neredeyse tamamının bu maskelerle çalışmanın zorluğundan bahsetmesi ve işverenin maske verse bile işçilerin kullanmaması da tam da bilinçsizlikle ilgili bir konudur. İşçilerin soludukları toz ve kimyasallara karşı bilinçlendirilmemesi ve hayati tehlikelerinden bahsedilmemesi büyük bir eksiklik olarak karşımıza çıkmaktadır. Görüşülen işçilerin birçoğu bu konuda bilgisizdir ve kendilerini yeterli derecede bilgilendiren bir İSİG uzmanının olmadığını söylemiştir.

Görüldüğü gibi Gaziantep'te üretim sürecinde yaşanan dönüşümün emek üzerindeki yansımaları işçilerin anlatımlarıyla daha net açıklığa kavuşmaktadır. Gaziantep tekstil işçilerinin emek sürecini atölyeler ve fabrikalar olarak ikiye ayırdığımızda, her iki sürecin de çeşitli olumsuzluklar barındırdığını anlayabiliriz. Nitekim atölyelerde daha uzun saatler boyunca, çoğunlukla sigortasız ve aşırı havasız ortamlarda, toz toprak içinde çalışan işçiler; fabrikalara geçtiklerinde de daha yoğun bir çalışma temposu, daha fazla artan denetim ile robotlaştıklarını ifade etmişlerdir. Üretimin atölye sürecini deneyimlemiş olan işçilerin vurguladığı diğer boyut ise işin insani tarafı olmuştur. Çünkü işçiler daha uzun saatlerde çalışsalar dahi atölyelerde daha serbest, daha rahat ve kendilerini daha fazla “insan” hissetmişlerdir.

Tekstil işçileri özelinde yapılan bu çalışma, tekstilin aynı zamanda Antep'in en önemli sektörü olması bağlamında, Antep sanayisindeki dönüşüme dair genel bir çerçeve de çizmektedir. Yukarıda aktardıklarımız bu dönüşümün sadece ufak bir bölümü olmakla beraber, çalışmamızın devamında Antep tekstil işçilerinin emek süreçlerine dair daha geniş bulgulara yer vereceğiz. Bunlardan bizim için en önemlilerinden biri de sendikalaşma ve örgütlülük boyutudur. Nitekim tekstil sektöründe yaşanan bu dönüşüme karşı Antep tekstil işçinin verdiği tepki bu çalışmaya başlamamızdaki en önemli esin kaynaklarından biridir. Zira görüşmelerimizden de tecrübe ettiğimiz kadarıyla Antep tekstil işçileri köklü bir mücadele geleneğine sahiptir. Bu gelenek onlara birçok kazanım sağlamıştır. Ancak çalışmanın mücadele boyutuna girmeden önce Antep tekstil işçilerine dair edindiğimiz daha ayrıntılı gözlem ve verilere yer vereceğiz.

5.3.2. Gaziantep Tekstil İşçilerinin Sosyolojik Özellikleri

Alan araştırmasının gerçekleştirildiği süre zarfında yapılan derinlemesine görüşmeler işçilere dair sosyolojik açıdan geniş bir perspektif sunma olanağı sağlamıştır. Yine bu bölümde sahip olduğumuz nicel veriler alandan elde ettiğimiz nitel verilerle harmanlanacaktır. Daha öncede belirtildiği gibi alan araştırması sırasında yalnız tekstil işçileri ile görüşme gerçekleştirilmemiştir. Fakat bu bölümdeki sosyolojik değerlendirmelere sadece tekstil işçileri dahil olacaktır. Tekstil işçilerinin özellikle mülksüzleşme ve işçileşme süreçleri bağlamında; köylülük ya da kentlilik durumu, eğer

varsa köyleri ile bir bağlarının kalıp kalmadığı ve yaşadıkları göç hali önemli bir sosyolojik olgu olarak karşımıza çıkmıştır.

Derinlemesine görüşme gerçekleştirdiğimiz 13 tekstil işçisi arasında tekstil sektöründe yer alma süresi, bir önceki bölümdeki kodlama tablosunda da yer aldığı üzere, en kısa 6 yıl, en çok 35 yıldır. Ortalama 20 yıldır sektör içinde olan işçilerin yaş ortalamaları 30 ile 60 arasında değişmektedir. Gaziantep tekstil sektöründeki dönüşüme tanık olmaları açısından yaş aralığının yüksek olması özellikle işimizi kolaylaştırmıştır. Bu işçilerin 5 tanesi artık tekstil sektöründe yer almazken, geriye kalan 8 işçi tekstil sektöründe çalışmaya devam etmektedir. Tekstil işçiliği 12 işçinin tamamının ilk işidir ve sadece bir işçi tekstil işçiliğinden önce memleketi Oğuzeli'nde büfe açmış ancak devam ettirememiştir.

Gaziantep'te öncelikle dikkatimizi çeken konulardan biri kadın istihdamı olmuştur. Türkiye genelinde tekstil sektöründe kadın istihdamı yaygınken Antep'te bu durum tersine işlemiştir. Tekstil sektöründe çalışan kadın sayısı oldukça azdır. Sadece tekstil sektöründe değil, kadın istihdamı Antep'te hemen hemen her alanda yok denecek kadar azdır. Zira görüşebildiğimiz tek kadın, ailesinde bolca tekstil işçisi bulunan bir öğretmen olmuştur. 13 tekstil işçisinin tamamı erkektir. Bunun en büyük nedeni ise Gaziantep toplumsal yaşamında kendini ağır bir şekilde hissettiren erkek egemen yapı ve kadınların iş hayatına daha çok evde, parça başı işlerle uğraşarak ve enformel şekillerde dahil olmasıdır. Yine konuştuğumuz erkek işçiler arasında eşi çalışan sadece A.Ç.'dir ve ifadeleri ile bu olguyu desteklemiştir.

“Kadın istihdamı Antep'te çok yaygın değil. Kadınlar daha çok gıda ve hizmet sektöründe çalışıyor. Organize sanayi bölgelerinde çok azlar. Benim çalıştığım yerde 200 kişiden sadece 10 tanesi kadın. Hiç kadın çalışan olmayan fabrikalar da var. Feodal yapı devam ediyor. Kocasını çalıştırmak istemiyor ama yoksul kaldığı durumda mecbur kalıyor.”

Bu yapının özellikle son dönemlerde güçlendiğini belirten işçiler, toplumun aşırı derecede muhafazakârlaştığına dikkat çekmişlerdir. Eskiden de kadın istihdamı az olmakla beraber özellikle son dönemlerde bu oran iyice düşmüştür. Bu olgu görüştüğümüz işçilerin neredeyse tamamının üzerinde anlaştığı bir konudur. Fakat bir

yandan da ekonomik şartlar erkek egemen yapıyı zorlayabilmektedir. Fakat bu durumda da kadın işçiler daha çok çalışma hayatına enformel şekillerde girmektedir. Bu durum ise onların emeğinin görünürlüğünü azaltmaktadır. Yine Antep'te çalışan kadınların daha çok çevre illerden gelen ve göçmenlerden oluştuğu belirtilmiştir. Antep'te öğretmen olarak çalışan ancak kendi ailesinde yer alan tekstil işçilerinden dolayı 2012'de gerçekleşmiş tekstil işçileri grevine tanık olan M.B. konu hakkında bizlere şu bilgileri vermiştir:

“En çok kadının çalıştığı işyerlerinden biri Gür-İplik'ti. Belki de 40'tan fazla kadın çalışıyordu. 2012 yılında sendikaya rağmen(Öz İplik-İş) greve çıkıldı. Çünkü üç yıllığına sıfır zam istenmişti. Kadınlar da yer aldı bu grevde. Ama genel olarak Antep'te kadın çalışan sayısı çok değildir. Çalışan kadınların çoğu da göçmen kadınlardır. Suriyeli Türkçe bilen kadınların çoğu da tezgahçılık gibi işlerde çalışıyor.”

Görüldüğü gibi kadın çalışan sayısı çok olmamakla beraber, tekstil sektörde var olan kadınlar hak arama noktasında aktif olabilmektedir. Yine bu noktada 2012 yılında yayınlanmış Gaziantep, Kahramanmaraş, Malatya ve Adıyaman'ı kapsayan tekstil sektöründe çalışan kadın işçilere dair gerçekleştirilmiş alan araştırması, bulguları itibariyle çalışmamızı destekler niteliktedir. Bu çalışmaya göre 2011 yılında Gaziantep'te toplam kadın istihdam oranı yüzde 14,2 iken tekstilde çalışan kadın oranı yüzde 24,4'tür. Bu oran, Gaziantep'teki kadınları neredeyse yarısının kayıtsız ve enformel şekillerde çalıştığını göstermektedir. Yine aynı çalışmaya göre bölge illere nazaran tekstil sektöründe en düşük kadın istihdamı Gaziantep'e aittir ve bunun nedeni toplumda var olan ataerkil yapıya ve kapanan konfeksiyon firmalarına bağlanmıştır. Daha çok küçük tekstil atölyelerinde çalışan kadınlar, evlerde parça başı iş yapmaya yönelmiştir.²²⁴

Gaziantep açısından diğer bir önemli konu ise çocuk işçiliğidir. Gaziantep'te çocuk işçiliği yaygın olmakla beraber, çoğu enformel çalışan bu işçiler istatistiklere yansımamaktadır. Çocuk işçiliği sadece Gaziantep değil, Türkiye'nin geneli için büyük bir sorunu teşkil etmektedir. 2006 yılında TÜİK ve ILO'nun ortak gerçekleştirdiği

²²⁴ Saniye Dedeoğlu, “Türkiye'de Tekstil Sektörü ve Kadın İşçiler Gaziantep, Kahramanmaraş, Malatya ve Adıyaman Araştırması”, **ILO Yayınları**, 2012, s.12

“Çocuk İşgücü Anketi”nin sonuçlarına göre, Türkiye'de 6-17 yaş arası toplam 958 bin çocuk işçi bulunmaktadır²²⁵ Ancak bu sayı 2006 yılına aittir ve Türkiye'de çocuk işçiliğine dair bölgesel rakamlara ulaşmak oldukça zordur. Zira Türkiye'de enformel yapının büyüklüğü ve çalışan çocukların neredeyse tamamının bu yapının içerisinde var olması bunun en büyük sebebidir. Bununla birlikte Gaziantep'te okullaşma oranlarının oldukça düşük olması nedeniyle çocukların işçiliğe yöneldiğini tahmin edebiliriz. Yaptığımız görüşmeler de bu görüşümüzü destekler nitelikte olmuştur. Dört çocuk sahibi C.Y. çocuklarını henüz küçük oldukları için okutabildiğini fakat üniversiteye gitmek isterlerse masrafları nasıl karşılayacağını bilmediğini söylemiştir. Çocuk işçiliğinin oldukça yaygın olduğunu söyleyen C.Y. çocuklarının arkadaşlarının birçoğunun tekstilde çalışmaya başladığını belirtmiştir. Gaziantep'te çalışan çocukların çoğu özellikle tekstil atölyelerinde yer almaktadır. Yine son zamanlarda Suriyeli mültecilerin Gaziantep'e gelmesiyle çocuk işçiliği oranları daha yüksek seviyelere çıkmıştır. Antep'te yer alan birçok tekstil atölyesi daha az ücretlerde çalışan Suriyeli çocukları çalıştırmayı tercih etmektedir. Nitekim herhangi bir sanayi bölgesi değil Antep merkezde, yaklaşık iki saatlik bir süre zarfında üç Suriyeli çocuk işçi ile görüşme fırsatı bulduk. Ancak bu görüşmeler ilerleyen bölümlerde, Suriyelilerin Antep emek süreçlerine nasıl dahil oldukları dolayımında yer alacaktır.

Şimdi ise mülksüzleşme ve işçileşme bağlamında derinlemesine görüşme gerçekleştirilen işçilerin, kendi üretim araçlarından koparak nasıl hızla işçileşme sürecine dahil olduklarını irdeleyeceğiz. Nitekim mülksüzleşme ve işçileşme paralel ilerlerken, köylülerin topraklarından ve üretim araçlarından koparılması ve kentlere göç etmek durumunda kalmaları, işçileşmenin ön adımı olmaktadır. Serdal Bahçe ve Ahmet Haşim Köse'nin TÜİK verilerinden faydalanarak hazırladıkları çalışmaları Türkiye'deki hızlı işçileşmeyi göstermektedir. Bu çalışmaya göre 2002 yılında kentsel emekçi hanelerinin toplam çalışan hanelere oranı yüze 50 civarındayken bu oran 2008'de yaklaşık yüzde 64 olmuştur. Bu oranlara göre 2008 yılında çalışan hanelerin neredeyse 10'da 7'si kentsel emek gücüne dahil olmuştur. Altı yıllık süre zarfında yüzde 14'lük kentsel emek gücü artışı söz konusudur. Yine aynı çalışmaya göre köylü nüfusunun

²²⁵ Zakir Avşar ve Eren Ögütoğulları, “Çocuk İşçiliği ve Çocuk İşçiliği İle Mücadele Yolları”, **Sosyal Güvenlik Dergisi**, 2012/1, s.26

erimesi tarımdaki küçük mülkiyetin ve küçük meta üretiminin çözülmesine bağlanmıştır.²²⁶ Tarımsal bölgelerde geçimini sağlayamayan nüfus kentlere göç etmekte ve buralarda hızla işçileşme sürecine girmektedir. Gaziantep özelinden baktığımızda ise bu sürecin aynı paralellikle ilerlediğini görebiliriz. Nitekim kendi bölgesinde yer alan diğer şehirlere göre çok daha fazla ve büyük sanayi bölgelerine sahip olan Gaziantep, kendi köy ve ilçelerinden topraksız ya da kendine yetmeyecek büyüklükte araziye sahip olan köylüleri hızla fabrikaların içine çekmekte ve işçileştirmektedir. İKA'nın 2011'de Antep özelinde gerçekleştirdiği ve 1236 hanehalkını kapsayan anket çalışmasının sonuçları da bu yönde paralellik göstermektedir. Bu çalışmaya göre Gaziantep'e göç ile gelenlerin yüzde 31,1 gibi en büyük orana sahip kısmı işçilerden oluşmaktadır. Bu oranı yüzde 16,8 ile esnaf-tüccar takip etmektedir. Göç eden erkek sayısının daha fazla olduğunu düşünürsek “Ev hanımı” olarak nitelendirilen kısmın yüzdesinin 11 olması oldukça büyük bir paya sahip olduğunu göstermektedir.²²⁷ Yine çalışanların çalıştıkları yerlere göre konumlarından yola çıkılarak yapılan ayrıma göre en büyük oran yüzde 57,9 ile ücretli işçilerden oluşmaktadır. Çalışmama gerekçeleri bakımından en büyük oran ise yüzde 50 ile ev işleriyle meşgul olma durumudur. Daha iyi yaşam koşulları umuduyla kırsal kesimlerden kentlere göç eden nüfusun yüzde 54,7'lik bölümü gecekondualarda yaşamakta, yüzde 70,9'u merkezi ısıtma sistemlerini kullanamamakta ve Gaziantep'in birinci öncelikli sorunu yüzde 36,90 ile hala işsizlik ve yoksulluk olmaktadır.²²⁸

Kendi çalışmamıza baktığımızda ise tekstil işçileriyle gerçekleştirilen derinlemesine görüşmeler tüm bu çalışmalarla aynı doğrultuda sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Hızla Antep sanayisine dahil olarak işçileşen bu insanların yaşadıkları, topraklardan ayrılmalarına ve eğer varsa topraklarını bırakmalarına neden olan süreç bizim için önemlidir. Zira bu süreç işçileşmeyi oluşturan sürecin kendisidir. Daha önceki bölümlerde yer verdiğimiz üzere Antep'te çalışanların çoğu Antep'e çevre köy, ilçe ve şehirlere gelmişlerdir. 13 tekstil işçisinden altısı çevre ilçe ve köylerden, dört tanesi çevre illerden gelmiştir. Üç tekstil işçisi Antep merkezlidir. Antep'in en çok göç

²²⁶ Serdal Bahçe ve Ahmet Haşim Köse, “Krizin Teğet Geçtiği Ülkeden Krize Bakış: Teorinin Naifliği, Gerçekliğin Kabalığı”, *Praksis*, Sayı. 22, 2010, s.22

²²⁷ İKA-GKÜ, 2011, s. 62

²²⁸ İKA-GKÜ, 2011, s. 63

aldığı il ise Urfa'dır. Dokuz işçinin köyünde hiç toprağı yokken yine bu işçilerin köyle hiç bağlantıları kalmamıştır. Nitekim bu işçilerin baba mesleklerine bakıldığında da H.BU. ve A.Ç.'nin babasının başkalarının toprağında elde edilen kazancın haftalık paylaşıldığı “ortakçı” şeklinde çalıştıkları öğrenildi. F.A.'nın babası yine başkalarının toprağında mevsimlik tarım işçisi olarak çalışırken, M.K, H.Ö. ve M.B'nin babası Antep merkezde esnaflık yapmış, E.K.'nin babası Almanya'ya çalışmaya giderek şoför olmuştur. M.T.'nin babası ise tekstil işçisidir. Birçoğunun babası artık hayatta değilken, bu işçiler uzun yıllar önce köylerini terk etmişlerdir. Nitekim beş işçinin köyleriyle bağlantılarının kesilmesi babadan itibaren başlamıştır. Bu işçilerin babalarının Antep kent merkezinde esnaflık ve işçilik yapması kırdan kopuşu hızlandırmıştır. Sadece dört işçinin köyüyle bağı devam etmektedir. Bu işçiler aileden kalma topraklara sahiptir ancak bu topraklar kendilerine yetmeyecek ölçüde küçük olduğu için kente göç etmek durumunda kalmışlardır. Sonuç olarak alan araştırmasından elde ettiğimiz verilere göre, 13 tekstil işçisinden sadece biri sahip olduğu toprağı akrabalarıyla değerlendirerek akrabaları ile bir kooperatif kurabilmiştir. C.Y. sahip oldukları kooperatifi şu şekilde anlamıştır:

“Başpınar Organize Sanayi'de altı yıldır çalışıyorum. Dört çocuğum var. Eşim çalışmıyor. Aileden kalma arazilerimiz var. Bunun sayesinde çocuklarımı okutabiliyorum. Sadece köyde ya da sadece sanayide çalışmam çocuklarımı okutmama yetmez. Aile arasında bir kooperatif kurduk aile dayanışması gibi bir şey. Şimdilik eğitim masrafları karşılanabiliyor. Ama çocuklar üniversiteye geçince devam edebilir miyim bilmiyorum.”

Görüldüğü gibi işçiler arasında en büyük toprağına sahip ve köyle bağı koparmamış işçi dahi ailesini geçindirebilmek için tekstil sektörüne girmek ve işçilik yapmak durumunda kalmıştır. Yine köyde toprakları olmayan H.Ö. memleketi Oğuzeli'nde babasıyla birlikte bir süre büfe işletmiş ancak geçinememeleri nedeniyle tüm ailesiyle birlikte Antep merkeze göç etmişlerdir. H.Ö. Antep'te tekstil işçisi olarak geçimini sağlamaya başlamıştır.

“Oğuzeli'nde toprağımız yoktu. Sadece köyde yaşıyorduk. Geçimimiz için büfe açtık ama tutunamadık. Neyimiz var yok sattık tüm aile Antep'e göç ettik. Köyde hiç iş olanağımız yoktu. Başkalarının topraklarında çalışmakta bize yetmeyecekti. Mecbur kaldık. Yaklaşık 30 yıldır tekstildeyim.”

Antep tekstil işçileri özelinde irdelediğimiz diğer bir konu da akraba ilişkileri olmuştur. Fakat Gaziantep bu konuda da kendi bölgesinde olan diğer kentlerden ayrılmaktadır. Gaziantep'te akraba ve tanıdık ilişkileri çok güçlü değildir. Özellikle sanayi kültürünün Antep'te yerleştiğini dile getiren işçiler, iş bulma aşamasında akraba ilişkilerinden yararlanmadıklarını dile getirmişlerdir.

Etnik köken açısından bakıldığında ise Antep'te Kürtlerin sayısının oldukça fazla olduğunu görülmüştür. Derinlemesine görüşme gerçekleştirilen işçiler, OSB'de çalışan işçilerin yaklaşık yüzde 60'ının Kürt kökenli olduğunu ifade etmiştir. Kürt ve Türk işçiler arasında bir çatışma gözlemlediniz mi sorusuna çoğunlukla hayır cevabı verilmiştir. Bunun nedeni bir yandan Kürtlerin sayısının oldukça fazla olmasına, diğer yandan da Antep'te Kürtlerle Türklerin görüş açısındaki benzerliğine bağlanmıştır. H.G.'nin ifadesi şöyledir:

“Antep'te Kürt-Türk çatışması pek yoktur. Çok fazla göçle gelen Kürt işçi var. Gelen Kürtlerin çoğu da muhafazakâr. Toplum muhafazakârlaşıyor. Kürtler ve Türkler bu konuda birbirlerine benziyorlar. Onun için çok sorun çıkmıyor.”

Ancak buradan Antep'e gelen her Kürdün dinci-muhafazakâr bir yapıda olduğu sonucuna varamayız. Aynı şekilde bu Türk işçiler için de geçerlidir. Görüştüğümüz işçilerin değindikleri diğer konu ise özellikle sınıf mücadelesinin ortada Kürt-Türk çatışması bırakmadığıdır. Genel olarak şunu ifade edebiliriz ki Antep'te Kürt işçi sayısı oldukça fazladır ve bu durum Kürt ve Türk işçilerin kaynaşmasına sebep olmuştur. Yine köklü bir direniş kültürüne sahip Antepli işçiler özellikle direniş dönemlerinde ortak talep etrafında birleşebilmektedirler.

Sosyolojik açıdan kısaca değerlendirdiğimizde, Türkiye ortalamasının aksine Antep tekstil işçileri arasında kadın istihdamının oldukça az olduğunu belirtebiliriz. Çocuk işçi sayısı ise yüksektir ve derinlemesine görüşme gerçekleştirdiğimiz işçilerin neredeyse tamamı çocuk yaşta işçiliğe başlamıştır. Suriyeli işçilerse çalışma hayatına enformel şekillerde dahil olmaktadır. Alan araştırması sırasında Kürt ve Türk işçiler arasında bir çatışma gözlenmemiş, Antep'te Kürt nüfusunun yoğunluğu farklı etnik

kökenlere sahip işçilerin kaynaşması ile sonuçlanmıştır. İşçileşme bağlamında en çok önem verilen konuların başında gelen mülksüzleşme, göç olgusu ve ücretli işçilik, birbiri ile ilişkili ve paralel işlemiştir. Çevre köy ve ilçelerden göç eden Antep'lier hızla kent merkezinde atölye ve fabrikalarda ücretli işçi haline gelmiştir. Yine bu işçilerin neredeyse tamamının köyde arazisi bulunmamakta ve kendi köyleriyle bağlantısı kalmamıştır.

Çalışmamızın devamında Antep tekstil işçilerinin işçileşme süreçlerine dair başlıca önemli noktalara değinmeye devam edeceğiz. Bunlarda ilki Antep'te güvencesizliğin farklı bir boyutu olarak karşımıza çıkan İŞKUR'un “İşbaşı Eğitim Programı” olacaktır. Ardından acil ve güncel bir sorun olarak karşımıza çıkan Suriyeli mültecilerin emek süreçlerine hangi şekillerde dahil olduğu konusu irdelenecektir. Nitekim Suriyeli işçiler yaklaşık altı yıldır Gaziantep işçileşme süreçlerine dahil olmaktadır ve birçok açıdan bu süreci etkilemiştir. Son olarak da Antep tekstil işçilerinin sendikalar ile olan ilişkilerini ve işçilerin sendika dışında gerçekleştirdikleri grev ve direnişleri irdelemeye çalışacağız. Gaziantep tekstil işçileri tarihsel süreçte çok fazla grev ve direniş deneyimlemiştir. Bu direnişlerin bir kısmı sendika ya da dernek gibi sendika dışı işçi örgütlülüklerinin ortaya çıkması ile sonuçlanmıştır. Gaziantep tekstil işçilerinin işçileşme sürecini anlamamız bu sürece karşı işçilerin verdikleri tepkileri de kapsamaktadır.

5.3.3. İŞKUR'un İşbaşı Eğitim Programları

“İşe Almak Sizden Sigortası Bizden...”

Gaziantep'te işçi görüşmeleri yaptığımız süre zarfında İŞKUR'un İşbaşı Eğitim Programı ile yoğun şekilde karşılaşmamız bu konu için ayrı bir başlık açmamızı gerektirdi. Zira görüştüğümüz her işçi kendi çalıştığı fabrikada 10 ila 30 arasında işbaşı eğitim programına dahil işçinin çalıştığını dile getirmiştir. İŞKUR'un İşbaşı Eğitim Programı kısaca; İŞKUR'a kayıtlı 15 yaşını doldurmuş işsizlerin çeşitli işyerlerinde azami 320 fiili gün olmak üzere haftalık en fazla 45 saat çalıştırılmasıdır. Bu süre zarfında İŞKUR işçinin günlük 50 lira ücretini, İş Kazası ve Meslek Hastalığı Sigortası

Primini ve Genel Sağlık Sigortası Prim giderlerini karşılamaktadır.²²⁹ Diğer yandan bu program kapsamında işverenlere ayrıca teşvikler sunulmaktadır. Eğer işbaşı programı sonrası işçiler üç ay içerisinde işveren tarafından tekrar işe alınırsalar, yaş ve cinsiyetine göre farklılık göstermekle beraber, 6 aydan 42 aya kadar SGK işveren primi İşsizlik Sigortası Fonu'ndan karşılanmaktadır.²³⁰

Peki, bu programı nasıl okumak gerekir? Tamamıyla iyi niyetli ve işsizlikle mücadele için kurgulanmış bir program mıdır? Çalışmanın amacı gereği soruların cevabı sınıfsal bakış açısıyla aranmalıdır. Emek eksenli değerlendirildiğinde ve uygulamanın pratikteki yansımaları dikkate alındığında her şey açık olarak ortaya çıkacaktır. Öncelikle bu program için işsizlikle mücadeleden ziyade, işverene destek ve teşvik programıdır diyebiliriz. Nitekim işçiler ortalama 10 ay kadar günlüğü 50 liradan çalıştırılmaktadır. Üstelik işveren işçiye hiçbir ödeme yapmak sorunda değildir. İŞKUR bir işyerinde kursiyer programı kapsamında çalıştırabileceği işçi sayısını o işyerindeki işçilerin yüzde 10'u olarak belirtmiştir. Yani ortalama 100 işçinin çalıştığı bir fabrikada 10 işçi işveren için tamamıyla maliyetsiz olarak çalışmış olacaktır. İŞKUR'un ücretleri ödemesinin anlamı ise ücretlerin SGK İşsizlik Fonu'ndan karşılanacak olmasıdır. Yani aslında işçiden kesilen ücretlerle yine işçilerin maaşları ödenmektedir. Bununla birlikte program sonunda işe alınan işçilerin 42 aya kadar SGK işveren primleri de İşsizlik Sigortası Fonu'ndan karşılanacaktır. İşverenlerin diğer avantajları nedir? Her on ayda bir yeni kursiyerleri kendi bünyesinde çalıştırabilir, böylelikle işçi gereksinimin yüzde 10'unu uzun süreler boyunca maliyetsiz karşılayabilir. Ayrıca bu işçiler gerçekte kursiyer değil, bizzat o işyerinde çalışan asıl işçinin yaptığı bütün işleri yapmaktadırlar. Üstelik işveren beğendiği bir işçiyi işe alırsa, SGK işveren primini de uzun bir süre ödemek zorunda kalmayacaktır.

Gaziantep'te işçilerle görüştüğümüzde bu uygulamanın Antep OSB'de oldukça yaygın olduğunu öğrendik. Daha önce de belirtildiği gibi görüşülen her işçinin işyerinde 10 ila 30 arasında işbaşı eğitim programı kapsamında çalışan işçi mevcuttur. Bu program kapsamında çalışan işçilerden A.Ç.'nin ifadesi şu şekildedir:

²²⁹ İŞKUR, “İşbaşı Eğitim Programları”, <http://www.iskur.gov.tr/isarayan/i%C5%9Fba%C5%9F%C4%B1e%C4%9Fitim.aspx> , (10.07.2016)

²³⁰ İŞKUR, “İşverenler İçin İstihdam Teşvikleri”, <http://www.iskur.gov.tr/tr-tr/isveren/tesvikler.aspx>, (10.07.2016)

“İŞKUR'un İşbaşı Eğitim Programı ile işçi çalıştırma sınırı altı aydı, hükümet bir yıla çıkardı. Bu sene özellikle kursiyerlik programı çok yaygınlaştı. İş bırakan çok oluyor, sürekli bir işçi değişimi var. Teşvik kapsamında patronlara para ödeniyor. Ayrıca günlük 50 lira işçinin ücretini İŞKUR veriyor. Sosyal güvence yok sadece sağlıktan yararlanıyorlar. Diğer işçilerle aynı saatlerde çalışılıyor ama resmi tatillerde çalışmıyorsun ve para almıyorsun. Bizim fabrikada 200 civarı işçi var, 15 işçi bu şekilde çalışıyor. Organize sanayi içinde neredeyse her fabrika bu şekilde çalıştırıyor.”

İşçinin ifadesinden anlaşıldığı kadarıyla program kapsamındaki işçiler kadrolu işçilerden farklı olarak resmi tatillerde çalışmadığı sürenin ücretini alamamaktadırlar. Çalışırken işyerinde asıl işçilerin yaptığı her işi yapan bu işçiler, hak dağıtımına gelince eşit muamele görememektedirler. C.Y.'nin ifadesi ise bu programın pratikte uygulanışını farklı bir boyutunu bize yansıtmıştır:

“Programın kapsamında olmayıp yeni işe giren işçiler de yaklaşık üç dört ay sigortasız deneme bahanesiyle çalıştırılıyorlar. Üç dört ay sigortasız çalışıyorsun sonra seni İŞKUR'a yönlendiriyorlar. İŞKUR seni kursiyer olarak kaydedip tekrar aynı işyerine gönderiyor. İŞKUR maaşını ödüyor bir de işverene teşvik veriyor. Bir yıla yakın daha o şekilde çalışıyorsun. Zaten bir işyerinde ne kadar çalışabilirsin ki İki yıl belki de üç yıl. Çünkü illa bir sorun çıkıyor, şartlara dayanamıyorsun.”

Aslında çok çarpıcı ifadelerin yer aldığı bu paragrafta danişıklı dövüş diyebileceğimiz türden yerleşmiş bir sisteme tanık oluyoruz. Zaten deneme süresine dahil edilerek sigortasız çalıştırılan bu işçiler, daha sonra İŞKUR ile anlaşmalı olarak tekrar aynı işyerine eğitim programı kapsamında gönderiliyorlar. Peki, bu durumdan kazançlı çıkan kimdir? Ne kadar çalıştırılacağı belirsiz olan, hiçbir şekilde iş güvencesine sahip olmayan ve aynı işi yaptığı halde asıl işçilere nazaran daha az ücret alan işçilerin kazançlı çıkamayacağı aşikârdır. Oysa işveren üzerinde neredeyse hiçbir maliyet olmadan işçi çalıştırabilme şansı elde etmektedir. Son olarak konu ile ilgili yer verdiğimiz M.Ç.'nin yorumu en büyük kazancın işverene ait olduğunu bize göstermiştir.

“İŞKUR'dan 20 işçi geliyor, kursiyer gibi çalışıyor. Giderse gitsin, yerine çalışacak çok kişi var. Bir işyerinde genellikle

20,30 kursiyer işçi oluyor. Bu şekilde çalıştırma patronun çok işine geliyor. Hem maaş vermiyor, hem de her işini yaptırabiliyor.”

Son zamanlarda sadece Gaziantep değil; Türkiye'nin batısından doğusuna oldukça yaygınlaşan geçici, güvencesiz çalışma biçimleriyle “kursiyerlik”, “kiralık” gibi çeşitli adlandırmalarla karşılaşıyoruz. Bize göre sömürünün farklı bir biçimi olan bu çalışma şekilleri yerleşik hale gelmekle beraber daha ayrıntılı bir çalışmayı gerektirmektedir. Çalışmanın amacından ötürü konuyu Gaziantep ile sınırlandırmak yerinde olacaktır. Şimdi ise güncel bir sorunu teşkil eden Gaziantep'te Suriyeli işçilerin durumu hakkında bir irdelemeye geçilecektir.

5.3.4. Gaziantep'te Suriyeli Tekstil İşçileri Emek Süreçlerine Nasıl Dahil Oldu?

Türkiye'de 3 milyondan fazla Suriyeli mültecinin bulunduğu, bunun 400 binine yakınının Antep'te olduğu daha önce belirtilmişti. Yine daha önce ifade edildiği gibi Antep'te bulunan Suriyelilerin yaklaşık yüzde 54'ü çocukken, 2015 verilerine göre bu çocukların 32 bin 803'ü eğitim görebilmektedir.²³¹ Bu durumda Suriyeli çocuklar ve yetişkinlerle birlikte 300 bin kadar Suriyeli'nin Antep emek süreçlerine dahil olacağı tahmin edilebilir. Bu sayı artmaya devam etmektedir ve emek süreçlerinde bir dönüşüm yaratması bakımından oldukça önemlidir. Nitekim bu işçiler piyasaya çoğunlukla enformel olarak katılmakta ve resmi istatistiklere yaşanan dönüşüm tam olarak yansımamaktadır. Oysa yarattığı sonuçlar itibariyle bu süreç birkaç ayağa sahiptir. Örneğin Gaziantep sanayisine dair hızlı bir genişleme veya toplu işten çıkarma verilerine rastlayamadığımızı göre Suriyeli işçilerin yerine geçtiği yerli işçilere ne olmuş olabilir? Bu durumda Suriyeli işçilerin yerine geçtikleri yerli işçilerin de enformel çalıştığını düşünebiliriz. Böylelikle enformel çalışan işçilerin yerine enformel çalışan işçiler girmiştir ve bu durum istatistiklere yansımamıştır. Peki, neden işverenler Suriyeli işçileri yerli işçiler yerine tercih etmiştir? Bunun nedeni bu işçilerin çoğunlukla enformel ve çok daha ucuza çalışmayı kabul etmeleridir. Ücretlerin baskılanması yarattığı sonuçlar itibariyle sürecin diğer ayağıdır. Devreye giren yedek işgücü yasası ile dışarda daha ucuza çalışabilecek bir kitlenin varlığı ücretlerin baskılanması ile

²³¹GTO, 2015, s. 16

sonuçlanmaktadır. Antep'in son zamanlarda iş göç oranının eksilere düşmesini de yaşanan bu gelişmelerle bağlantılandırabiliriz. Nitekim çevre illerden gelen ve Antep emek piyasasına enformel şekilde dahil olan bir kesim artık iş bulamamasından ötürü başka şehirlere göç etmeye başlamıştır.

Tabi göç olgusu sadece ekonomik sonuçlar doğurmamaktadır. Bu süreç birçok sosyal ve toplumsal etkileşimler de yaratmaktadır. Örneğin ücretlerin baskılanması ve işsizliğin artması gibi durumlarda yerli işçiler tarafından Suriyelilere karşı bir öfkenin yükselmesi ile sonuçlanabilmektedir. Tüm bu olumsuz koşullardan Suriyeliler sorumlu tutulabilmektedir. Nitekim Antep'te gerçekleştirdiğimiz görüşmelerde bu yönde izlenimler elde ettik. Dolayısıyla bu kısımda ekonomik ve toplumsal dönüşümün etkileşimli ilişkilerine yer vermeye çalışacağız.

Gaziantep'te bulunduğumuz süre zarfında aynı zamanda Suriyeli mültecilere dair de çalışmalar yapan Kırk Ayak Sanat Derneği ile görüşme gerçekleştirdik. Yine daha önce de belirtildiği gibi üç tane Suriyeli çocuk işçi olmak üzere, görüşme gerçekleştirilen diğer yerli işçilerle de Suriyelilerin durumu hakkında konuşma fırsatı bulduk. Suriyeli çocuk işçilerle görüşmemize aracılık yapan bir ailenin evine kısa süreliğine misafir olarak katılımcı olmayan gözlem tekniği ile bu ailenin Suriyelilere karşı algılarını gözlemledik.

Kırk Ayak Sanat Derneği'nden Suriyeli mültecilerin çalışma hayatındaki yerlerine dair birçok veri elde edilmiştir. Derneğin verdiği bilgilere göre Antep'te yer alan OSB'lerde daha önce çalışan Suriyeli sayısının oldukça az olduğunu öğrendik. Daha çok enformel alanlarda çalışan Suriyeliler için özellikle amele pazarları bile kurulmaktadır. Ancak 2013'ten itibaren bu koşullar değişmiş ve denetleme zayıflamıştır. Dernek son zamanlarda OSB'lerde de Suriyeli işçi sayısının oldukça arttığını belirtmiştir. Ancak sanayi bölgelerinde çalışan tüm Suriyelilerin kayıtlı olduğu belirtilemeyeceği gibi, Suriyeli işçilerin enformel yapıdaki varlığı da kendini korumaktadır. Suriyeli işçilerin daha çok kayıtsız, sigortasız ve düşük ücretlerde çalıştığını belirtmiştik. Bu çalışma biçimlerini biraz daha ayrıntılandırdığımızda, görüştüğümüz işçilerden büyük tekstil firmalarının dahi dayıbaşılık benzeri uygulamaları hayata geçirdiklerini öğrendik. Bu firmalar ihtiyaçları olduğu zaman

çeşitli araçlar ayarlayıp, “benim 50 Suriyeli işçiye ihtiyacım var”, diyebilmektedir. Böylelikle Suriyeli işçiler hemen bulunmakta, o günlük gerekli olan iş yaptırılmakta ve işçilerin diğer “günlük” işe kadar görevi tamamlanmış olmaktadır. Tarım sektöründe yaygın olmak üzere örneklendirirsek, dayıbaşları tarla sahipleri ve tarım işçileri arasında aracılık yapar ve tarım işçilerin kazançları üzerinde belli bir yüzdenin sahibi olurlar. Benzer şekilde Suriyeli işçiler ve sermaye sahipleri arasında da böyle bir ilişki kurulmakta, fark olarak çalışma alanları tarla değil, fabrikalar olmaktadır. Aracıların tarım sektöründe de olduğu gibi Gaziantep'te de çoğunlukla iletişimi güçlü ve çevresi geniş kimselerden oluştuğunu öğrendik. Antep'te bu kişiler daha çok Türkmenlerden oluşmaktadır. Çünkü öğrendiğimiz kadarıyla Gaziantep'te yaşayan Türkmenlerin çoğu hem Türkçe bilip hem de Arapçaya hakimdirler. Bu durum hem işveren ve hem de işçi arasında köprü işlevi görebilmelerine sebep olmaktadır. Nitekim Suriyeli işçilerin aracıya ihtiyaç duymalarının en önemli sebebi Türkçe bilmemeleri ve iletişim kurmakta zorlanmalarındır. Çoğunlukla Suriyelilerle birlikte aynı coğrafyadan göçle gelen ya da yine göçle gelmiş fakat daha uzun süredir Türkiye'de yaşayan Türkmenler bu ihtiyacı karşılamaktadırlar. Yine mülteci kamplarının da ciddi emek sömürsü merkezlerine dahil olduklarını öğrenmiş olduk. Günlük iş ihtiyacı doğrultusunda çalışan bu işçiler çoğu zaman amele pazarlarından ya da mülteci kamplarından temin edilmektedirler. Çalışma izninin çıkması ise Suriyelileri çok etkilememiştir. Zira çoğu kayıt dışı küçük atölyelerde çalışan işçilerin kayıt altına alınıp çalıştırılması çok da gerçekçi gözükmemektedir.

Suriyeli çocuk işçiliği ise daha önce çocuk işçiliği bölümünde yer verildiği üzere oldukça yaygındır. Üstelik Suriyeli kadınlar da piyasaya ucuzun da ucuza olarak dahil olmaya başlamışlardır. Kadınlar daha çok evde parça başı işlerde çalışmakta, çocuklar ise tekstil ve hizmet sektöründe oldukça yaygındır. Türkiye'de yaklaşık 1 milyon 700 bin Suriyeli çocuk eğitim alamamaktadır. Resmi rakamlarla 1 milyona yakın ilk ve orta öğretim çağında çocuk vardır. Aileler çoğunlukla okula gidemeyen çocukları için en azından çalışsın ve meslek sahibi olsun bakış açısına sahiptirler.

Görüştüğümüz işçilerin birçoğu da çalıştıkları işyerinde 5 ila 30 arası Suriyeli işçinin çalıştığını ifade etmiştir. Organize sanayide çalışan bu işçilerin

söyledikleri de Suriyeli işçilerin durumuna dair edindiğimiz izlenimleri doğrulamaktadır. Çalıştığı işyerinde 200 işçi olan ve beş tanesinin Suriyeli olduğunu belirten A.Ç. şöyle demiştir:

“Çalışan Suriyeliler yakın döneme kadar sigortasız çalıştılar. Yeni yasal düzenlemelerle birlikte sigortalı olmaya başladılar. Ama bu her fabrika için geçerli değil. Hala sigortasız çalışan işçiler var. Ama organize sanayi dışında atölyelerde hala yerli işçilerin yarısı kadar ücretle çalışıyorlar. Bazı atölyelerin tamamı Suriyeli. Enformel çalışıyorlar, daha az ücret alıyorlar.”

H.G. de Suriyeli işçilerin çalışma koşullarına ve iş cinayetlerine kurban gitmelerine dair önemli bilgiler vermiştir:

“Suriyeliler daha çok tekstil, tesisat, inşaat, peyzaj gibi alanlarda çalışıyor. Karın tokluğuna çalışıyorlar. Başpınar Organize Sanayi Bölgesi'nde dahi sözde bir kota var ama daha fazla çalıştırıyorlar. Organize sanayinin içerisinde de asgari ücretin altında çalıştırılabilirler. Ayrıca bazı ölümlerde oldu ama kimse duymadı. 2012 idi sanırım, 4. Sanayi Bölgesi'nde bir işyerinde çalışan iki Suriyeli işçi öldü fakat enformel olarak iş süreçlerine dahil oldukları için ispatlanamadı. Babaları orda çalıştıklarını biliyordu. Ama dikkate almadılar.”

Suriyeli işçilerin emek süreçlerine enformel dahil olmasının vahim bir sonucu da iş cinayetleridir. Çalışırken ölen, yaralanan bu işçiler için hiçbir yasal yaptırım uygulanmamakta, sanki hiç doğmamışlar gibi dünyadan silinip gitmektedirler. Yine OSB'de çalışan ve çalıştığı işyerinde 30 tane Suriyeli işçi olduğunu belirten C.Y. de OSB'nin çok da farklı olmadığını göstermiştir.

“Çalıştığım işyerinde 100 kişi işçi var, en azından 30 tanesi kayıt dışı, 15-16 yaşlarında Suriyeli çocuk işçi. Çocuklar 1000 lira civarında alıyor. Şimdi organize denetim eskisi gibi de değil. Daha da boşladılar. Mesela geçen sene gelen denetimcileri patron engelledi, işçileri sakladı. Zaten haberleri de oluyor. Gün ortası gelip haber uçuruyorlar. İşçiler saklanıyor.”

Yine rastgele girdiğimiz bir mahallede (Bey Mahallesi) denk geldiğimiz Suriyeli çocuklar ile yine aynı mahallenin sakini ve kendisi de Arap olan ancak çok uzun zaman önce Türkiye'ye yerleşmiş bir kadın aracılığı ile konuşabildik. Gerek görüştüğümüz diğer yerli işçiler gerekse konuştuğumuz Suriyeli işçiler birbirleriyle örtüşen

açıklamalarda bulunmuştur. Suriyeli çocuklar okula gidememekte, çok uzun saatler boyunca ve çok ucuza çoğunlukla Ünalı'da tekstil atölyelerinde çalışmaktadır. Görüştüğümüz çocuklardan biri olan A.'dan yedi kardeşi olduğunu öğrendik. A. 15 yaşında ve diğer tüm kardeşleri gibi o da çalışmaktadır. A. bebek elbisesi satılan bir mağazada tercümanlık yapmakta ve 5 yıldır okula gidememektedir. Ailede okula giden yoktur. Diğer kardeşlerin de çoğunlukla Ünalı'da tekstil atölyelerinde çalıştığını öğrendik. Günde 11,12 saat çalışmakta ve 500-600 lira civarında ücret almaktadırlar. A.'nın babası Suriye'de memurken Türkiye'de iş bulamamıştır. A. Gaziantep'teki belki de yüzlerce çocuk işçiden sadece biridir. Görüştüğümüz diğer iki çocuğun biri lokantada çalışırken, diğeri de mendil satarak ailesine destek vermektedir. Diğer yandan Suriyeli çocuklarla iletişime geçmemize yardımcı olan kadının evine de misafir olarak tüm ev halkı ile tanışıp, Suriyeliler hakkında düşüncelerine dair izlenimler edindik. Uzun yıllardır Antep'te ikamet eden bu ailenin Suriyelilere dair en büyük şikayeti ucuza çalışıp, iş bulma imkanlarını kısıtlamış olmaları ve Antep'li ekonomik anlamda sıkıntıya sokmuş olmalarıdır.

Genel olarak ifade edebileceğimiz; Suriyeli işçilerin Antep emek süreçlerine çoğunlukla enformel, güvencesiz, sigortasız ve daha uzun saatler çalışıp, daha az ücret alarak dahil olduklarıdır. Türkiye genelinde enformel çalışma biçimleri ve kötü çalışma koşulları oldukça yaygınken, bu durum Suriyeliler gelince oluşmamış aksine Suriyeliler var olan bu emek sürecine dahil olmuştur. Bununla birlikte savaştan kaçıp Türkiye'ye yerleşen ve birçoğunun artık geri dönmesinin gerçek dışı olduğu Suriyeliler için mülteci statüsünün verilmesinin elzemdir. Çok uzun süredir Türkiye'de yaşayan Suriyeliler bu statü ile kayıtlı çalışabilmeli, onların da diğer işçilerle aynı ücreti alması sağlanmalı, yaklaşık 2 milyon Suriyeli çocuğun eğitimden mahrum kalmaması için acil bir çözüm yaratılmalıdır. Diğer yandan güvencesizlik, enformellik ya da düşük ücretler sadece Suriyeliler için geçerli değil, Türk ve Kürt işçiler için de söz konusudur. Çalışmanın genelinde yer verildiği gibi çalışma ilişkilerine dair eşitsiz koşulların tüm işçi sınıfını kapsadığı ve bu eşitsiz şartlara karşı atılacak adımın tüm işçi sınıfını ilgilendirdiği unutulmamalıdır.

5.3.5. Gaziantep İşçi Sınıfının Örgütlülük Deneyimleri

5.3.5.1. Tekstil İşçilerinin Katıldığı Grev ve Direnişler

“Politik ruhla sosyal devrim yapılamaz,
ancak toplumsal bir ruhla politik devrim gerçekleşir”²³²

Çalışmanın son bölümünde yer vereceğimiz sınıfsal mücadele deneyimleri ve sınıfsal örgütlülük, Antep'in işçileşme süreçlerine tanık olunması açısından önemli bir kaynaktır. Nitekim emek rejiminde yaşanan dönüşüm, bu dönüşüme emeğin tepkisini de yaratacaktır. Bu tepki dönemin koşulları içerisinde farklılıklar göstermekle birlikte işçilerin göstermiş oldukları ya da gösterecekleri reaksiyon, işçileşme koşullarıyla yakından ilgilidir. Bu noktada, Gaziantep işçi sınıfının mücadele dinamiklerinin özgün bir yere sahip olduğunu belirtebiliriz. Zira tarihsel süreçte Gaziantep tekstil işçileri gerçekleştirdikleri grevler sonucunda kendi sendikalarını yaratmış, bazı direnişler dernek gibi farklı işçi örgütlenmeleriyle sonuçlanmıştır. Tekstil işçilerinin kazanımları hiçbir zaman işçilerin kendi mücadelelerinden bağımsız olmamıştır. Dolayısıyla atölyelerden fabrikalara geçiş sürecinde Gaziantep tekstil işçilerinin gösterdikleri tepkiler ve sendikalara bakış açısı tezimizde önemli bir yere sahip olacaktır. Gaziantep tekstil işçileri bu anlamda oldukça değerli deneyimlere sahiptir. Yaptığımız derinlemesine görüşmelerde bir işçinin; *“evet Antep genelinde tekstil işçilerinin ücretleri geçmişe oranlar oldukça erimiştir. Fakat bu haliyle bile Türkiye ortalamasının üzerindedir. Bu bizim verdiğimiz mücadeleler sayesinde olmuştur.”* sözü tam da bununla alakalıdır. Dolayısıyla Antep tekstil işçilerinin tarihsel süreçte gerçekleştirdikleri mücadelelere ve sendikalara bakış açılarına, işçileşme süreçleri ile ilişkisini kurarak yer vermeye çalışacağız.

Diğer yandan, Antepli tekstil işçileri ile sendikalar arasındaki ilişki ve eylemlilik süreçlerine geçmeden önce sınıfsal bilince dair bir şeyler ifade etmek gerektiği kanısındayız. Zira sınıfsal bilinç ve işçilerin örgütlülüğü arasında önemli bir ilişki söz konusudur. Ancak örgütlülük her zaman sınıf bilinciyle birlikte yürümektedir. Bu ilişkiyi bireylerin genel sınıf sistemi içindeki konuları, bu konulara uygun sınıfsal

²³² Marx'ın 1844'de bir Paris yayın organı olan Vorwärts'da yer alan yazısından.

çıklarların farkındalığı ve kapitalist sistemi dönüştürecek toplumsal eylemlerin gerçekleştirilmesi dolayımında düşünebiliriz.²³³ Bu noktada karşımıza Marx'ın *kendinde sınıf* ve *kendi-için sınıf* kavramları çıkacaktır. '*Kendi-için-sınıf*' kavramı ile Marx, karşıt sınıf çıkarlarının farkında olan, kendi sınıfsal çıkarlarının ancak sınıf mücadelesi aracılığıyla kurulacak yeni toplumsal düzende gerçekleşeceğini bilen işçi sınıfından söz etmektedir. Marx bu ayrımı Felsefe'nin Sefaleti'nde şu şekilde ortaya koymuştur,²³⁴

“Ekonomik koşullar ülkenin halk yığınlarını ilkin işçi haline getirir. Sermayenin dayanışması, bu yığın için ortak bir durum, ortak çıkarlar yaratmıştır. Bu yığın böylece, daha şimdiden sermaye karşısında bir sınıftır, ama henüz kendisi için değil. Ancak birkaç evresini belirtmiş olduğumuz bu savaşım içinde bu yığın birleşir ve kendisini kendisi için bir sınıf olarak oluşturur. Savunduğu çıkarlar sınıf çıkarları olur. Ama sınıfın sınıfa karşı savaşımı, politik bir savaşımdır.”

Buradan anlaşılacağı gibi sınıf bilinci bir süreç meselesidir ve sınıfın varlığı ve sınıf mücadelesi her zaman sınıf bilincini zorunlu kılmamaktadır. Bu noktada Thompson da süreci ve deneyimi ön plana çıkarmış ve bu süreçte sınıf bilincinin oluşumunu en sona bırakmıştır.²³⁵

“Sınıflar, etrafına bakınan, düşman bir sınıf bulan ve mücadele etmeye başlayan ayrı oluşumlar olarak var olmazlar. Tam tersine, insanlar kendilerini belirlenmiş yapılar içinde bulurlar, sömürüyü deneyimler, antagonistik çıkarları fark ederler, bu konular etrafında mücadeleye girişler ve bu mücadele sürecinde kendilerini sınıf olarak keşfederler, bu keşfi sınıf bilinci olarak öğrenirler. Sınıf ve sınıf bilinci, gerçek tarihsel süreçlerde, her zaman sondadır başta değil.”

Dolayısıyla emek süreçlerinde sistemin yarattığı “yapı” “emek rejimi” ve “mücadele süreci” sınıf bilincinin oluşumunda önemlidir. Antep'teki tekstil işçileri hem atölyelerde hem fabrikalarda hem de ikisi arasındaki geçiş sürecinde bu koşulları deneyimlemiştir. Daha önce de belirtildiği gibi 1970'lerin sonlarından itibaren Fordist ilkelerin sorgulanmaya başlanması ve daha esnek bir emek rejimine doğru geçilmesi sınıfsal bilinci de etkilemiştir. Firmalar bu noktada piyasalardaki taleplere hızlı uyum

²³³Çetin Yılmaz, “İşçi Sınıfı Bilinci Üzerine Güncel Yaklaşımlar”, *Çalışma ve Toplum* 2013/3, s. 351

²³⁴K. Marx, “*Felsefenin Sefaleti*”, Ankara: Sol Yayınları, 1962 [1847], s.157

²³⁵Thompson, 1995, s. 136

sağlayabilmek adına daha esnek bir örgütlenme modeline geçmişlerdir. Bu durum işçi sınıfını da kendi içinde bölmüş, bir yandan kadrolu diyebileceğimiz daha kalifiye olarak görülen bir işçi kesimi, diğer tarafta ise sözleşmeli, belirsiz süreli, geçici gibi çalışma şekillerine tabi bir kesim yaratmıştır. Bu durum işçilerin ortak çıkarlar noktasında birleşmelerini zora sokarken, görece daha iyi şartlara sahip kadrolu işçiler, bu konumunu kaybetmemek adına sözleşmeli işçilerle birleşmemektedirler. Ancak öbür taraftan yine esnek emek rejiminin yarattığı güvencesizlik, belirsizlik gibi olumsuz koşullar işçileri birleşmeye ve çıkarları doğrultusunda örgütlenmeye itmektedir. Antep tekstil işçileri özelinde baktığımızda ise daha önce de belirtildiği gibi işçiler uzun bir mücadele ve direniş deneyimine sahiptir. Dolayısıyla bu direniş ve grevlere değinmeden geçmek Antep işçi sınıfı adına haksızlık olacaktır. Fakat bu mücadeleler, işçilerin çoğu için sınıfın sınıfa karşı politik savaşımı olarak değil, ücret artışı ya da daha iyi çalışma koşulları gibi kısa süreli çözümler yaratma adına gerçekleşmiştir. Şimdi Antep tekstil işçilerinin işçileşme süreçlerini ve sınıfsal bilinçlerini, çıktıkları grevler ve direnişler üzerinden okumaya çalışacağız.

5.3.5.1.1. 1970'li Yılların Önemli Direnişleri

Daha öncede belirtildiği gibi Antep tekstil sektörü ve sanayileşme çabaları bulunduğu bölgede yer alan şehirlere göre daha eskiye dayanmaktadır. Bu süreç, 1960'larda atölyelerde gerçekleştirilen üretimden, günümüzde daha büyük ve gelişmiş fabrikalara kadar bir sınıfsal kültür yaratmıştır. Ücretli işi sayısı her geçen gün artmaktadır. Dolayısıyla tekstil işçilerinin direniş kültürünü de oldukça eskiye dayandırabiliriz. Antep tarihsel süreçte irili ufaklı birçok direniş ve greve ev sahipliği yapmıştır. Bunların çoğu hiç kuşkusuz tekstil işçilerine aittir. Bu durum, tekstil sektörünün Antep'te en köklü sektörlerden biri olması ve yine tekstil sektörünün hızlı bir şekilde kitleleri işçileşme sürecine sokmasıyla ilişkilidir. Şimdi bu grev ve direnişlerin sonuçları ve etkilediği kitleler bakımından en güçlü ve büyük olanlarından birkaçını ele alacağız.

Türkiye genelinde olduğu gibi Antep'te de 1980 öncesi sınıf hareketleri daha geniş çaplı talepler içermekte ve içerisinde politik amaçlar da barındırabilmekteydi. 1980 Askeri Darbesi işçi sınıfı hareketini bıçak gibi kesmiş ve sınıfsal örgütlülüğü

büyük ölçüde ortadan kaldırmıştır. Ancak 1970'li yıllar Antep işçi sınıfı adına oldukça hareketli yıllardır. Bunlardan en önemlileri 1976, 1978 ve 1979 yıllarında gerçekleşen direnişlerdir. Bu dönemde Antep tekstil işçileri henüz Ünal'da yer alan tekstil atölyelerinde çalışmaktadırlar. O dönemin şartları daha öncede aktarıldığı gibi, günlük 12 saat belki daha fazla çalışma, herhangi bir iş güvencesinin olmaması ve çok kötü çalışma koşullarıdır. Fakat görüştüğümüz işçilerin bir kısmı o dönem var olan koşulların örgütlenmeyi daha kolaylaştırdığı kanısındadır.

“1980 öncesi atölyeler vardı. Küçük atölyelerde daha az kişi çalışırdı ama örgütlenme daha kolay olurdu. Çünkü işçiler daha çok beraber vakit geçirir, daha serbest ve birbirleriyle daha fazla iletişim halinde olurdu. Eve yürüyerek beraber gider, yolda konuşma fırsatı bulurduk. Şimdi fabrikalar var, daha çok işçi olmasına rağmen, örgütlenmenin daha kolay olmasına rağmen, sendika yok. Yasalar değişiyor, baskı artıyor, sendikalar işlevsizleşti, fabrikalarda denetim çok fazla, işçilerin iletişim kurması engelleniyor.”

Tüm bu koşullar işçilerin belki daha kolay iletişime geçmesine ve örgütlenmesine neden olmuştur. Nitekim 1976'da başlayan direniş sürecinde işçiler hızlı bir şekilde örgütlenmiş ve hatta direniş Ünal'dının dışına çıkarak farklı işkollarından işçileri ve öğrencilere kadar yayılmıştır. Direnişin başında kendilerine uygun ve sahip çıkacak bir sendika bulamayan işçiler kendi direniş komitelerini kurma kararı aldıklarını ifade etmişlerdir. Bu komiteler daha sonra direnişe katılan işçiler tarafından kurulan İplik-İş Sendikası'na dönüşecektir. Bu sendikanın 1980'e kadar tekstil işçilerinin içerisinde örgütlendiği ve gerçek anlamda güvendikleri tek sendika olduğu belirtilebilir. Ancak 1980 Askeri Darbesi ile İplik-İş Sendikası kapatılmıştır. Bu sürece kadar farklı dönemlerde durulan ve tekrar yükselişe geçen tekstil işçilerinin hareketliliği, 1976'da 25 gün, 1978'de 45 gün ve 1979'da 92 gün süren direnişlerle devam etmiştir. Başta ücret artışı talebiyle direnişe başlayan işçiler daha sonra taleplerini genişletmiş, yaklaşık 10 bin işçi maaş farkının giderilmesi, kıdem tazminatı ve sosyal haklar için direnişe geçmiştir. Bu direniş, Antep tekstil işçileri direniş tarihinde geniş bir kesimi

içine katması ve kazanımla sonuçlanması açısından önemli bir yere sahiptir. Ayrıca direniş içinden işçiler kendi sendikalarını çıkarmışlardır.²³⁶

Çok geniş bir dayanışma ağı kurulan direniş sürecinde, işçilerin tabiriyle her bölgede bir kahvehanenin önünde kazan kaynatılmış, ekmek içi, pilav, salata verilmiştir. 1979 yılında gerçekleşen son direnişte, direnişin destekçileri arasında avukatlar, doktorlar, öğrenciler, esnaflar ve fırıncılar dahi bulunmaktadır. Gerçekleştirilen direniş gerek talepleri, gerek dayanışma ağları gerekse toplumun geniş bir kesimi tarafından kabul edilmesi açısından oldukça farklı bir yere sahiptir. Bu süreçte lastik işçilerinden zabıtalara kadar örgütlenme sağlanmıştır. Hamamda çalışan işçiler dahi hangi işkolunda olursa olsun komitelerin yanına gidip destek vermiştir. Yine bu direnişte fırıncıları ekmek çıkarmaması önemli bir dayanışma örneği olmuştur. Nitekim direnişe tanık olan işçilerin ifadesiyle bu nedenle hayat felç olmuş, emniyet müdürlüğü ve valilik bu durumdan rahatsız olmuştur. Daha önceki direnişlerin deneyimiyle kurulmuş olan İplik-İş Sendikası'nın o dönem genel başkanı olan Mehmet Kelleci polis tarafından dövülmüş ve gözaltına alınmıştır. İşçiler ve neredeyse toplumun tüm kesimlerinin desteğiyle Kelleci kurtarılmıştır. Sonuncusu 1979 gerçekleşen bu direniş silsilesi sonucunda işçiler geniş dayanışma ağları kurmuş, toplumun tüm kesimlerini direnişin içine çekebilmiş, taleplerini sadece ücret üzerinden devam ettirmemiş, genişletmişlerdir. Bu yönleriyle direniş, Antep tekstil işçilerinin özellikle bir kısmının sınıfsal bilince ulaşması adına büyük bir adım olmuştur. Nitekim direniş süreçleri öncü işçiler yaratmış, bu işçiler daha sonra sendika kurulması adına öncülük etmişlerdir. 1979'da gerçekleşen 1980 öncesi son direnişte, işçiler açtıkları davaları kazanmış ve taleplerini büyük ölçüde kabul ettirebilmişlerdir. İşçilerin direniş sürecinde bazı emek örgütleri ve emekten yana siyasi partiler de işçilerle birlikte mücadele etmiştir. Son direnişte işçilerin davalarına bakan Avukat Hasan Aydın'ın dava sürecinde öldürülmesi ise bir utanç olarak tarihte yerini almıştır. 1980 yılına geldiğimizde diğer tüm sendikalar gibi İplik-İş Sendikası da kapatılmıştır. İşçilerin söylediklerine göre 1980 öncesi daha örgütlü ve yüksek bir dayanışma kültürüne sahip olan Antep Tekstil işçileri, 1980 sonrası büyük ölçüde bastırılmış ve durulmuştur. Fakat hiçbir hareketlilik yok değildir. 1980 sonrası da Antep

²³⁶ Mehmet Kelleci, İplik-İş Sendikası Eski Başkanı, “Antep'te 1970'li Yılların Önemli İşçi Eylemleri” konulu görüşme, Yer: Gaziantep, Tarih (17 Haziran 2016).

tekstil işçileri oldukça önemli grev ve direnişlere imza atmış, büyük kazanımlar elde etmiştir. Üstelik bu kazanımlar çoğunlukla sendikasız işçilerin çabalarının ürünüdür.²³⁷

5.3.5.1.2. 1996 Ünalı Dokuma İşçileri Direniş

Ünalı dokuma işçilerinin 1996'da gerçekleştirdikleri direniş, 1980 Darbesi'nin ardından Antep'te yaşanan durgunluğu bitirmesi adına önemlidir. Bu direniş aynı zamanda Türkiye genelinde yaşanan 1989 bahar eylemlerinin uzantısı olarak da düşünülebilir. Direniş 540 işyerinde 30 gün sürmüş, toplam 20 bin işçi direnişe katılmıştır.²³⁸

1996 direniş aynı zamanda sendika dışı işçi örgütlülüğünün en özgün örneklerinde biridir. Bu direniş sonrasında işçiler sendika dışı örgütlülük deneyimine sahip olmuş, kendi kurdukları dernekle beraber direnişlerini büyütmüşlerdir. İşçilerin sendika yerine bir dernek çatısı altında birleşmelerinin nedeni ise yine Antep genelinde var olan sendika güvensizliğiyle doğrudan alakalıdır. Neredeyse konuştuğumuz, görüştüğümüz hiçbir işçi tekstil sendikalarına güvenmemektedir. Bunun nedenini edindikleri tecrübelerle dayandırmaktadırlar. Bu süreç gerek 1980 öncesi işçilerin kendi sendikalarını kurmalarında, gerekse de 1980 sonrası sendika yerine dernekleri tercih etmelerinde de geçerlidir. Her iki deneyimde de işçiler var olan sendikaların kendileriyle ilgilenmediklerini ve hatta birçok kez sendikalar tarafından satıldıklarını ifade etmişlerdir. Uzun uğraşlar ve engellemeler sonucu 1995'in Mart ayında dernek için resmi yetkiyi alabilmişlerdir. Bir işçinin ifadesi o dönem farklı işçi derneklerinin de olduğu ama işçilerin çok ilgi göstermediğidir. İşçiler 1995'te yetkisini aldıkları derneklerini kendileri kurmuş ve kendi içlerinden üyelerini çıkarmışlardır.²³⁹ 1978 dokuma direnişini de deneyimlemiş Müslüm Uçar şöyle demiştir: “...işçilerin sendikalara güveni yoktur. Sendikacıların da işçiyi örgütleme derdi yoktur. Sendikacılar

²³⁷Mehmet Kelleci, İplik-İş Sendikası Eski Başkanı, “Antep'te 1970'li Yılların Önemli İşçi Eylemleri” konulu görüşme, Yer: Gaziantep, Tarih (17 Haziran 2016).

²³⁸Ali Karadaş, “Direniş Nasıl Dokuduk”, 2. Basım, Evrensel Basım Yayın, 2012 s.11

²³⁹Karadaş, 2012, s. 87

“Dokumacılardan iş çıkmaz” demektedir.” Nitekim Uçar 1996'da da sendikaların kapısını çalmıştır ancak olumlu bir sonuç çıkmamıştır.²⁴⁰

İşçilerin 1996'da direnişe geçmelerinin nedenini anlamak için o dönemin çalışma koşullarına bakmak gerekir. Henüz organize sanayiye geçmemiş olan işçiler çoğunlukla Ünal'da küçük atölyelerde çalışmaya devam etmektedirler. Daha önce de ayrıntılı bir şekilde bahsedildiği gibi işçiler çok uzun saatler, sigortasız, ilkel koşullarda çalışmaktadırlar. 1980 sonrası işçi sınıfının yaşadığı büyük hak kayıplarının aslında bir sonucudur. Bu açıdan da önemlidir. 1970'li yıllara nazaran ücretli işçi sayısı artmış, işçiler direnişe daha büyük bir kitleyle katılmıştır. Dünyanın diğer birçok bölgesinde olduğu gibi direnişler, işçilerin işçileşme süreçleriyle paralel gitmekte, artan ücretli işçi sayısı ve kötüye giden koşullar işçileri daha büyük çaplarda direnişlere tabi olmalarına neden olmaktadır. Dolayısıyla işçileşme süreçleri ve yaşanan işçi direniş ve grevleri arasındaki ilişki bu noktada önemlidir.

Direniş sürecinde işçiler kendi güvenliklerini kendileri sağlamıştır. Bir ay boyunca tek bir makine bile çalışmamıştır. Sanayi ve ticaret odası dahil olmak zorunda kalmış ve direniş sonucunda yüzde yüz zam sağlanmış, dernek ve işyerleri arasında altı ayda bir olmak üzere sözleşme protokolü imzalanmıştır. Ancak bu koşullar grevden sonra bir buçuk yıl kadar daha devam etmiştir. Direnişin bitiminden yaklaşık bir buçuk yıl sonra çözümler başlamıştır. İşverenler sözlerini tutmamış, işçiler derneğe eskisi kadar sık uğramamaya başlamıştır. Çözümleri engellemek isteyen dernek yönetimi çözümleri sendikalaşmakta bulmuştur. O dönem derneğin başkanı tanındığı ismiyle Balık Hüseyin'dir. Teksif Sendikası ile iletişime geçilmiş, 11 işyerinde binden fazla işçi örgütlenmiş, ancak yetki alındığı halde bir yıla kadar sözleşme yapılmamıştır. Sendikanın sözleşme yapmayı geciktirmesinin gerekçesi ise bütün işyerlerinin örgütlenmesi gereği olmuştur. Ancak bu süreçte ne sendika içinde örgütlenme sağlanmış ne de dernek varlığını sürdürebilmiştir. Dernek içinde var olan bütün örgütlülük dağılmıştır.

²⁴⁰Karadaş, 2012, s. 77

5.3.5.1.3. 2010 Çemen Direnişii

Çemen direnişii işçi ve sendika ilişkisi açısından öne çıkan bir örnektir. Görüştüğümüz ve direnişin içinde bulunmuş olan işçiler, sendikanın direniş sürecindeki tutumunun, sendikaya karşı güven kaybının en büyük nedeni olduğunu belirtmiştir.

İşçileri direnişe götüren süreç, Türkiye'de birçok işçinin direnişe geçmesine sebep olan bir nedendir: Sendikalaşma. Yaklaşık 220 işçi Disk-Tekstil'de örgütlenmiş ve işveren sendikayı tanımamıştir. Bu sürecin sonunda sendika grev kararı almış fakat bu kararı son güne kadar uygulamamıştir. Greve çıkmak isteyen işçiler ise sendikayı basmış ve grev kararını zorla uygulamıştir. Grev sürecinin 60. güne kadar ertelenmesi ve sendikanın işçinin zoruyla greve çıkması ilk aşamada güven kaybı yaratmıştir. Grev sırasında ise işveren 200 işçi daha alıp üretime devam etmiştir. İşçiler, işverenin yasalara aykırı bir şekilde grev kırııcılığına gitmesine rağmen sendikanın mücadele etmemesi nedeniyle kendi kurdukları komitelerle greve devam etme kararı almıştir. Böylelikle işçiler bir komiteleşme deneyimine daha sahip olmuştur. Kendi 10 kişilik komitelerini kurup greve devam eden işçiler, gece gündüz fabrikayı bırakmamış, grev kırııcıları engellemeye çalışmışlardır. En sonunda aileleriyle birlikte kendilerini fabrikaya kilitleyen işçiler, 18 saat işverenin bile içeriden çıkamamasına neden olmuşlardır. İşçilerin özverili mücadelesi ve fedakârlıkları sonucu işveren sendikayı ve işçilerin taleplerini kabul etmek zorunda kalmıştir.

Ancak işçiler için mücadele burada bitmemiştir. Yaşadıkları süreci anlatan işçiler, o dönemin Disk Genel Başkan Yardımcısı, Genel Sekreteri ve bölge temsilcilerinin işçilere haber vermeden sözleşme yaptıklarını belirtmiştir. Sadece üç ay geriye dönük hakları isteyen, onun öncesi üç aylık süreci dahil etmeyen sendika, işçilerin güvenini bir kez daha sarsmıştir. Sendika ve işçiler arasında yaşanan anlaşmazlıklardan faydalanan işveren ise işçileri Hak-İş 'e bağlı Öz İplik-İş Sendikası'na üye yapmıştir. Bu durum ise işçilerin sorunlarının daha da büyümesi ve kökleşmesine neden olmuştur. Bu direnişin de diğer direnişlerle benzer tarafı, işçilerin sendikalaşmaya dair attıkları bir adımın daha başarısızlıkla sonuçlanmış olmasıdır.

5.3.5.1.4. 2012 Tekstil Grevi

Son olarak işleyeceğimiz direniş, Başpınar Organize Sanayi Bölgesi'nde 2012 yılında gerçekleşen; Şireci, Gürteks, Güriplik, Canan ve Motif fabrikalarında çalışan 5 bin tekstil işçisinin katıldığı ve 10 gün süren grevdir. Yakın bir zamanda gerçekleşen grevde, işçiler geçmiş deneyimlerden de faydalanarak kendi komitelerini kurmuş ve büyük ölçüde kazanım elde etmiştir. Bu grevle ilgili yapılan analizlerde alanda gerçekleştirilen işçi görüşmelerinden faydalanmakla beraber, Hayat TV arşivlerinden elde edilen röportaj ve videolardan da oldukça yararlanılmıştır.

Birçok işyerine yayılan 2012 Tekstil Grevi sürecini anlamak için öncelikle işçileri greve götüren koşulların arka planına bakmamız gerekecektir. Bu noktada karşımıza, diğer tüm işçilerin de derdi olduğu gibi, geçim sıkıntısı çıkmaktadır. Grev sürecinde işçilerle gerçekleştirilen bir röportaj da bu kanımızı pekiştirmiştir.²⁴¹

“İşçilerin biraz olsun fazla ücret alabilmeleri için soluksuz çalışmaları gerekiyor. Bunun adı bazı tekstil fabrikaları için “devamsızlık primi”. Bu primi alabilmek için pazar günü ve bayramlar da dahil çalışmak, eşin doğum yaptığında ya da bir yakının öldüğünde izin yapmamak, rapor almamak... Yani 1 saat bile izin kullanmamak gerekiyor. Bunu yapanlara devamsızlık primi adı altında 80 lira veriliyor. Devamsızlık priminin olmadığı işyerlerinde de durum aynı. Bazı işyerlerinde pazar günleri normal iş günü sayılıyor. Başpınar OSB'nin en büyük fabrikalarında işçiler pazar günleri fazla mesai farkı ödenmeden çalıştırılabilir. Bu işyerlerinde izin hafta içi bir gün kullanırılıyor. İşçilerin bu izin yerine de iki gün 12 saat ya da 16 saat çalışması gerekiyor. Pazar gününün tatil olarak görüldüğu diğer işyerlerinde ise yıllardır bu hak fiilen ortadan kalkmış durumda. Başpınar'da pazar mesaisinin zorunlu olmadığı bir tek işyeri yok.”

Bu röportajdan anlaşılacağı gibi, Antep'te birçok yasak fiilen ortadan kalkmış durumdadır. İşçilerin aldıkları ücretler çok düşük seviyelerdedir, kendilerini ve ailelerini geçindirmeye yetmemektedir. Bununla birlikte, küçük atölyelerde gelenek haline gelmiş 12 saatten fazla çalışma biçimleri, OSB'lerde de tam anlamıyla ortadan kalkmış değildir.

²⁴¹ Muzaffer Özkurt ve Cumhuriyet Daş, “Grevin İzinden İlerlemek: Olduğun fabrikayı değiştir.”, *Evrensel Gazetesi*, 12 Eylül 2012, <https://www.evrensel.net/haber/36059/grevin-izinden-ilerlemek-oldugun-fabrikayi-degistir>

İşçiler uzun saatler boyunca çalışmaya devam etmektedirler. Yine Hayat TV'nin yaptığı röportajda bir kadın işçi şöyle demiştir: “*Bizi pazar günleri zorunlu mesaiye çağırıyorlar. Eğer gitmezsek de ücretlerimizden kesiyorlar..*”

Anlatılan başka bir olayda işçiler için ayrı bir isyan konusu olmuştur. Kurban Bayramı'nda çalışmak zorunda kalan ve işe bağlı yaralanma yaşayan bir işçi hastaneye gitmiş ve iş kazası raporu almıştır. Ancak işe geri döndüğünde işveren tarafından tekrar hastaneye gidip raporu değiştirmesi konusunda uyarılmıştır. Bayramda evde olması gereken işçinin kaza geçirmiş olması işvereni telaşlandırmış ve raporu evde kurban keserken bileğimi kestim şeklinde değiştirmesini istemiştir. Greve çıkan işçilerin greve çıkış sebepleri, onların işçileşme süreçleri ile doğrudan ilişkilidir. Bu işçiler işçileşme süreçlerinin bir parçası olan çalışma koşullarına karşı greve çıkmak zorunda kalmışlardır.

Antep'te işçilerle gerçekleştirdiğimiz derinlemesine görüşmeler sırasında sınıf bilinci noktasında da ilginç bir deneyimi öğrenmiş olduk. 2012'de gerçekleştirilen grev sırasında yaşanan olayı C.Y. anlatıyor:

“Tabanda Kürt, Türk, Suriyeli, müslüman, alevi gibi ayrılıklar elbette oluyor. Her işçi bir görüşe sahip ama talep ortak olunca görüş ayrılığı kalmıyor. Örneğin grev sırasında bazı işçiler HDP desteğe gelince neden teröristler bizi destekliyor diyordu. Biz terörist miyiz, komünist miyiz derken, AKP'li işçiler AKP binasına yardım çağırmaya gidiyor. Ancak polis onları kovalıyor. Ne MHP ne AKP greve desteğe gelmiyor. O zaman işçi onların kimin yanında olduğunu anlıyor.”

Bu örnek grev sürecinde işçinin sınıf bilincinin yükselmesi ve farkındalığının artması noktasında önemlidir. İşçilerin ortak talepler etrafında birleşebildiğinin göstergesidir. Nitekim bir sonraki bölümde ele alacağımız işçilerin örgütlenme ve sendikalaşma süreç ve deneyimleri, bu noktada Antep tekstil işçilerinin sınıf bilinci ve işçileşme süreçleri ile yakından ilişkilidir.

Sonuçta grev sürecine, işçilerin ifadelerinden de anlayacağımız üzere, sendikalar çok mesafeli kalmıştır. Yapılan bir röportajda sendika desteğini nasıl buluyorsunuz sorusuna işçiler hep bir ağızdan şu yanıtı vermişlerdir: *Hani sendika nerede? Günlerdir*

buradayız onlar yoklar. Ancak buna rağmen yine işçi komiteleri kurulmuş, işçiler Başpınar OSB'deki en yüksek zammı alabilmiştir. Yine bir dernekleşme çabası içine girilmiş, fakat diğer örneklerde olduğu gibi bu derneğin ömrü de uzun soluklu olamamıştır. Çalışmanın devamında, Antep'te sendika sorununu ve işçilerin sendikalara bakış açısını, yine işçilerin ifadeleri ile irdelemeye devam edeceğiz.

5.3.5.2. Tekstil İşçileri ve Sendikalar

Antep'te derinlemesine görüşme gerçekleştirdiğimiz her işçinin sendikalara dair söyleyecek bir şeyleri, yaşadıkları olumlu olumsuz deneyimleri vardı. Ortak noktaları ise şu an da Antep'te yer alan hiçbir tekstil sendikasının Antep'te işçiler tarafından kabul görmüyor olmasıdır. Alan araştırması için gittiğimiz Antep'te bu konu özellikle dikkatimizi çekti ve üzerinde durduk. İşçilerin içinde DİSK'e bağlı Tekstil İşçileri Sendikası'ndan, Türk-İş'e bağlı Teksif'e kadar hiçbir sendikada örgütlenmek istememelerinin nedenini sorguladık.

Gaziantep'te daha önce de belirtildiği gibi tekstil sektörü en önemli sektörlerden biridir. Büyüklü küçüklü birçok atölye ve fabrikada binlerce tekstil işçisi çalışmaktadır. Enformel çalışanları da düşündüğümüzde 200 bine yakın tekstil işçisi olduğu tahmin edilmektedir. Ancak tekstil sektöründe var olan bu geniş işçi kitlesine rağmen sendikal örgütlülük yok denecek kadar azdır. Oysa Antep'te DİSK'e bağlı Tekstil İşçileri Sendikası, Türk-İş'e bağlı Teksif ve Hak-İş'e bağlı Öz İplik-İş olmak üzere üç tane tekstil sendikası vardır. Fakat görüştüğümüz işçilerden öğrendiğimiz kadarıyla Antep'te yer alan tekstil fabrikalarının belki de iki veya üç tanesi sendikalıdır. Tekstil işçilerin neredeyse tamamı sendika üyesi değildir. Direnişe geçen işçiler kendi kendilerine direniş başlatmakta, grev sendikasız bir şekilde devam etmektedir. Verdiğimiz direniş örneklerinde de olduğu gibi işçiler sendika yerine çoğu zaman dernek tarzı örgütlenmelere gitmektedir. Fakat yapılan görüşmelerde dernekleşmenin çok da uzun ömürlü olmadığını, bir zaman sonra sönmümlenip kaybolduğunu görmüş olduk. İşçi dernekleri tek tük varlığını korumakla beraber anladığımız kadarıyla çok ilgi görmemektedirler. Her bölge ve şehrin kendine özgü dinamikleri olmakla beraber,

Gaziantep'te yer alan sendika dışı örgütlenme deneyimleri genellikle direniş sürecinde kurulan ancak direniş bittiğinde yok olma durumuna gelen örgütlenmelerden oluşmaktadır. A.Ç.'nin dile getirdiği gibi;

“Antep'te sendikal örgütlenme çok az, güven bitmiş durumda. İşçiler tecrübe etti bir kere. Çalıştığım işyerinde de sendika yok. Tek sendikalı olan bildiğim Ünal Çuval, orada da Öz iplik-İş örgütlü. Dönem dönem eylemler olur, o zamanlar belki dernek kurulur, komiteler oluşturulur, ama eylem bitince bu örgütlülük de biter.”

Yine M.Ç.'nin sendikadan beklentisi şu yönde;

“Örgütlenme konusunu kendi aramızda konuşuyoruz. Ama işçiler sendikadan soğumuş. Başpınar İşçi Komitesi var. Her sene 1 Mayıs'a katılır. 80, 100 kişilik toplantılar oluyor, farklı farklı komiteler de var. Ama sendika istiyoruz. Mücadeleci, dürüst bir sendikaya ihtiyacımız var. Tek bir sözleşmeyle tüm Antep sanayisini etkilesin. Yeni bir sendika. Çemen direnişinde mesela işçiler 78 gün direndi ve sendikanın attığı kazık hala unutulmadı.”

İşçiler anlaşıldığı kadarıyla yeni ve güvenebilecekleri bir sendika aramaktadırlar. Çalışmada yer alan direniş örneklerinde de yer aldığı gibi işçiler sendikal deneyimlere sahiptir. Bazı işçilerse sendikalar tarafından ihanete uğradıklarını düşünmekte, sendikaların çıkarıcılığından yakınmaktadır. Peki, sendikalar bu konuda neler yapmakta ve ne düşünmektedir? Bu konu hakkında Teksif Sendikası ile görüşme fırsatı bulduk. Sendika tekstil sektöründe örgütlenmenin zorluklarından bahsetti. Örneğin Antep'te küçük atölyelerden büyük fabrikalara geçen işçilerin “atölye zihniyeti”ni koruduğunu, bunun da örgütlenme bilincinin oluşmasını ertelediğini, özel sektörün hakimiyetinin örgütlenmenin önünde büyük bir engel olduğu belirtilmiştir. Yine tekstil sektörünün en büyük dezavantajlarından biri de işyerinde işçi sirkülasyonunun yoğun bir şekilde yaşanmasıdır. İşyerlerinde girdi-çıkıtı çok yaşanmakta ve özellikle küçük atölyelerin yer değiştirmesi sık karşılaşılan bir durum olmaktadır. Sendika görüşmesi esnasında sendikaların işçileri satmadığı, sendikaların önünde yasal olarak birçok engel olduğu belirtilmiştir. Yetki almanın zorluklarından bahsedilmiştir.

Yine Antep'te görüşme gerçekleştirdiğimiz Genel-İş Sendikası'ndan, tekstil sektöründe örgütlenmeye de Antep'e dair yorumlar aldık. Benzer olumsuzluklardan bahseden Genel-İş Gaziantep Şube Başkanı Süleyman Göçmen, yasaların çıkarttığı zorluklardan ve özellikle organize sanayide yer alan firmaların aşırı derecede denetlenmesinden bahsetmiştir. İşçiler üzerindeki baskı ile işyerleri adeta kapalı cezaevi gibi çalışmaktadır. Bu durum da sendikaların işçileri örgütlemesi önünde en büyük engellerden biri olmaktadır.

Sendikaların yorumları genel anlamda bu şekildedir. Bizim kendi gözlemlerimize geldiğimizde ise şunları ifade edebiliriz: Görüştüğümüz işçiler öncelikle örgütlenmeye açık ve sendikaları eleştirmekle birlikte aynı zamanda sağlam bir sendikanın örgütlülüğüne de ihtiyaç duymaktadırlar. İşçi hareketinin özellikle 12 Eylül Darbesi'nin ardından büyük ölçüde bastırıldığı bir gerçektir. Aynı şekilde bu baskıcı ortam işçileri de etkilemiş, işçilerin örgütlülük seviyeleri büyük oranda düşmüş, darbe sınıfsal bilinci de olumsuz yönde etkilemiştir. Fakat bununla birlikte Antep'te tekstil işçi sayısı oldukça fazla ve bu işçiler 1980 öncesi ve sonrası gerek sendika ile gerek sendikasız, çoğunlukla sendikasız olarak, birçok direniş ve grev deneyimi yaşamıştır. Antep tekstil işçileri arasında direniş kültürü yerleşmiş durumdadır. Ancak sorun şu ki görüştüğümüz işçiler istisnasız sendikalara güvenmemekte, mevcut sendikaları istememektedir. Ancak aynı zamanda yeni ve güvenebilecekleri bir sendikaya da ihtiyaç duymaktadırlar ve bu yönde talep vardır.

Bu noktada, Antep özelinde yaşanan deneyimler yine Antep özelinde yorum yapmamıza olanak sağlamaktadır. Öncelikle şunu belirtebiliriz ki dernek gibi sendika dışı örgütlülük Antep'te uzun ömürlü olmamıştır. Komiteleşme veyahut işçi dernekleri özellikle grev ve direniş dönemlerinde işçileri destekleme ve bir arada tutma görevi görmektedir. Ancak grev veya direniş sonlandığında derneklerin ve komitelerin de işlevi bitmektedir. Derneklerle anlaşılan işverenler belki bir, belki de iki yıl sonra bu anlaşmayı çok kolay çiğneyebilmekte ve yok sayabilmektedir. Tüm bunları bizzat deneyimleyen işçiler de bu durumun farkındadır ve sağlam bir sendikal yapıya ihtiyaç duyduklarını dile getirmektedirler. Ancak bu demek değildir ki sendika dışı işçi örgütlenmeleri şimdiye kadar hiçbir zaman başarı elde etmemiş veya etmeyecektir. Sendika dışı

örgütlenmeler kimi zaman farklı örgütlenmelerin zeminini oluşturmuş, kimi zaman basamak işlevi görmüştür. İşçiler birçok dernekleşme faaliyetleri içerisinde örgütlenme bilincini elde etmişlerdir. Gaziantep özelinde sendikalarla yaşanan olumsuz tecrübeler işçilerin bu sendikalara yönelmesini engellemekle birlikte işçilerin birçoğu, *yetki alamasa bile arkamızda olacak ve güvenebileceğimiz yeni bir sendikaya ihtiyaç duyuyoruz*, düşüncesindedirler. Ortada bir sorun vardır ve Marx'ın Ekonomi Politığın Eleştirisine Katkı'nın önsözünde yazdığı gibi: *“Sorunun kendisi, ancak onu çözüme bağlayacak olan maddi koşulların var olduğu ya da gelişmekte olduğu yerde ortaya çıkar.”*²⁴²

Ek olarak her sektörün kendine özgü örgütlenme zorlukları olmakla beraber tekstil sektörüne dair sendikaların yukarıda belirttiği durumlar da geçerlidir. Tekstil sektörü kayıt dışılığın, çocuk emeğinin yaygın olduğu bir alandır. Özellikle tekstil atölyeleri çok yer değiştirirken, aynı şekilde işçiler de büyük bir sirkülasyon içindedir. Bu özgün durumdan kaynaklanan olumsuzluklar nedeniyle alanda örgütlenme yapacak sendikaların buna göre politikalar oluşturması gerekir. Ayrıca Antep tekstil sektörüne Suriyelilerin de dahil olmasıyla oldukça yaygınlaşan çocuk işçiliği, acil çözüme kavuşturulması gereken bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim işgücüne büyük bir hızla dahil olan Suriyeli işçiler bir zaman sonra sendikaların da gündemine girmek zorunda kalacaktır.

²⁴²Karl Marx, **“Ekonomi Politığın Eleştirisine Katkı”**, Sol Yayınları, 2011

6. SONUÇ YERİNE: ZORAKİ MARKALAŞAN ŞEHİR GAZİANTEP

Çalışma boyunca, Gaziantep tekstil işçilerinin işçileşme süreçleri, Ünalı'da yer alan küçük tekstil atölyelerinden, organize sanayi bölgelerindeki büyük fabrikalara kadar, çalışma rejiminin dönüşümü üzerinden incelenmeye çalışılmıştır. Bu dönüşümün uluslararası sermaye birikimi ile olan ilişkisi ise göz ardı edilemeyecek bir gerçekliktir. Kapitalist sistemin özünde var olan sermaye birikim güdüsü kendini farklı mekân, bölge ve coğrafyalarda, farklı zaman ve şekillerde yaratmaya devam etmektedir. Uluslararası sermaye, kârını maksimize edebileceği mekânlara ve şartlara ihtiyaç duymaktadır. Sonuç olarak birbiriyle bağlantılı birçok ilişkiyi barındıran bu süreç, karşımıza ülkeler arası eşitsiz gelişimi ve hatta aynı ülke içerisinde farklı bölge ve şehirler arasında farklılaşmayı çıkarmaktadır. Bundan dolayıdır ki küresel-yerel sermaye ilişkisi, yerelde sermayenin birikim dinamikleri ve tüm bu süreçlerin yarattığı sınıfsal sonuçlar çalışmada yer almış, bu etkileşimin bir parçası olan Gaziantep kendine özgü gelişim ve ilişkileriyle araştırma konusu olmuştur. Gaziantep tekstil işçilerinin çalışma rejimi, sermaye birikiminin yarattığı koşullar ve tüm toplumsal dinamikleriyle ele alınmıştır.

Bu noktada, ülkeler, bölgeler ve asıl önemlisi emek süreçleri arasındaki eşitsiz ilişkinin varlığı, irdelenmesi gereken bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Birçok çalışmada ülkeler arası karşılıklı bağımlılık ilişkisi ve eşitsizlik, o ülkelerin sahip oldukları üretim sistemleri, yönetim süreçleri ve teknolojik üstünlüğü üzerinden kurulmuştur. Gelişmiş kapitalist ülkelerin sahip oldukları teknolojik üstünlük ve katma değeri yüksek malların üretimi, kapitalistleşmekte geri kalan ülkelerde kendini düşük katma değerli, emek yoğun üretimlerle göstermektedir. Tüm bu süreçlerin ülkelerin ve bölgelerin eşitsiz gelişimindeki yeri yadsınmamakla birlikte, eşitsizliği yaratan asıl unsur olan emek süreçleri çoğu çalışmada geri planda kalabilmektedir. Günümüzde geç kapitalistleşen ülkelerin de kimi zaman katma değeri yüksek ürünler üretip ve hatta ihracatına yöneldiğini düşünürsek, bu ülkelerin hala “geri” olarak anılmasının altında yatan sosyo-ekonomik etkenlerin gözden kaçtığı kolayca belirtilebilir. Eşitsizliğin ve bağımlılığın kendini yeniden üretmesi ve sürdürülebilir olağan bir hâl alması, o ülkelerin emek süreçlerinden ve toplumsal ilişkilerinden geçmektedir. Gelişmemiş

olarak sınıflandırılan ülkelerin sahip oldukları ucuz işgücü ve kolayca aşındırılabilen sosyal hakları, o ülkelerin bağımlı halini süreklileştiren unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yine ilişkili olarak çalışmada yer verilen küreselleşme ve yerelleşme süreçlerine eleştirel yaklaşılmış, küreselleşmenin kapitalizmi aşan yepyeni bir evre olduğu görüşlerinin geçersizliği kanısına varılmıştır. Nitekim bu yönde var olan analizler çoğunlukla kapitalizmin doğasında var olan eşitsiz yapıyı geri plana atabilmekte ve küreselleşme gibi yeni gelişmelerle ülkelerin zenginleşme yolundaki engelleri aşabileceği kabulüne dayanmaktadır. Çalışmada da yer verildiği gibi küreselleşme, kapitalizmin belirli bir aşamasında, içerisinde var olan sermaye birikiminin ve toplumsal ilişkilerin yoğunlaşması, daha sonra da tüm bu ilişkilerin sistemin sürdürülebilirliği açısından uluslararasılaşmasını ifade eden bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu anlamda küreselleşme süreci, kapitalizmin gelişim aşamalarını anlama noktasında kullanışlı bir çözümlenme aracı olmaktadır. Aynı zamanda küresel ölçüde yeni bir yedek işçigücü ordusu inşası ve işçi üzerinde baskı kurmanın yeni bir ifadesi olduğu kanısına varılmıştır.

Gaziantep özelinde emek süreçlerinin eşitsiz gelişimi çalışmada oldukça geniş bir yer almıştır. Gaziantep emek süreçlerine dair son bir değerlendirmeye geçmeden önce Gaziantep sermaye ve emek ilişkisine kısaca değinmek faydalı olacaktır. Bunlardan biri Gaziantep ile yakından ilişkili olan “Yeni Sanayi Odakları (YSO)” kavramıdır. Çalışmanın konusu itibarıyla Gaziantep’in yeni bir sanayi odağı olup olmaması sorunsalı, eğer ortada bir “yenilik” varsa bunun emek süreçlerine ne ölçüde etki ettiği dolayımında yer almıştır. Gaziantep, daha önce de belirtildiği gibi sadece 1980 sonrasında değil, tarihsel süreçte sahip olduğu dinamiklerle belli bir sermaye birikimi elde edebilmiş, kendi bölgesinin ticari merkezi haline gelmiştir. Fakat Gaziantep’in YSO olarak kabul görmesi ve sanayileşmenin itici güçleri arasında yer alması, özellikle 1980’lerden sonra gerçekleşmiştir. YSO kavramı daha çok yüksek ihracat rakamlarına ulaşan ve sanayi yatırımlarının arttığı mekânlar için kullanılmaktadır. Bu mekânlar ayrıca daha gelişmiş sanayi bölgelerinin ya da ülkelerin ard bölge/ülkesi olup olmaması, o bölge veya ülkelerin etkisi altında olup, onları

besleme işlevi görüp görmemesi açısından da değerlendirilir. Nitekim YSO, daha gelişmiş sanayi bölgeleri ile bağımlılık ilişkisine dayalı bir çizgide ilerlememeli, üretim ve teknoloji düzeyi ile kendi göbek bağımlı kesilmeli, yani başlı başına bir sanayi merkezi olmalıdır.²⁴³Yukarıda da anlatılmaya çalışıldığı gibi YSO kavramı çok boyutlu bir kavramdır. Bu noktada YSO olmaları çerçevesinde değerlendirilen Denizli, Çorum, Gaziantep gibi kentlerin bu özellikleri ne kadar taşıdığı tartışılır durumdadır.

Gaziantep, 1980 sonrası planlı kalkınma anlayışının ortadan kalktığı, geleneksel sanayiler olarak nitelenen, katma değeri ve gelir esnekliği düşük, ucuz emek ve fiyat rekabetine dayanan malların üretildiği; gıda, tekstil vb. iş kollarının yoğunlaştığı mekânlardan biri olarak öne çıkmıştır. Yapılan ihracatın da bu mallar üzerinde gerçekleştirildiğini düşünürsek, Gaziantep için yapılan sanayileşme ve ihracat abartılarının çok da gerçekçi olmadığını düşünebiliriz. Üstelik 1980'lerden itibaren artan ihracat oranlarının diğer bir boyutu ise bu bölgelerde Türkiye ortalamasının altındaki ücret düzeyleri, düşük sendikalaşma oranları ve benzer ürünler üreten çok sayıda firmanın fiyat kırarak rekabet etmeye çalışmasıdır. Dünya piyasalarına eklemlenme emeliyle yanıp tutuşan geç kapitalistleşmiş ülkelerin sermaye sahipleri, rekabet edebilirlik uğruna gıda sanayii ürünleri, dokuma, konfeksiyon, deri mamulleri, ağaç ürünleri üretmeye çalışmakta, geleneksel sanayi dediğimiz bu işkollarına yoğunlaşmaktadır. Düşük teknolojili, emek yoğun ürünlerin ihracatına dayalı bir sanayi yapısının sürdürülebilirliği tartışma konusuyken, özellikle bu model kriz dönemlerinde kırılabilirliğini daha da fazla ortaya çıkarmaktadır. Elde edilen verilerle istihdam sorununa kesin bir çözüm getirilmediği anlaşılırken, sermayenin ayakta kalmak için geliştirdiği stratejilerde ucuz işgücünden oldukça fazla faydalandığı görülmektedir.²⁴⁴ Bu noktada, ucuz iş gücü ve ucuz arazilerden yararlanması, devlet yardımlarından fazlaca faydalanması, gıda ve tekstil gibi yan sanayilerde yoğunlaşması açısından Gaziantep'in tek başına sanayileşmenin itici gücü ya da hareket noktası olduğunu kabul etmek zor olacaktır.

Zoraki markalaşma kısmına dair ise farklı bir boyuta daha değinmek amacıyla küçük bir parantez açılacaktır. Gaziantep sanayi yapısına dair yaptığımız görüşmelerde

²⁴³ DPT, Pamukkale Üniversitesi(PAÜ), “**Kentsel Ekonomik Araştırmalar Sempozyumu**”, Cilt-II, 2004, s. 46

²⁴⁴ Bedirhanoğlu, Yalman, s. 250

Antep OSB'lerindeki işverenlerin yüzde 70 gibi büyük bir oranının Kürt kökenli olduğunu öğrendik. Diyalektik düşünme çabamız bu durumun devlet-işveren ilişkilerine yansımaları ister istemez sorgulamaya itecektir. Fakat bu boyutun sadece devlet-işveren bağlamında olmadığı, Kürt meselesi dolayımında da ele alınması gerekliliği kendini göstermiştir. Nitekim, Gaziantep sermayesinin büyük bir kısmını elinde bulunduran Kürtler elbette devletin özel hassasiyetini de içerecektir. Bu bağlamda Antep sermayesine verilen devlet destek ve teşvikleri düşünülebilir. Gaziantep, Türkiye'nin batısı ve dünya ortalamasına göre aslında çok da büyük sayılmayacak, fakat kendi komşularına nazaran firma sayısı ve ihracat rakamları ile önde gelen bir şehirdir. Daha önce bu durumun altında yatan dinamikleri ele almıştık. Aklımıza gelen soru ise Gaziantep için zoraki bir markalaşma algısı mı yaratıldığıdır. Nitekim Kürt illerinde devam eden savaş ve çatışma ortamından kısmen uzak olan Antep, gerek sermaye açısından gerekse devlet açısından önemli bir konuma sahiptir. Sermaye için vazgeçilmez olan çatışmasızlık ve geleceğin ön görülebilirlik hali kendini Gaziantep'te yaratmaktadır. Çalışmamızın önceki bölümlerinde yer aldığı gibi Gaziantep kendi bölgesinde yer alan teşvikli yatırımların neredeyse tamamını kendi bünyesinde barındırmaktadır. Bununla birlikte, düşük işgücü maliyetleri ve devlet teşvikleri sermayenin Gaziantep'e ilgisini artırıcı unsurların başında gelmektedir. Aynı şekilde devlet için Gaziantep diğer şehirlere mesaj vermek açısından güzel bir örnektir. Bu mesajlar; eğer siz de Gaziantep gibi “çatışmasızlığı” seçerseniz yapacağımız yatırım ve vereceğimiz teşviklerden aynı şekilde yararlanabilirsiniz. Ya da göç etmenize gerek kalmaz bulunduğunuz şehirde de işe girme imkanı bulabilirsiniz, olabilir. Birbiriyle etkileşim halinde olan bu süreç gerek kendi içinde gerekse ülke sınırları dışında yaşanan gelişmelerden oldukça etkilenmektedir. Küçük bir parantezle açtığımız bu konunun ardından asıl derdimiz olan işçi durumu değerlendirilecektir.

Bir kentte sanayileşmenin kökleşmesi kendini o kentin sosyo-ekonomik yapısında da gösterecektir. Nitekim göstergeler Gaziantep'in işgücü, istihdam yapısıyla, eğitim ve sağlık verileriyle çok da parlak bir çizgide olmadığını gözler önüne sermiştir. Gaziantep sağlıktaki gelişmişlik açısından oldukça gerilerde, okullaşma oranlarıyla Türkiye ortalamasının altında, çalışan nüfusun yarısından fazlası enformel şekillerde çalışmaktadır. Ayrıca bölgede işgücüne katılan kadın sayısı oldukça az olmakla beraber,

çocuk işçiliği rakamları özellikle son zamanlarda Suriyeli mültecilerin de dahil olmasıyla yükselişe geçmiştir. Yaptığımız çalışmanın amacı bakımından, bizim için başarının asıl göstergesi, o başarının toplumun tüm kesimlerine ne ölçüde mal olduğudur. Nitekim toplumun tüm kesimlerinin eşit olarak faydalanmadığı bir başarı bize göre başarı değildir. Gaziantep için ortaya koyduğumuz sosyo-ekonomik veriler ise eğer bir kazanç varsa bunun Antep'in sadece bir avuç diyebileceğimiz sermaye sınıfına ait olduğunu göstermektedir. Gaziantep yaşanabilirlik, sağlık, eğitim, kadın istihdamı, işçi sağlığı ve iş güvenliği, istihdam ve işsizlik gibi birçok başlıkta Türkiye ortalamasının altında kalmıştır.

Atölyelerden fabrikalara geçiş sürecinde işçiler kısmen de olsa daha sağlıklı çalışma ortamlarına sahip olmakla beraber işçi sağlığı ve iş güvenliği meselesi tam olarak oturmamış, iş cinayetleri yaşanmaya devam etmiştir. Daha büyük fabrikalara ve yeni makinelerin başına geçen işçilerin yaptıkları işler kolaylaşmamış, aksine oldukça yoğun bir tempoda ve üzerlerinde hissettikleri artan baskıyla çalışmak durumunda kalmışlardır. İşçilerin ifade ettiği üzere bir işyerinde iki yıldan fazla çalışmak oldukça zordur. İşçiler sürekli iş değiştirmek zorunda kalmaktadırlar. Bunun nedeni çoğunlukla iş beğenmeme değil, çalışma şartlarının zorluğudur. Fakat her şeye rağmen atlanılmaması gereken çok önemli bir konu vardır ki o da Gaziantep tekstil işçilerinin tarihsel süreçte sermayeye karşı gösterdiği dirençtir. Her ne kadar ana akım medyada yer almasa da Gaziantep tekstil işçileri çok büyük adımlar atmış, işçi sınıfı adına çok değerli kazanımlar elde etmişlerdir. Gaziantep'te işçiler adına olumsuz koşullar devam etmekle beraber bugün OSB'lerde işçiler büyük ölçüde sigortalı çalışabiliyorsa, çalışma saatleri düşmüş ve hatta bazı iş yerlerinde yıllık izin bile alabiliyorsalar bu işçilerin geçmişte sürdürdükleri direniş ve grevler sayesinde gerçekleşmiştir.

Sonuç olarak şunları kolayca ifade edebiliriz ki Gaziantep kendi bulunduğu bölgedeki illere göre sanayileşme, üretim, ihracat ve ithalat rakamlarıyla önde olmakla beraber; sosyo-ekonomik açıdan denge sağlanamamış, sermaye sahipleri ve ücretli çalışanlar arasında var olan gelir uçurumu daralmamıştır. Elde edilen değer, değeri üretenlere geri dönmemiştir. İşçiler tarihsel süreçte ancak sınıf mücadelesinin bir sonucu olarak kendi haklarını, kendi kazanımlarını kendileri elde etmişlerdir. Bugün “Anadolu

Kaplanı” nidaları ile bol bol reklamı yapılan Gaziantep için altta yatan sosyal ve ekonomik eşitsizlik ve işçinin sahip olduğu esaret, Engels'in de ifade ettiği gibi sinsî, örtülü, kendisinin ve başkasının gözünden ustaca gizlenmiştir.

“ ..bu iki yüzlü ve gizli esaret hiç olmazsa görünüşte özgürlük hakkını tanımakta, özgürlük aşığı bir halkın fikirleri karşısında eğilmektedir ve eski esaretle karşılaştırıldığında tarihi gelişim bu noktadadır: Özgürlük ilkesi kabul edilmiştir ve ezilenler bu ilkenin bir gün gerçekleşmesi için gerekeni yapacaklardır.”²⁴⁵

²⁴⁵ Engels, 2013, s. 195

EKLER

EK 1: Tekstil İŖi Yapan İŖçilere Sorulan Sorular

1. İŖsminiz, alıŖtıđınız yer, kaç yıldır alıŖıyorsunuz?
2. Baba mesleğiniz nedir? Köyde toprağınız var mı? Kyünüzle bağlantınız devam ediyor mu?
3. Tekstil iŖini yapmaya nasıl ve neden karar verdiniz? Sizi etkileyen kiŖiler, olaylar var mı?
4. Daha nce Ŗimdi yaptığınız iŖle ilgili herhangi bir iŖi yaptınız mı? Evetse; nerede, ne zaman? Hangi aŖamalarında?
5. Bu iŖi nasıl buldunuz?
6. Kimlerle beraber alıŖıyorsunuz? (yalnız baŖına, arkadaŖ grupları, aile, akraba, gomenler?) Akraba iliŖkileri?
7. Yaptığınız iŖi biraz anlatır mısınız?
8. alıŖma koŖullarınız nasıl? Memnun musunuz?
9. Nasıl bir ücretlendirmeniz var? Günlük yevmiye, haftalık veya aylık mı alıyorsunuz?
10. Ücreti nasıl alıyorsunuz?
11. Tekstil iŖinin temel zorlukları nelerdir? (Ücret denmesi, üretim süreci, alıŖma ortamı, hijyen, sağlık/iŖ güvenliği, yabancı muamelesi, sosyalleŖme vs.)
12. Ailede sadece siz mi alıŖıyorsunuz? Eğer ailenin diğer yeleri de alıŖıyorsa evde iŖ bölümünü nasıl yapıyorsunuz ?
13. Çocuğunuzun iyi bir eğitim alabildiğini dŖnyor musunuz?
14. Suriyeli gomenler için ne dŖnyorsunuz? Suriyeli iŖilerle herhangi bir sıkıntı yaŖıyor musunuz? Ücret farklılıkları var mı?
15. İŖyerinizde, alıŖma arkadaŖlarınız arasında etnik köken nedeniyle tartiŖma çıkıyor mu? Herhangi bir ayrımcılık yaŖanıyor mu?
16. Sendikaya ye misiniz? Ya da herhangi bir iŖi birliğine?
17. Sendikalar hakkında ne dŖnyorsunuz? Faydalı olduklarını dŖnyor musunuz?
18. Herhangi bir eylem greve katıldınız mı? Katıldıysanız nasıl rgtlendiniz?

19. Sendikayı mı ya da başka bir örgütlenme biçimini mi tercih edersiniz? Neden?
20. Kazandığınız gelire neler yapabilirsiniz? Geçim, tasarruf, gelecek yatırımı vs..
21. Aile geçiminin ne kadarlık kısmı bu gelirden sağlanıyor?
22. Geleceğinizi nerede görüyorsunuz? Eklemek istediğiniz son bir şey var mı?

EK 2: Suriyeli İşçilere Sorulan Sorular

1. Ülkenizde yaşadığınız sıkıntılardan ve sizi Türkiye'ye getiren süreçten biraz bahsedebilir misiniz?
2. Sizin ülkeye gelişinizi sağlayan araçlar var mı? Türkiye ile ilgili bilgileri nereden ve nasıl buldunuz? Akrabanız var mı? Tanıdık, komşu vb. var mı?
3. Geride kalanlar var mı? Neden?
4. Türkiye'ye gelmek için hangi yolları kullandınız ve nasıl geldiniz? (Sınırdan otobüs, uçak, veya kaçak mı girdiniz?)
5. Hep aynı yerde mi kalıyorsunuz ? Neden o yer? (tanıdık, akraba, iş imkânı, duyum/yönlendirme vs.)
6. Geri dönme isteğiniz/planınız var mı? Bunun için ne yapıyorsunuz?
7. Geride bıraktıklarınızla nasıl iletişim sağlıyorsunuz? Görüşme/ziyaret olanağınız var mı?
8. Nasıl iş buluyorsunuz? Kuruma başvuru/aracı/tanıdıklara sorma? Beceri/deneyime göre mi?
9. İlk geldiğinizde ne yapıyordunuz?
10. Hangi işlerde çalışabiliyorsunuz?
11. Tekstil işinde çalışıyorsanız neden tekstil sektörünü tercih ettiniz?
12. Daha önce şimdi yaptığınız işle ilgili herhangi bir işi yaptınız mı? Evetse; nerede, ne zaman? Hangi aşamalarında?
13. Bu işi nasıl buldunuz? Araçlar var mı?
14. Kimlerle beraber çalışıyorsunuz? (yalnız başına, arkadaş grupları, aile ya da aynı ülkeden gelenler, yerli işçiler)
15. Yaptığınız işi biraz anlatır mısınız?
16. Çalışırken kadın işi/erkek işi/çocuk arasında iş bölümünü nasıl yapıyorsunuz ?
17. Nasıl bir ücretlendirmeniz var? Günlük yevmiye, haftalık, toplanan ürün miktarı veya iş yapılan alan miktarı gibi...
18. Ücreti nasıl alıyorsunuz?

19. Bu işin temel zorlukları nelerdir? (Ücret ödenmesi, konaklama, yaşam ortamı, hijyen, sağlık/iş güvenliği, yabancı muamelesi, sosyalleşme vs.)

20. Yerli işçilere ve size nasıl davranılıyor, fark var mı?

21. Yerli işçilerle herhangi bir sorun yaşıyor musunuz? Size ayrımcılık yapıldığını düşünüyor musunuz? Ücret farklılıkları var mı?

22. Kazandığınız para geçinmenize yetiyor mu?

23. Geleceğe dair kaygılarınız var mı?

EK 3: Resmi Kurumlara Ve Sivil Toplum Kuruluşlarına Sorulan Sorular

1. Antep ekonomisi hangi sektöre dayanıyor? Tekstil sektörünün yeri? Tekstilde hangi bölümlerde daha çok işçi çalışıyor? İstihdam yapısı?
2. İşverenleri Antep'e çekebilmek adına çalışmalar yapıyor musunuz?
3. Antep'te kaç tane organize sanyı bölgesi, sanayi siteleri, serbest bölge var? Kaç işçi çalışıyor? Kaç işyeri var? Kaç tekstil firması isimleri neler?
4. Antep'te organize sanayi ve serbest bölgeler hakkında ne düşünüyorsunuz? Serbest bölgeye sahip olmanın avantajları nedir?
5. Antep istihdam, işgücü yapısını nasıl değerlendiriyorsunuz? Nasıl bir işçileşme süreci yaşıyor? (işsizlik, kayıtdışılık vs.?)
6. Antep'te kadın istihdamı ve çocuk işçiliği konusunda ne düşünüyorsunuz?(kadınlar en çok hangi işlerde çalışıyor?çalışma koşulları ? Çocuk işçiliği ne kadar yaygın?
7. Kürt, Türk ya da Suriyeli işçiler arasında bir çatışma gözlemlediniz mi?
8. Sizce Antep'in en önemli ekonomik problemleri nedir? (işçi ve işveren açısından)
- 9.Bu sorunların çözümü için bir çalışmanız var mı?
- 10.Türkiye'ye yönelen yabancı göçünün genel dinamiklerine baktığımızda son yıllarda bir artış yaşandığı ve Türkiye'nin artık göç alan bir ülke olduğunu görüyoruz, kurumunuz bu gelişmeleri nasıl değerlendiriyor?
12. Bu konunun Antep'e yönelik iç göç hızının düşmesiyle bir ilgisi var mıdır?
13. Kurumunuzun göç ve göçmenlerle ilgili ne tür çalışmaları var?
- 14.Türkiye'ye yönelen göçmenlerin önemli bir kısmının belli sektörlerde çalıştığını biliyoruz, kurumunuzun bu konudaki değerlendirmeleri nedir? (Göçmenler hangi sektörlerde yoğunlaşıyor, tekstilin hangi dallarında?)
- 15.Suriyeliler işgücü piyasasına nasıl dahil oluyor? Çalışma koşulları? Kayıtdışılık, sosyal güvence vs. çalışma izni verilmesini nasıl değerlendiriyorsunuz?
- 16.Tekstil sektörü göçmen işçilerin yoğun olarak çalıştıkları bir alan olarak karşımıza çıkıyor, bu gelişmeyi nasıl değerlendiriyorsunuz? Bu alana özgü çalışmalarınız var mı? Yerelinizde bu olguyu nasıl yaşıyorsunuz? Neler oluyor?
17. Antep'te yerli işçilerin Suriyeli işçilere karşı nasıl bir algısı var?

18. Bu konuda sizin yaptığınız çalışma ya da faaliyetler nelerdir? Gelecekte yapmayı düşündüğünüz faaliyetler var mıdır?

EK 4: Sendikalar İçin Hazırlanan Sorular

1. Güneydoğu ve Antep sendikalaşma oranları hakkında ne düşünüyorsunuz?
2. Eğer az ise bunun nedeni ne olabilir? Herhangi bir çalışmanız var mı?
3. Akraba, cemaat ilişkileri hakkında ne düşünüyorsunuz?
4. İşçilerin sendikaya yaklaşımları nasıl?
5. Özellikle tekstil sektöründe örgütlenmenin zorlukları nelerdir?
6. Antep'in işçi hareketleri konusunda aktif bir şehir olduğunu düşünüyor musunuz?
7. İşçiler en çok nerelerde örgütleniyor?
8. İşçilerin alışma koşulları hakkında ne düşünüyorsunuz?
9. Size ye olmayan işçilerin grev ve eylemlerini de destekliyor musunuz?
10. Sendika dışı örgütlenmeler konusunda ne düşünüyorsunuz?
11. Son dönemde gelen ve sayıca artan Suriyeli işçilere dair bir çalışmanız var mı?

EK 5: İşverenler İçin Hazırlanan Sorular

1. Gaziantep için özellikle son dönemlerde ekonomik anlamda bir sıçrayış içinde olduğu söyleniyor, siz de öyle düşünüyor musunuz? Eğer öyle ise bu başarının nedeni ne olabilir?
2. Gaziantep için devlet teşvik ve desteklerini yeterli buluyor musunuz?
3. Antep tekstil sektörü hakkında ne söyleyebilirsiniz? İhracaat, ithalat durumları gibi..
4. Gaziantep'li misiniz? Yoksa Antep'e yatırım için dışarıdan mı geldiniz?
5. Başka bir şehirden geldiyseniz hangisi ve neden Antep'i tercih ettiniz?
6. Organize sanayi bölgesinde çalışmanın avantajları nedir?
7. İşçi maliyetleri hakkında ne düşünüyorsunuz? Toptan üretim maliyetinin ne kadarı işçilere gidiyor? Bu alandaki sıkıntılar nedir ?
8. Göçmen işçi çalıştırıyor musunuz? Ortalama kaç kişi, ne kadar süre? En çok hangi ülkeden? Suriyelilerin oranı?
9. Eğer çalışıyorsa neden yabancı göçmen çalıştırmaya başladınız? Bu alandaki değişim nasıl yaşandı?
10. Yerli işçilerle göçmen işçiler arasında bir sıkıntı gözlemlediniz mi?
11. Son yıllardaki ekonomi politikaları ve sektörel destekler sizleri nasıl etkiliyor?

KAYNAKÇA

Kitaplar

- AKÇAY, Ü. **Kapitalizmi Planlamak: Türkiye'de Planlama ve DPT'nin Dönüşümü.** İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı, Eylül 2007.
- ARSLAN, H. “Küreselleşmenin Emek Üzerindeki İdeolojik Etkileri ve Seçenek Sorunu”, **Küreselleşme.** 2. Baskı. Ahmet Tonak (drl.) Ankara: İmge Kitabevi, 2000
- AYATA, S. “Bir Yerel Sanayi Odağı Olarak Gaziantep'te Girişimcilik, Sanayi Kültürü ve Ekonomik Dünya ile İlişkiler”, **İlhan Tekeli İçin Armağan Yazılar.** Hülya Hatipoğlu (hızr.) İstanbul:Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2004.
- BAŞAK, Z. ve D. ŞİRİN SARACOĞLU. “Sermayenin Mekan Arayışı, Kapitalist üretim İlişkilerinde Değişim ve Yeni Sanayi Odakları: Gaziantep, Quo Vadis?”, **Ta Ezelden Taşkıdır... Antep.** M. Nuri Gültekin(der) 1. Baskı. İstanbul: İletişim Yayıncılık, 2011.
- BORATAV, K. “Emperyalizm mi? Küreselleşme mi?”, **Küreselleşme.** E. Ahmet Tonak (drl.) 2. Baskı. İstanbul: İmge Kitabevi, 2000.
- BRAVERMAN, H. **Emek ve Tekelci Sermaye.** İstanbul: Kalkedon, 2008.
- BUHARİN, N. **Emperyalizm ve Dünya Ekonomisi.** U.S. Akalın (çev.) İstanbul: Kalkedon, 2009.
- DAVUTOĞLU, A. **Stratejik Derinlik.** İstanbul: Küre Yayınları, 2012.
- EDGEL, S. **Sınıf.** Didem Özyiğit (çev.) Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 1998.

- ENGELS, F. **İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu**. Ayrıntı, 2013.
- ELMAS, G. **Küreselleşme Sürecinde Bölgesel Dengesizlikler: AB ve Türkiye**. 1. Basım. ss. 95-96. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2001.
- ERAYDIN, A. “Sanayinin Anadolu'da Yaygınlaşması ve Son Dönemde Gelişen Yeni Sanayi Odakları”, **75 Yılda Çarklardan Chip'lere**. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1999.
- ERCAN, F. “Bölgesel Kalkınmada Değişim: Devlet Merkezli Bölgesel Kalkınmadan Piyasa Merkezli Bölgesel Birikime”, **Bölgesel Kalkınma: Politikalar ve Yerel Dinamikler**. Aylan Arı (drl.) 1. Basım. İstanbul: Derin Yayınları, 2006.
- ERCAN, F, F. YUSUFİ YILMAZ ve D. GÜLTEKİN KARAKAŞ. “Yeni Türkiye'nin Değişen Devlet ve Sermaye İlişkilerini Teşvik Politikaları Üzerinden Okumak”, **Yeni Türkiye: Kapitalizm, Devlet, Sınıflar**. SAV, 2016.
- HARVEY, D. **Umut Mekânları**. Zeynep Gambetti (çev.) 1. Basım. İstanbul: Metis Yayınları, 2008
- HARVEY, D. **Postmodernliğin Durumu**. S. Savran (Çev.) ss. 258-259. İstanbul: Metis Yayınları, 1999.
- ILDIRAR, M. **Bölgesel Kalkınma ve Gelişme Stratejileri**. 1. Basım. İstanbul: Nobel Yayın Dağıtım, Ekim 2004.
- KARADAŞ, A. **Direnişi Nasıl Dokuduk**. 2. Basım. Evrensel Basım Yayın, 2012.
- KARASU, K. “Yerelleşme Söylemi ve Bölge Kalkınma Ajansları”, **Memleket Siyaset Yönetim**. Cilt.4. Sayı. 11. Ankara: YAYED Yayınları, Eylül 2009.

- KARS KAYNAR, A. **Sermayenin Coğrafyası Yayılan Sermayenin Daralan Mekanları**. 1. Baskı. ss. 43-46. Ankara: NotaBene Yayınları, 2015
- LENİN, İ.V. **Kapitalizmin Son Evresi Emperyalizm**. Ankara: Bilim ve Sosyalizm Yayınları, 1998.
- MARX, K. **Felsefenin Sefaleti**. Ankara: Sol Yayınları, 1962.
- MARX, K. ve ENGELS, F. **Komünist Manifesto**. Gaybiköylü (çev.) 7. Baskı. Bilim ve Sosyalizm Yayınları.
- MARX, K. **Kapital**. Mehmet Selik-Nail Satılğan (çev.) 1. Cilt. İstanbul: Yordam Kitap, 2010.
- MARX, K. **Ekonomi Politüğın Eleştirisine Katkı**. Sol Yayınları, 2011.
- MARX, K. **1844 El Yazmaları**. İstanbul: Birikim Yayınları. 2012.
- MÜFTÜOĞLU, B. G. “Küresel Rekabetin Cazibe Merkezi: Yerel ve Bölgesel Dinamikler”, **Bölgesel Kalkınma: Politikalar ve Yerel Dinamikler**. Aylan Arı (drl.) 1. Basım. İstanbul: Derin Yayınları, 2006.
- MÜFTÜOĞLU, B. G. “Üretim Sürecinin Vazgeçilmesi Esneklik: Var Ve Yok Ettikleri Üzerine Bir Çerçeve”, **Türkiye’de Esnek Çalışma**. Özgür Müftüoğlu, Arif Koşar (drl.) İstanbul: Evrensel Basım Yayın, 2013.
- MÜFTÜOĞLU, Ö. ve İ. ECE BAL, “Üretim Sürecinde 'Yeniden Esneklik' ve Sendikalar”, **Türkiye’de Esnek Çalışma**. Özgür Müftüoğlu, Arif Koşar (hızr.), Evrensel Basım Yayın, 2014.
- NEUMAN, W. LAWRENCE. **Toplumsal Araştırma Yöntemleri Nitel ve Nicel Yaklaşımlar**. Sedef Özge(çev.) 2. Cilt. 5. Basım. Ankara: Yayınodası, 2012.
- ÖZUĞURLU, M. **Anadolu’da Küresel Fabrikanın Doğuşu**. İstanbul: Kalkedon, 2008.

SAVRAN, S. **Kod Adı Küreselleşme: 21. Yüzyılda Emperyalizm.**

İstanbul: Yordam Yayınları, 2008.

ŞENGÜL, T. “Siyaset ve Mekânsal Ölçek Sorunu: Yerelci Stratejilerin Bir Eleştirisi”, **Emperyalizm Yerelcilik- İşçi Sınıfı.** E. Ahmet Tonak(der) 2. Baskı. ss.137–139. Ankara: İmge Kitabevi. Ekim 2004.

TEKELİ, İ. “Türkiye’de Bölgesel Eşitsizlik Ve Bölge Planlama Yazıları”, **Toplu Eserler–2.** İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 2008.

THOMPSON, E.P. **İngiltere’de İşçi Sınıfının Oluşumu.** İstanbul: İletişim Yayınları: 2015.

TONAK, E. A. “ÇTYA'nın Bağlamı: Küreselleşme ve Yabancı Sermaye”, **Küreselleşme.** E. Ahmet Tonak (drl.) 2. Baskı. Ankara: İmge Kitabevi, 2004.

TÜRKAY, M. “Devlet, Kalkınma ve Kapitalizmin Dinamikleri”, **Bölgesel Kalkınma: Politikalar ve Yerel Dinamikler.** Aylan Arı (drl.) 1. Basım. İstanbul: Derin Yayınları, 2006.

YÜKSEL, A. S. “Bir Şehir Efsanesi, Göç ve Değişen Antep”, **Ta Ezelden Taşkıdır... Antep.** M. Nuri Gültekin(der) 1. Baskı. İstanbul: İletişim Yayıncılık, 2011.

Sürelı Yayınlar

AKBULUT, B. “Adaletsizlik ekseni olarak kalkınma: Adalet ve Kalkınma Partisinin kalkınma stratejileri” **Perspectives.** Heinrich Böll Stiftung Derneği Yayınları. Sayı. 13. 2015, ss. 10-15

ATAAY, F. “Türkiye’de Kapitalizmin Mekansal Dönüşümü”, **Praksis.** No.2.Ankara: Dipnot Yayınları, 2011.

AVŞAR, Z. ve E. ÖĞÜTOĞULLARI. “Çocuk İşçiliği ve Çocuk İşçiliği İle Mücadele Yolları”, **Sosyal Güvenlik Dergisi**. 2012/1.

BEDİRHANOĞLU, P. ve L. G. YALMAN. “Neoliberal Küreselleşme Sürecinde Türkiye'de 'Yerel' Sermaye: Gaziantep, Denizli ve Eskişehir'den İzlenimler”, **Praksis**. Sayı. 19. Ankara: Dipnot Yayınları, 2009, ss. 241-266.

DİKMEN, A. A. “Küresel Üretim, Moda Ekonomileri ve Yeni Dünya Hiyerarşisi”, **Toplum ve Bilim**. Güz 86, 2000.

EMRE, Y. “Karl Kautsky ve Ultra-Emperyalizm Kuramının Düşündürdükleri: Sosyal Demokrasi ve Uluslararası İlişkiler”, **Uluslararası İlişkiler**, Cilt 10. Sayı 39. Güz 2013, s. 45-69.

ERCAN, F. “Çelişkili Bir Süreklilik Olarak Sermaye Birikimi(1): Türkiye'de Kapitalizmin Gelişme Dinamiklerinin Anlaşılması İçin Marksist Bir Çerçeve Denemesi”, Sayı 5. **Praksis**. 2002.

ERCAN, F. “Kriz ve Yeniden Yapılanma Sürecinde Dünya Kentleri ve Uluslararası Kentler: İstanbul”, **Toplum ve Bilim**. Sayı. 71 (Kış) 1996, ss.83-84.

GENİŞ, Ş. ve E. B. ADAŞ. “Gaziantep Kent Nüfusunun Demografik ve Sosyo-Ekonomik Yapısı: Saha Araştırmasından Notlar”, **Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**. Sayı. 10(1) ss. 293 – 321, 2011.

HARVEY, D. “Esneklik: Tehdit mi Yoksa Fırsat mı?”, **Toplum ve Bilim**. Sayı 56–61 Bahar. İstanbul: Birikim Yayınları, 1993.

KARAÇAY ÇAKMAK, H. ve L. ERDEN. “Yerel Kalkınma ve Sanayinin Yeni Mekan Arayışları: Denizli ve Gaziantep Örneği”, **Cumhuriyet Üniversitesi İİBF Dergisi**. No. 6. 2005, ss. 111-129.

MUTLUER, M. “Türkiye'de Yeni Gelişen Sanayi Odakları: Denizli-Gaziantep-Çorum”, **Ege Coğrafya Dergisi**. Sayı. 12. İzmir,2003.

MÜFTÜOĞLU, B. G. “Türkiye’de Yeni Emek Denetim ve Kontrol Alanı: Kalkınma Ajansları”, **Çalışma ve Toplum**. 2012/2.

OZAN, E.D. “Sosyal Bilimlerde Gerçekçi İlişkisel Yaklaşımın Anahtarı”, **Praksis**. 2000, ss.1-9.

ÖNGEN, T. “Marx ve Sınıf”, **Praksis 8**. Güz 2002, ss. 9-28.

ÖZUĞURLU, M. “Sınıf Çözümlemesinin Temel Sorunsalları”, **Praksis 8**. Güz 2002, ss. 29-50.

ÖZTÜRK, Ö. “Emperyalizm Kuramları ve Sermayeni Uluslararasılaşması”, **Praksis**, Sayı. 15, 2006, ss. 271-309

ŞENALP, M. G. ve ÖRSAN ŞENALP. “Ulusötesi Kapitalizm: Sermayenin ve Devletin Ulusötesileşmesi ve Türkiye’de Ulusötesi Tarihsel Blok Oluşumu”, **Praksis 19**. 2009, ss. 191-240.

YAŞAR, O. “Anadolu’da Son Dönemde Sanayileşme Yarışına Katılan İller”, **Doğu Coğrafya Dergisi 11**.

YILMAZ, Ç. “İşçi Sınıfı Bilinci Üzerine Güncel Yaklaşımlar”, **Çalışma ve Toplum**. 2013/3

Resmi Kaynaklar

AFAD. **Türkiye’deki Suriyeli Sığınmacılar, 2013 Saha Araştırması Sonuçları**. 2013.

DPT, PAÜ. **Kentsel Ekonomik Araştırmalar Sempozyumu**. Cilt-II. 2004.

EKONOMİ BAKANLIĞI. **Yatırım Teşvik Sistemi Yıllık Değerlendirme Raporu**. Haziran 2012-2013.

EKONOMİ BAKANLIĞI. **Uluslararası Doğrudan Yatırım Veriler Bülteni**.

Teşvik Uygulama ve Yabancı Sermaye Müdürlüğü. 2016, ss. 1-3.

GAP-BKİ. **GAP Eylem Planı(2008–2012)**. Diyarbakır, Mayıs 2008.

GTO. **İçimizdeki Suriye Gaziantep Ortak Akıl Raporu-2**. Gaziantep, Ağustos 2015.

İKA. **TRC1 Gaziantep-Adıyaman-Kilis Bölge Planı 2014-2023**. Ağustos 2015.

İKA. **T.C İpekyolu Kalkınma Ajansı TRC1 Bölgesi(Gaziantep-Adıyaman-Kilis) 2. Taslak**. 2014.

TMMOB. **GAP Eylem Planı İnceleme ve Değerlendirme Raporu: Eleştiriler Öneriler**. Diyarbakır İl Koordinasyon Kurulu. 2008.

TÜİK. **Hanehalkı İşgücü Araştırması Bölgesel Sonuçlar 2004-2013**. İşgücü ve Yaşam Koşulları Daire Başkanlığı İşgücü İstatistikleri Grubu, 2013.

TÜİK. **İş Gücü, İstihdam ve İşsizlik İstatistikleri. Sorularla Resmi İstatistikler Serisi-1**. Ankara, 2007.

Diğer Kaynaklar

ASLAN, A. “Az Gelişmişlik ve Kalkınma Sorunsalı Kısacasında: Sermayenin Yeniden Örgütlenişi ve Batman Örneği”, **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**. Marmara Üniversitesi SBE. 2012.

DOĞANGÜL, Ç. “Özel Sektöre Yönelik Devlet Destekleri ve Gaziantep'teki İşletmeler Üzerinde Bir Uygulama”, **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**. Gaziantep Üniversitesi SBE, 2012.

KALKINMA ATÖLYESİ. **Türkiye'de Mevsimlik Tarımsal Üretimde Yabancı Göçmen İşçiler Mevcut Durum Raporu Yoksulluk Nöbetinden Yoksulların Rekabetine**. 1. Basım, Ankara: Altan Matbaası, Mayıs 2016.

KARS, A. “Sermayenin Coğrafyası: Yayılan Sermayenin Daralan Mekânları”, **Basılmamış Yüksek Lisans Tezi**. Ankara Üniversitesi SBE, 2006.

KAYALI, B. “Uluslararası İşbölümü ve Gaziantep Tekstil Sektörü”, **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**. Ankara Üniversitesi SBE, 2010.

MEHMET K. İplik-İş Sendikası Eski Başkanı. “Antep'te 1970'li Yılların Önemli İşçi Eylemleri” konulu görüşme. Yer: Gaziantep, Tarih (17 Haziran 2016).

REÇBER, S. “Hayatın Yok Yerindekiler: Mülteciler ve Sığınmacılar”, **Sosyal İnsan Hakları Ulusal Sempozyumu VI**. İstanbul: Petrol-İş Yayını 119, 2014.

İnternet Kaynakları

AFAD. **Suriye Raporu**. 2016. <https://www.afad.gov.tr/tr/IcerikDetay1.aspx?IcerikID=747&ID=16>, (22.06.2016)

BİLİM, SANAYİ VE TEKNOLOJİ BAKANLIĞI. **Türkiye Sanayi Stratejisi Belgesi: 2015-2018.** 2015
http://www.sp.gov.tr/upload/xSPTemelBelge/files/7kwq0+Turkiye_Sanayi_Strateji_Belgesi_.pdf

DPT. **Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 2001-2005**. [Elektronik Versiyon] 2000.
<http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalknma%20Planlar/Attachments/2/plan8.pdf> (06.06.2016)

DPT. **Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013)** [Elektronik Versiyon] 2006.
<http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalknma%20Planlar/Attachments/1/plan9.pdf> (06.06.2016)

DPT. **Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018)** [Elektronik Versiyon] 2013. ss.11-12.

<http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalknma%20Planlar/Attachments/12/Onuncu%20Kalk%C4%B1nma%20Plan%C4%B1.pdf>

(06.06.2016)

dtAjans. **Yatırımlarda Devlet Teşvikleri - Bölgesel Teşvikler.**

<http://www.dtajans.com/sectiginiz-il-icin-tesvikler/yatirimlarda-devlet-tesvikleri-bolgesel-tesvikler-3-bolge>, (12.10.2014)

EKOSEP. **Gaziantep Göç Odaklı Stratejik Eylem Planı.** 2009.

<http://www.gaziantepkentkonseyi.org.tr/dosyalar/belgeler/5q3eqxxf.pdf>
f (26.10.2016)

EKONOMİ BAKANLIĞI. **Yatırım Teşvik İstatistikleri.** 2014.

<http://www.ekonomi.gov.tr/index.cfm?sayfa=EE7EE7B1-D8D3-8566-45201CE77E5F0FDD> (13.10.2014)

EKONOMİ BAKANLIĞI. **Yatırım Teşvik Sistemi Yatırımlarda Devlet Yardımları.** 2015.

<http://www.ekonomi.gov.tr/portal/content/conn/UCM/uuid/dDocName:EK-208652>

ERDİL, MERVE “Bazı Bölgelerde İşçilik Maliyeti İnecek, İşçinin Ücreti Santim Azalmayacak”, *Hürriyet Gazetesi*.10 Şubat 2012.

<http://www.hurriyet.com.tr/bazi-bolgelerde-iscilik-maliyeti-inecek-iscinin-ureti-santim-azalmayacak-19884044> (25.10.2016)

GAP-BKİ. **GAP Bölge Kalkınma Planı (2002-2010)** <http://www.gap.gov.tr/gap-bolge-kalkinma-plani-2002-2010-sayfa-29.html>, (23.10.2016)

GÜ, İKA. **Gaziantep İlinin İç Göç Konusunda Mevcut Durum Analizinin (Tanı Çalışmasının)Yapılması ve Strateji Belgesinin Hazırlanması Projesi.** Doç. Dr. S. Öztürk, N. Örgen, O. Cengiz Çelebi (haz.) 2011-2012. <http://www.ika.org.tr/upload/yazilar/2011-DFD-Raporlari-149382.pdf>

GTO. Dünyanın 7 Harikasından Biri: Gaziantep.

<http://www.gto.org.tr/Ekonomi-icerik-19.html> (27.06.2016)

İKA. 2011 Yılı Gaziantep Sağlık İstatistikleri. http://www.ika.org.tr/Saglik-icerik_61.html (30.10.2014)

İKA. 2014 yılı Bölgesel ve Sektörel Mali Destek Programı (KOBİ) 2014.

<http://www.ika.org.tr/upload/yazilar/Bolgesel-ve-Sektorel-Rekabet-Mali-Destek-Programi-Basvuru-Rehberi-722177.pdf> (12.10.2014)

İKA. 2013 Yılı Mali Destek Programları. 2013. <http://www.ika.org.tr/2013-Yili-Mali-Destek-Programlari-icerik-128.html> (12.10.2014)

İKA. Gaziantep Tekstil Sektörü. <http://www.ika.org.tr/upload/yayinlar/TEKSTIL-SEKTORU-930616.pdf>

İŞKUR. İşbaşı Eğitim Programları.
<http://www.iskur.gov.tr/isarayan/i%C5%9Fba%C5%9F%C4%B1e%C4%9Fitim.aspx> (10.07.2016)

İŞKUR. İşverenler İçin İstihdam Teşvikleri. <http://www.iskur.gov.tr/tr-tr/isveren/tesvikler.aspx> (10.07.2016)

İTKİB. Aylık İhracat Değerlendirme Notu. 2014.
https://www.itkib.org.tr/ihracat/DisTicaretBilgileri/raporlar/dosyalar/2014/hali_bilgi_notu_eyl%C3%BC1_2014_sifreli.pdf

ÖZUĞURLU, M. “Küresel Fabrikann Doğuşu ve Yükselişi”, *Petrol-İş Yıllıkları*. 2003. http://arsiv.petrol-is.org.tr/yayinlar/yillik/2003_yillik/09_fabrika/

SÖNMEZ, M. “Doğu ve Güneydoğu’nun Artan Yoksulluğu ve Çözüm: Barış” *Bianet*. <https://bianet.org/system/uploads/1/files/attachments/000/000/012/original/dogu2.pdf> (01.06.2016)

ŞENGÜL, H. “GAP Projesine Neden Devam Edilmiyor?”, *Bianet*.
<http://bianet.org/biamag/tarim/163335-gap-projesi-ne-neden-devam-edilmiyor> (28 Mart 2015)

TARLAN, K. VURAL “Suriyeli Mülteciler: Büyüyen Sorunlar, Daralan Zaman”,
20 Haziran 2016. <http://www.birikimdergisi.com/guncel-yazilar/7771/suriyeli-multeciler-buyuyen-sorunlar-daralan-zaman#.V2q6O3Xtmkp> (20.10.2016)

TÜİK. **Adrese Dayalı Nüfus Kayıt İstatistikleri.** 2015.
http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1059 (16.02.2015)

TÜİK. **Göç İstatistikleri.** http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?alt_id=1067
(12.06.2016)

TÜİK. **İl Düzeyinde Temel İşgücü Göstergeleri.** 2011-2012.
<http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=15882> (08.11.2014)

TÜİK. **İşgücü İstatistikleri.** 2014. <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=18645>
(01.03.2016)

ÜNER, BÜŞRA. “Türkiye Artık Göçmenler Ülkesi”, *Bianet*. 29 Kasım 2014.
<http://bianet.org/biamag/diger/160366-turkiye-artik-gocmenler-ulkesi>
(20.10.2016)

Yararlanılan İnternet Siteleri

<https://bianet.org/system/uploads/1/files/attachments/000/000/012/original/dogu2.pdf>

<http://www.calismaizni.gov.tr/duyurular/gkk/>

<http://www.gaosb.org/kurumsal.php?id=5>

<http://www.gasbas.com.tr/>

<http://www.tuik.gov.tr/>

<http://www.ika.org.tr/>

<http://www.iskur.gov.tr/>

<http://www.planlama.org/>

